چوبقلم

به عون صانع بیچون و ممکان فضل خلاق زمین و زمان

درین ایام میمنت فرجام مجموعهٔ اندرز و موعظت مخزن فواید هدایت آثار معدن عواید سعادت دثار یعنی

بوستان

بفرمایش حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب کشمیری بازار لاهور

در مطبع نامی رفاه عام مطبع زرین مقبول جهان شد

مختصر فہرست کتب دکان حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب کشمیری بازار لاہور

نام کتاب	چھاپہ	قیمت	نام کتاب	چھاپہ	قیمت	نام کتاب	چھاپہ	قیمت	نام کتاب	چھاپہ	قیمت
کتب درسی			گلستان مع تصویر			بہار دانش خورد	نولکشور	۸ر	زلیخا مترجم	لکھنؤ	۱۳ر
			کاغذ ڈمی سفید	لاہور	۱۲ر	״ اردو منظوم	״	۲ر	**شرح کتب درسی**		
گنج مروجہ پنجاب	لاہور	۱ر	طرازِ دانش جوابی			سکندر نامہ چوب قلم					
کریما سادہ	״	ر	بہار دانش	نولکشور	۷ر	قلمی حنائی وسفید	״	۴ر			
״ مترجم	״	۳ر	شبستان نکات	״		״ درمیانہ	״	۱۴ر	شرح گلستان اردو	نولکشور	۳ر
״ معرب	نولکشور	۳ر	گلستان لغات	״	۸ر	״ کلاں ۳۳ جزو	״	۹ر	״ محمد اکرم ملتانی	لاہور	۸ر
״ رحیا	״	۳ر	گلستان خورد	״	۴ر	״ خورد و اجزو	״	۸ر	ریاض رضوان		
״ مسدس	״	۳ر	گلستاں لاہوری	لاہور	۲ر	بہارستان جامی	״	۴ر	شرح گلستان فارسی	نولکشور	۷ر
״ چوب قلم		۱ر	گلستاں واضح		۶ر	نسخہ تعلیمیہ	״	۱ر	خیابان شرح ״	״	۴ر
خالق باری چوب قلم	نولکشور	۱ر	״ مع فرہنگ	لاہور	۵ر	سکندر نامہ بحری	״	۲ر	شرح بوستاں		
مامقیماں ״	״	۱ر	״ مترجم لاہوری	״	۴ر	״ اردو	״	۹ر	محمد گھلوی فارسی	لاہور	۱۲ر
تشریح الحروف	״	۲ر	״ حکیم قاآنی	نولکشور	۳ر	زلیخا چوب ڈمی سفید	״	۱۰ر	ایضاً مصنفہ شیخ جنید	نولکشور	۳ر
خالق باری	״	۲ر	خارستان گلستاں	״	۶ر	״ حنائی	״	۱۰ر	شرح سکندر نامہ		
محمود نامہ	״	۲ر	بوستاں چوب قلم			״ کلاں	״	۶ر	گھلوی کامل	لکھنؤ	۱۰ر
نام حق	״	۲ر	حنائی	لاہور	۱۰ر	״	لاہور	۵ر	ایضاً فضلائے کلکتہ فارسی	نولکشور	۱۲ر
صفوۃ المصادر	״	۳ر	بوستاں ۲۰ جزو	״	۸ر	״ زیر و بالا	نولکشور	۴ر	ایضاً محمد نصیر الدین	״	
شیخ عطار	״	۱ر	״ درمیانی	״	۶ر	״ ناظم ہروی	״	۴ر	فارسی	״	۸ر
تسہیل القواعد	لاہور	۲ر	״ زیر بالا	״	۴ر	״ فردوسی	״	۴ر	شرح دیوان متنبی	دہلی	۲ر
مامقیماں	״	۲ر	״ مترجم	״	۸ر	انوار سہیلی	״	۱۲ر	״ حماسہ	״	۲ر
گلستاں چوب قلم			بوستاں	لاہور	۲ر	عیار دانش	״	۸ر	شرح سکندر نامہ		
حنائی سفید	״	۱۰ر	״ مع فرہنگ	نامی	۸ر	نگار دانش	״	۵ر	اردو کامل بیاض		
گلستاں مع تصویرات	״	۱۲ر	بہار دانش کلاں	نولکشور	۱۱ر	بہار دانش اردو	״	۵ر	تحقیق نادر	نولکشور	۶ر

چوب قلم

بعون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

درین ایام میمنت فرجام مجموعهٔ اندرز و موعظت مخزن فوائد عبرت آثار معدن عوائد سعادت شعار یعنی

بوستان

بفرمایش سردار جوت سنگه تاجر کتب و منیجر لکھنؤ پبلشرز ایجنسی شاہ عالمی دروازہ لاہور

در مطبع نامی رفاہ عام بہ طبع مزین مقبول جہان شد

[illegible]

Abdul Gafar
Adult teacher nagam

مختصر فہرست کتب دکان حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب کشمیری بازار لاہور

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
کتب درسی		
گنج مروجہ پنجاب	لاہور	۱ر
کریما سادہ	"	۰ر
" مترجم	"	۳ر
" معرب	نولکشور	۳ر
" رحیا	"	۳ر
" مسدس	"	۳ر
" چوب قلم		۱ر
خالق باری چوب قلم	نولکشور	۱ر
مامقیماں "	"	۱ر
تشریح الحروف	"	۰ر
خالق باری	"	۰ر
محمود نامہ	"	۰ر
نام حق	"	۰ر
صفوۃ المصادر	"	۳ر
شیخ عطار	"	۱ر
تسہیل القواعد	لاہور	۰ر
مامقیمان	"	۰ر
گلستاں چوب قلم		
ثنائی سفید	"	۱۰ر
گلستاں مع تصاویر	"	۱۴ر

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
گلستاں مع تصویر		
کاغذ ڈمی سفید	لاہور	۱۲ر
طراز دانش جواب		
بہار دانش	نولکشور	۷ر
شبستان نکات	"	
گلستان لغات	"	۸ر
گلستان خورد	"	۴ر
گلستاں لاہوری	لاہور	۲ر
گلستاں واضح		۶ر
" مع فرہنگ	لاہور	۵ر
" مترجم لاہوری	"	۴ر
" حکیم قاآنی	نولکشور	۳ر
خارستان گلستاں	"	۶ر
بوستاں چوب قلم		
ثنائی	لاہور	۱۰ر
بوستان ۲۰ جز	"	۸ر
" درمیانی	"	۶ر
" زیر بالا	"	۴ر
" مترجم	"	۸ر
بوستاں	لاہور	۲ر
" مع فرہنگ	نامی	۸ر
بہار دانش کلاں	نولکشور	۱۱ر

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
بہار دانش خورد	نولکشور	۸ر
" اردو منظوم	"	۲ر
سکندر نامہ چوب قلم		
ٹمی ثنائی و سفید	"	عہ
" درمیانہ	"	۱۴ر
" کلاں ۳۴ جزو	"	۹ر
" خورد ۱۰ جزو	"	۸ر
بہارستان جامی	"	۳ر
نسخہ تعلیمیہ	"	۱ر
سکندر نامہ بحری	"	۲ر
" اردو	"	۹ر
زلیخا چوب ٹمی سفید	"	۱۰ر
" ثنائی	"	۱۰ر
" کلاں	"	۶ر
" "	لاہور	۵ر
" زیر و بالا	نولکشور	۴ر
" ناظم ہروی	"	۴ر
" فردوسی	"	۴ر
انوار سہیلی	"	۱۲ر
عیار دانش	"	۸ر
نگار دانش	"	۵ر
بہار دانش اردو نثر	"	۵ر

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
زلیخا مترجم	لکھنو	۱۳ر
شرح کتب درسی		
شرح گلستان اردو	نولکشور	عہ
" محمد اکرم ملتانی	لاہور	۸ر
ریاض رضوان		
شرح گلستان فارسی	نولکشور	۷ر
خیابان شرح "	"	۳ر
شرح بوستاں		
محمد گھلوی فارسی	لاہور	۱۲ر
ایضاً مصنف شیخ جنید	نولکشور	عہ
شرح سکندر نامہ		
گھلوی کامل	لکھنو	۱۰ر
ایضاً فضلائے کلکتہ فارسی	نولکشور	۱۲ر
ایضاً محمد نصیر الدین	"	
فارسی	"	۸ر
شرح دیوان متنبی	دہلی	۲ر
" حماسہ	"	۲ر
شرح سکندر نامہ		
اردو کامل ریاض		
تحقیق نادر	نولکشور	عہ

چوب قلم

بعون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

درین ایام میمنت فرجام مجموعهٔ اندرز و موعظت مخزن فواید عبرت آثار معدن جواهر اشعار یعنی

بوستان

بفرمایش سردار جوت سنگه تاجر کتب و منیجر لکھنؤ پیپرل ایجنسی شاه عالمی دروازه لاهور

در مطبع نامی رفاه عام بطبع [illegible] مقبول جهان شد

سه ۱ آغاز حکیم این کتاب بنام جهانداری که آفریننده جهان است مضمون این بیت منزله بسم الله و اثبات آیات الحمد و نعمای حمد است ترجمه بسم الله الرحمن الرحیم است موافق حدیث پیغمبر علیه‌السلام کل امر ذی بال لم یبدء فیه باسم الله فهو ابتر ۱۲ و ع قوله حکیم در بعض نسخ حکیمی بیای مجهول بدستور قدما که در آخر موصوف بجای کسره توصیف برای فرق بیان

بسم الله الرحمن الرحیم

بنامِ جهاندارِ جان آفرین
حکیمِ سخن در زبان آفرین

خداوندِ بخشنده و دستگیر
کریمِ خطابخش و پوزش پذیر

عزیزی که هر کز درش سر بتافت
به هر در که شد هیچ عزت نیافت

سرِ پادشاهانِ گردن فراز
به درگاهِ او بر زمینِ نیاز

نه گردنکشان را بگیرد به فور
نه عذر آوران را براند به جور

وگر خشم گیرد به کردارِ زشت
چو باز آمدی ماجرا در نوشت

اگر با پدر جنگ جوید کسی　　پدر بیگمان خشم گیرد بسی

وگر خویش راضی نباشد ز خویش　　چو بیگانگانش براند ز پیش

وگر بنده چابک نیاید بکار　　عزیزش ندارد خداوندگار

وگر بر رفیقان نباشی شفیق　　بفرسنگ بگریزد از تو رفیق

وگر ترک خدمت کند لشکری　　شود شاه لشکرکش از وی بری

ولیکن خداوند بالا و پست　　بعصیان در رزق بر کس نبست

دو کونش یکی قطره در بحرِ علم　　گنه بیند و پرده پوشد بحلم

ادیمِ زمین سفرهٔ عامِ اوست　　چه دشمن برین خوانِ یغما چه دوست

اگر بر جفا پیشه بشتافتی　　که از دست قهرش امان یافتی

بری ذاتش از تهمت ضد و جنس　　غنی ملکش از طاعتِ جن و انس

پرستار امرش همه چیز و کس ❊ بنی آدم و مرغ و مور و مگس

چنان پهن خوان کرم گسترد ❊ که سیمرغ در قاف قسمت خورد

لطیف کرم گستر کارساز ❊ که دارای خلقست و دانای راز

مر او را رسد کبریا و منی ❊ که ملکش قدیمست و ذاتش غنی

یکی را بسر بر نهد تاج بخت ❊ یکی را بخاک اندر آرد ز تخت

کلاه سعادت یکی بر سرش ❊ گلیم شقاوت یکی در برش

گلستان کند آتشی بر خلیل ❊ گروهی بر آتش برد ز آب نیل

گر آنست منشور احسان اوست ❊ ور اینست توقیع فرمان اوست

پس پرده بیند عملهای بد ❊ هم او پرده پوشد بآلای خود

بتهدید اگر بر کشد تیغ حکم ❊ بمانند کروبیان صم و بکم

وگر در دهد یک صلای کرم — عزازیل گوید نصیبی برم

به درگاه لطف و بزرگیش بر — بزرگان نهاده بزرگی ز سر

فروماندگان را برحمت قریب — تضرع کنان را بدعوت مجیب

بر احوال نابوده علمش بصیر — باسرار ناگفته لطفش خبیر

بقدرت نگهدار بالا و شیب — خداوند دیوان روز حسیب

نه مستغنی از طاعتش پشت کس — نه بر حرف او جای انگشت کس

قدیمی نکوکار نیکی پسند — بکلک قضا در رحم نقش بند

ز مشرق بمغرب مه و آفتاب — روان کرد و گسترد گیتی بر آب

زمین از تب لرزه آمد ستوه — فرو کوفت بر دامنش میخ کوه

دهد نطفه را صورتی چون پری — که کردست بر آب صورتگری

نهد لعل و فیروزه در صلب سنگ گل لعل در شاخ فیروزه رنگ

ز ابر افگند قطرهٔ سوی یم ز صلب آورد نطفه در شکم

ازان قطره لولوی لالا کند وزین صورتی سرو بالا کند

برو علم یک ذره پوشیده نیست که پیدا و پنهان بنزدش یکیست

مهیا کن روزی مار و مور وگر چند بیدست و پایند و زور

بامرش وجود از عدم نقش بست که داند جز او کردن از نیست هست

دگر ره بکتم عدم در برد وز انجا بصحرای محشر برد

جهان متفق بر الهیتش فرو مانده در کنه ماهیتش

بشر ماورای جلالش نیافت بصر منتهای جمالش نیافت

نه بر اوج ذاتش پرد مرغ وهم نه در ذیل وصفش رسد دست فهم

درین ورطه کشتی فرو شد هزار | که پیدا نشد تخته بر کنار

چه شبها نشستم درین سیر گم | که دهشت گرفت آستینم که قم

محیط است علم ملک بر بسیط | قیاس تو بر وی نگردد محیط

نه ادراک در کنه ذاتش رسد | نه فکرت بغور صفاتش رسد

توان در بلاغت بسحبان رسید | نه در کنه بیچون سبحان رسید

که خاصان درین ره فرس رانده اند | بلا احصی از تگ فرو مانده اند

نه هر جای مرکب توان تاختن | که جاها سپر باید انداختن

وگر سالکی محرم راز گشت | ببندند بر وی در باز گشت

کسی را درین بزم ساغر دهند | که داروی بیهوشیش در دهند

یکی باز را دیده بر دوخته است | یکی دیده ها باز و پر سوخته است

کسے سوی گنج قارون نبرد — وگر برد ره باز بیرون نبرد

بمردم درین موج دریای خون — کزو کس نبرد است کشتی برون

اگر طالبی کین زمین طے کنم — نخست اسپ باز آمدن پے کنم

تامل در آئینهٔ دل کنی — صفائی بتدریج حاصل کنی

مگر بوی از عشق مستت کند — طلبگار عهد الستت کند

بپای طلب ره بدانجا بری — وز آنجا ببال محبت پری

بدرد یقین پردهای خیال — نماند سراپرده الا جلال

دگر مرکب عقل را پویه نیست — عنانش بگیرد تحیر که بیست

درین بحر جز مرد داعی نرفت — گم آن شد که دنبال راعی نرفت

کسانیکه زین راه برگشته اند — برفتند بسیار و سرگشته اند

خلاف پیمبر کسے رہ گزید | کہ ہرگز بمنزل نخواہد رسید

مپندار سعدی کہ راہ صفا | تواں رفت جز بر پئے مصطفے

در نعت سرور کائنات علیہ افضل الصلوات

کریم السجایا جمیل الشیم | نبی البرایا شفیع الامم

امام رسل پیشوای سبیل | امین خدا مہبط جبرئیل

شفیع الوریٰ خواجہ بعث و نشر | امام الہدیٰ صدر دیوان حشر

کلیمے کہ چرخ فلک طور اوست | ہمہ نورہا پرتو نور اوست

یتیمے کہ ناکردہ قرآن درست | کتبخانۂ چند ملت بشست

چو عزمش برآہیخت شمشیر بیم | بہ معجز میان قمر زد دو نیم

چو صیتش در افواه دنیا فتاد
تزلزل در ایوان کسری فتاد

به لا قامت لات بشکست خرد
به اعزاز دین آب عزی ببرد

نه از لات و عزی برآورد گرد
که تورات و انجیل منسوخ کرد

شبی بر نشست از فلک برگذشت
به تمکین و جاه از ملک درگذشت

چنان گرم در تیه قربت براند
که در صدره جبریل ازو باز ماند

بدو گفت سالار بیت الحرام
که ای حامل وحی برتر خرام

چو در دوستی مخلصم یافتی
عنانم ز صحبت چرا تافتی

بگفتا فراتر مجالم نماند
بماندم که نیروی بالم نماند

اگر یکسر موی برتر پرم
فروغ تجلی بسوزد پرم

نماند بعصیان کسی در گرو
که دارد چنین سید پیشرو

چه نعت پسندیده گویم ترا ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ علیک السلام ای نبی الوری

درود ملک بر روان تو باد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بر اصحاب و بر پیروان تو باد

نخستین ابوبکر پیر مرید ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ عمر پنجه بر پیچ دیو مرید

خردمند عثمان شب زنده دار ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ چهارم علی شاه دلدل سوار

خدایا بحق بنی فاطمه ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ که بر قول ایمان کنم خاتمه

اگر دعوتم رد کنی ور قبول ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ من و دست و دامان آل رسول

چه کم گردد ای صدر فرخنده پی ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ ز قدر رفیعت بدرگاه حی

که باشند مشتی گدایان خیل ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بمهمان دار السلام طفیل

خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ زمین بوس قدر تو جبریل کرد

بلند آسمان پیش قدرت خجل ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل

تو اصل وجود آمدی از نخست
دگر هر چه موجود شد فرع تست

ندانم کدامین سخن گویمت
که والاتری زانچه من گویمت

ترا عز لولاک تمکین بس است
ثنای تو طه و یس بس است

چه وصفت کند سعدی ناتمام
علیک الصلوة ای نبی السلام

بر تو باد رحمت خدا اے نبی و سلام خدا ۱۲

سبب نظم کتاب

در اقصای عالم بگشتم بسی
بسر بردم ایام با هر کسی

تمتع بهر گوشهٔ یافتم
ز هر خرمنی خوشهٔ یافتم

چو پاکان شیراز خاکی نهاد
ندیدم که رحمت برین خاک باد

تولای مردان این پاک بوم
برانگیختم خاطر از شام و روم

دریغ آمدم زان همه بوستان
تهیدست رفتن سوی دوستان

بدل گفتم از مصر قند آورم
بر دوستان ارمغانے برم

مرا گر تهی بود ازان قند دست
سخنهای شیرین تر از قند هست

نه قندے که مردم بصورت خورند
که ارباب معنی بکاغذ برند

چو این کاخ دولت بپرداختم
برو ده در از تربیت ساختم

یکے باب عدلست و تدبیر و رای
نگهبانی خلق و ترس خدای

دوم باب احسان نهادم اساس
که محسن کند فضل حق را سپاس

سوم باب عشق است و مستی و شور
نه عشقے که بندند بر خود بزور

چهارم تواضع رضا پنجمین
ششم ذکر مرد قناعت گزین

بهفتم در از عالم تربیت
بهشتم در از شکر بر عافیت

نهم راه توبه است و راه صواب
دهم در مناجات و ختم کتاب

به روز همایون و سال سعید | به تاریخ فرخ میان دو عید

ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج | که پر دُر شد این نامبردار گنج

الا ای خردمند فرخنده خوی | هنرمند نشنیده‌ام عیب‌جوی

قبا گر حریر است و گر پرنیان | به ناچار حشوش بود در میان

تو گر پرنیانی نیابی مجوش | کرم کار فرما و حشوم بپوش

ننازم به سرمایهٔ فضل خویش | به دریوزه آورده‌ام دست پیش

شنیدم که در روز امید و بیم | بدان را به نیکان ببخشد کریم

تو نیز ار بدی بینیم در سخن | به خلق جهان آفرین کار کن

چو بیتی پسند آیدت از هزار | به مردی که دست از تعنت بدار

همانا که در پارس انشای من | چو مشک است بی‌قیمت اندر ختن

چو بانگ دهل هولم از دور بود
به غیبت درم عیب مستور بود

گل آورد سعدی سوی بوستان
بشوخی و فلفل به هندوستان

چو خرما بشیرینی اندوده پوست
چو بازش کنی استخوانی درو ست

ذکر محامد اتابک ابوبکر بن سعد زنگی طاب ثراه

مرا طبع زین نوع خواهان نبود
سر مدحت پادشاهان نبود

ولی نظم کردم بنام فلان
مگر باز گویند صاحبدلان

که سعدی که گوی بلاغت ربود
در ایام بوبکر بن سعد بود

سزد گر بدورش بنازم چنان
که سید بدوران نوشیروان

جهاندار دین پرور دادگر
نیامد چو بوبکر بعد از عمر

سر سرفرازان و تاج مهان
بدوران عدلش بناز ای جهان

گر از فتنه آید کسے در پناه	ندارد جز این کشور آرامگاه
فطوبی لباب کبیت العتیق	حوالیه من کل فج عمیق
ندیدم چنین گنج و ملک و سریر	که وقفست بر طفل و درویش و پیر
نیامد برش دردناک غمے	که ننهاد بر خاطرش مرہمے
طلبگار خیرست و امیدوار	خدایا امیدے که دارد برآر
کله گوشه بر آسمان برین	ہنوز از تواضع سرش بر زمین
ز گردن فرازان تواضع نکوست	گدا گر تواضع کند خوے اوست
اگر زیر دستے بیفتد چه خاست	زبردست افتاده مرد خداست
نه ذکر جمیلش نہان میرود	که صیت کرم در جہان میرود
چنو خردمند فرخ نہاد	ندارد جہان تا جہانست یاد

نه بینی در ایامِ او رنجهٔ / که نالد ز بیدادِ سر پنجهٔ

کس این رسم و ترتیب و آئین ندید / فریدون با آن شکوه این ندید

از آن پیشِ حق پایگاهش قویست / که دستِ ضعیفان بجاهش قویست

چنان سایه گستر د بر عالمی / که زالی نیندیشد از رستمی

همه وقت مردم ز جورِ زمان / بنالند و از گردشِ آسمان

در ایامِ عدلِ تو اے شہریار / ندارد شکایت کس از روزگار

به عهدِ تو می بینم آرامِ خلق / پس از تو ندانم سر انجامِ خلق

هم از بختِ فرخندہ فرجامِ تست / که تاریخِ سعدی در ایامِ تست

که تا بر فلک ماہ و خورشید هست / درین دفترت ذکرِ جاوید هست

ملوک ار نکونامی اندوختند / ز پیشینگان سیرت آموختند

تو در سیرت پادشاہے خویش
سبق بردی از پادشاہان پیش

سکندر بدیوار روئین و سنگ
بکرد از جہان راہ یاجوج تنگ

ترا سد یاجوج کفر از زر است
نہ روئین چو دیوار اسکندر است

زبان آوری کاندرین امن و داد
سپاست نگوید زبانش مباد

زہے بحر بخشایش و کان جود
کہ مستظہرند از وجودت وجود

برون بینم اوصاف شاہ از حساب
نگنجد درین تنگ میدان کتاب

گر آن جملہ را سعدی املا کند
مگر دفتر دیگر انشا کند

فروماندم از شکر چندین کرم
ہمان بہ کہ دست دعا گسترم

جہانت بکام و فلک یار باد
جہان آفرینت نگہدار باد

بلند اخترت عالم افروختہ
زوال اختر دشمنت سوختہ

غم از گردش روزگارت مباد | وز اندیشه بر دل غبارت مباد

که بر خاطر پادشاهان همی | پریشان کند خاطر عالمی

دل و کشورت جمع و معمور باد | ز ملکت پراگندگی دور باد

تنت باد پیوسته چون دین درست | بد اندیش را دل چو تدبیر سست

درونت بتائید حق شاد باد | دل و دین و اقلیمت آباد باد

جهان آفرین بر تو رحمت کناد | دگر هرچه گویم فسانست و باد

همینت بس از کردگار مجید | که توفیق خیرت بود بر مزید

نرفت از جهان سعد زنگی بدرد | که چون تو خلف نامبردار کرد

عجب نیست این فرع از آن اصل پاک | که جانش بعلیین و جسمش بخاک

خدایا بر آن تربت نامدار | بفضلت که باران رحمت ببار

گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد | فلک یاور سعد بو بکر باد

در مدح شاهزادهٔ اسلام سعد بن ابی بکر بن سعد گوید

جوان جوان بخت روشن ضمیر | به دولت جوان و به تدبیر پیر

به دانش بزرگ و به همت بلند | به بازو دلیر و به دل هوشمند

زهی دولت مادر روزگار | که رود چنین پرورد در کنار

به دست کرم آب دریا برد | به رفعت محل ثریا برد

زهی چشم دولت بروی تو باز | همه شهریاران گردن فراز

صدف را که بینی ز دردانه پر | نه آن قدر دارد که یکدانه در

تو آن در مکنون یکدانهٔ | که پیرایهٔ سلطنت خانهٔ

نگهدار یارب بچشم خودش | بپرهیز از آسیب چشم بدش

خدایا در آفاق نامی کنش
بہ توفیق طاعت گرامی کنش

مقیمش در انصاف و تقوی بدار
مرادش بہ دنیا و عقبیٰ برآر

غم از دشمن نا پسندت مباد
ز دوران گیتی گزندت مباد

بہشتی درخت آورد چون تو بار
پسر نامجوی و پدر نامدار

ازان خاندان خیر بیگانہ دان
کہ باشند بدگوی این خاندان

زہے دین و دانش زہے عدل و داد
زہے ملک و دولت کہ پایندہ باد

باب اول در عدل و رائے و تدبیر جہانداری

نگنجد کرمہاے حق در قیاس
چہ خدمت گزارد زبان سپاس

خدایا تو این شاہ درویش دوست
کہ آسایش خلق در ظل اوست

بسے بر سر خلق پایندہ دار
بہ توفیق طاعت دلش زندہ دار

برومند دار از درخت امید
سرش سبز و رویش برحمت سفید

به راهِ تکلف مرو سعدیا
اگر صدق داری بیار و بیا

تو منزل شناسی و شه راهرو
تو حق گوی و خسرو حقائق شنو

چه حاجت که نه کرسیِ آسمان
نهی زیرِ پایِ قزل ارسلان

مگو پایِ عزت بر افلاک نه
بگو روی اخلاص بر خاک نه

بطاعت بنه چهره بر آستان
که اینست سر جادهٔ راستان

اگر بنده سر برین در بنه
کلاهِ خداوندی از سر بنه

چو طاعت کنی لبس شاهی مپوش
چو درویش مخلص بر آور خروش

که پروردگارا توانگر توئی
توانا و درویش پرور توئی

نه کشور خدایم نه فرماندهم
یکی از گدایان این درگهم

چه برخیزد از دست و کردار من | اگر دست لطفت شود یار من

تو بر خیر و نیکی دهم دسترس | وگرنه چه خیر آید از من بکس

دعا کن بشب چون گدایان بسوز | وگر می کنی پادشاهی بروز

کمر بسته گردنکشان بر درت | تو بر آستان عبادت سرت

زهی بندگان را خداوندگار | خداوند را بندهٔ حق گزار

حکایت

یکی دیدم از عرصهٔ رودبار | که پیش آمدم بر پلنگی سوار

چنان هول ازانحال بر من نشست | که ترسیدم یارفتن ببست

تبسم کنان دست بر لب گرفت | که سعدی مدار آنچه دیدی شگفت

تو هم گردن از حکم داور مپیچ | که گردن نپیچد ز حکم تو هیچ

چو خسرو بفرمان داور بود
خدایش نگهبان و یاور بود

محالست چون دوست دارد ترا
که در دست دشمن گذارد ترا

رہ اینست رو از طریقت متاب
بنه گام و کامے که خواهی بیاب

نصیحت کسے سودمند آیدش
که گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادن کسریٰ ہرمز را

شنیدم که در وقت نزع روان
بہ ہرمز چنین گفت نوشیروان

که خاطر نگہدار درویش باش
نه دربند آسائش خویش باش

نیاساید اندر دیار تو کس
چو آسائش خویش خواہی و بس

نیاید به نزدیک دانا پسند
شبان خفته و گرگ در گوسپند

بر و پاس درویش محتاج دار
که شاه از رعیت بود تاجدار

رعیت چو بیخند و سلطان درخت
درخت ای پسر باشد از بیخ سخت

مکن تا توانی دل خلق ریش
وگر میکنی میکنی بیخ خویش

اگر جادهٔ بایدت مستقیم
رهِ پارسایان امید است و بیم

گزند کسانش نیاید پسند
که ترسد که در ملکش آید گزند

اگر در سرشت وی این خو نیست
دران کشور آسودگی بو نیست

اگر پای بندی رضا پیش گیر
وگر یک سواره رهِ خویش گیر

ز مستکبران دلاور بترس
ازان کو نترسد ز داور بترس

دگر کشور آباد بیند بخواب
که دارد دلِ اهلِ کشور خراب

خرابی و بدنامی آید ز جور
بزرگان رسند این سخن را بغور

رعیت نشاید به بیداد کشت
که مر سلطنت را پناهند و پشت

مراعات دہقان کن از بہر خویش
کہ مزدور خوشدل کند کار بیش

مروت نباشد بدی با کسے
کزو نیکوئی دیدہ باشی بسے

پند دادن خسرو شیرویہ را

شنیدم کہ خسرو بشیرویہ گفت
در آندم کہ چشمش ز دیدن بخفت

بر آن باش تا ہر چہ نیت کنی
نظر در صلاح رعیت کنی

مپیچ اے پسر گردن از عقل و رائے
کہ مردم ز دستت نپیچند پائے

گریزد رعیت ز بیداد گر
کند نام زشتش بگیتی سمر

بسے بر نیاید کہ بنیاد خود
بکند آن کہ بنہاد بنیاد بد

خرابی کند شیر و شمشیر زن
نہ چندانکہ دود دل طفل و زن

چراغے کہ بیوہ زنے بر فروخت
بسے دیدہ باشی کہ شہرے بسوخت

از آن بهره ورتر در آفاق کیست
که در مُلک رانی به انصاف زیست

چو نوبت رسید از جهان غیبتش
ترحم فرستند بر تربتش

بد و نیک مردم چو می بگذرند
همان به که نامت به نیکی برند

خدا ترس را بر رعیت گمار
که معمار مُلک است پرهیزگار

بد اندیش تست آن و خونخوار خلق
که نفع تو جوید در آزار خلق

ریاست بدست کسانی خطاست
که از دستشان دستها بر خداست

نکوکار پرور نه بیند بدی
چو بد پروری خصم جان خودی

مکافات دشمن بمالش مکن
که بیخش بر آورده باید ز بن

مکن صبر بر عامل ظلم دوست
که از فربهی بایدش کند پوست

سر گرگ باید هم اول برید
نه چون گوسفندان مردم درید

حکایت

چه خوش گفت بازارگان اسیر
چو گردش گرفتند دزدان به تیر

چو مردانگی آید از رهزنان
چه مردان لشکر چه خیل زنان

شهنشه که بازارگان را بخست
در خیر بر شهر و لشکر ببست

کی آنجا دگر هوشمندان روند
چو آوازهٔ رسم بد بشنوند

نکو بایدت نام و نیکی قبول
نکودار بازارگان و رسول

بزرگان مسافر بجان پرورند
که نام نکوئی بعالم برند

تبه گردد آن مملکت عنقریب
کزو خاطر آزرده آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست
که سیاح جلاب نام نکوست

نکودار ضیف و مسافر عزیز
وز آسیب شان بر حذر باش نیز

ز بیگانه پرهیز کردن نکوست
که دشمن توان بود در زیّ دوست

قدیمان خود را بیفزای قدر
که هرگز نیاید ز پرورده غدر

چو خدمتگزاریت گردد کهن
حق سالیانش فرامش مکن

گر او را هرم دست خدمت ببست
ترا بر کرم همچنان دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم در کشید
چو خسرو بر اسمش قلم در کشید

چو شد حالش از بینوائی تباه
نبشت این حکایت بنزدیک شاه

که ای شاهِ آفاق گستر بعدل
اگر من نماندم تو مانی بفضل

چو بذلِ تو کردم جوانی خویش
به هنگام پیری مرانم ز پیش

غریبی که پر فتنه باشد سرش
میازار و بیرون کن از کشورش

تو گر خشم بر وی نرانی رواست
که خود خوی بد دشمنش در قفاست

وگر پارسی باشدش زاد و بوم
به صنعاش مفرست و سقلاب و روم

هم آنجا امانش مده تا به چاشت
نشاید بلا بر دگر کس گماشت

که گویند برگشته باد آن زمین
کزو مردم آیند بیرون چنین

عمل گر دهی مرد منعم شناس
که مفلس ندارد ز سلطان هراس

چو مفلس فرو برد گردن به دوش
ازو بر نیاید دگر جز خروش

چو مشرف دو دست از امانت بداشت
بباید برو ناظری برگماشت

ور او نیز در ساخت با خاطرش
ز مشرف عمل برکن و ناظرش

خدا ترس باید امانت گزار
امین کز تو ترسد امینش مدار

بیفشان و بشمار و فارغ نشین
که از صد یکی را نبینی امین

ه امور سلطنت کرده باش که از عاملان و امینان و ناظران گسسته را امانت دار خواهی یافت ۵ مشرف دیده ور دو حرف سیاق نویسنده را که برای محاسب عمال و دیوان گماشته شود ۱۲

دو همجنس دیرینه و هم قلم | نباید فرستاد یکجا بهم

چه دانی که همدست گردند یار | یکی دزد باشد یکی پرده دار

چو دزدان ز هم باک دارند و بیم | رود در میان کاروانی سلیم

یکی را که معزول کردی ز جاه | چو چندی برآید ببخشش گناه

برآوردن کام امیدوار | به از قید بندی شکستن هزار

نویسنده را گر ستون عمل | بیفتد نبرد طناب امل

بفرمان بران بر شه دادگر | پدروار خشم آورد بر پسر

گهش میزند تا شود دردناک | گهی میکند آبش از دیده پاک

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر | وگر خشم گیری شوند از تو سیر

درشتی و نرمی بهم در به است | چو رگ زن که جراح و مرهم نه است

ای بلکه درشتی و نرمی را باهم کار فرما ۱۲ قر

جوانمرد و خوش خلق و بخشنده باش — چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش

چو یاد آیدت عهد شاهان پیش — همین نقش بر خوان پس از عهد خویش

نیامد کس اندر جهان کو بماند — مگر آن کزو نام نیکو بماند

نمرد آنکه ماند پس از وی بجای — پل و خانی و خوان و مهمانسرای

هر آن کو نماند از پسش یادگار — درخت وجودش نیاورد بار

وگر رفت و آثار خیرش نماند — نشاید پس مرگش الحمد خواند

چو خواهی که نامت بود در جهان — مکن نام نیک بزرگان نهان

همین کام و ناز و طرب داشتند — بآخر برفتند و بگذاشتند

یکی نام نیکو ببرد از جهان — یکی رسم بد ماند ازو جاودان

بسمع رضا مشنو ایذای کس — وگر گفته آید بغورش برس

گنهگار را عذر نسیان بنه
چو زنهار خواهد تو زنهارده

گر آید گنهگارے اندر پناه
نه شرطست کشتن باول گناه

چو باری بگفتند و نشنید پند
بده گوشمالش بزندان و بند

وگر پند و بندش نیاید بکار
درختیست خبیث بیخش برآر

چو خشم آیدت بر گناه کسے
تأمل کنش در عقوبت بسے

که سهلست لعل بدخشان شکست
شکسته نشاید دگرباره بست

حکایت در تدبیر پادشاهان و تاخیر کردن در سیاست

ز دریای عمان برآمد کسے
سفر کرده هامون و دریا بسے

عرب دیده و ترک و تاجیک و روم
ز هر جنس در نفس پاکش علوم

جهان گشته و دانش اندوخته
سفر کرده و صحبت آموخته

به هیکل قوی چون تناور درخت | ولیکن فرو مانده بی برگ سخت

دو صد رقعه بالای هم دوخته | ز حراق و او در میان سوخته

به شهری در آمد ز دریا کنار | بزرگی در آن ناحیت شهریار

که طبعی نکونامی اندیش داشت | سر عجز در پای درویش داشت

بشستند خدمتگزاران شاه | سر و تن به حمامش از گرد راه

چو بر آستان ملک سر نهاد | ستایش کنان دست بر بر نهاد

نه رفتم درین مملکت منزلی | کز آسیب آزرده دیدم دلی

ندیدم کسی سرگران از شراب | مگر هم خرابات دیدم خراب

ملک را همین ملک پیرایه بس | که راضی نگردد به آزار کس

سخن گفت و دامان گوهر فشاند | به نطقی که شه آستین برفشاند

پسند آمدش حسن گفتار مرد
بنزد خودش خواند و اکرام کرد

زرش داد و گوهر بشکر قدوم
بپرسیدش از گوهر و زاد و بوم

بگفت آنچه پرسیدش از سرگذشت
بقربت ز دیگر کسان در گذشت

ملک با دل خویشتن راز زد
که دستور ملک است چنینی سزد

ولیکن بتدریج تا انجمن
بسستی نخندند بر رای من

بعقلش ببایست آزمود
بقدر هنر پایگاهش فزود

برد بر دل از جور غم بارها
که نا آزموده کند کارها

چو قاضی بفکرت نویسد سجل
نگردد ز دستار بندان خجل

نظر کن چو سوفار داری بشست
نه آنگه که پرتاب کردی ز دست

چو یوسف کسی در صلاح و تمیز
بیکسال باید که گردد عزیز

چنانچه پادشاه مصر یوسف را بعد امتحان و آزمایش عزیز مصر گردانید ... حضرت یوسف علیه السلام بعد ... از زندان یکسال در حضور شاه مصر ماندند ...

به ایام تا بر نیاید بسی
نشاید رسیدن بغور کسی

ز هر نوع اخلاق او کشف کرد
خردمند و پاکیزه دین بود مرد

نکو سیرتش دید و روشن قیاس
سخن سنج و مقدار مردم شناس

برای از بزرگان همش بیش و پیش
نشاندش زبر دست دستور خویش

چنان حکمت و معرفت کار بست
که در امر و نهیش درونی نخست

در آورد ملکی به زیر قلم
کزو بر وجودی نیامد الم

زبان همه حرف گیران ببست
که حرفی بدش بر نیامد ز دست

حسودی که یک جو خیانت ندید
بکارش نیامد چو گندم طپید

ز روشن دلش ملک پرتو گرفت
وزیر کهن را غم نو گرفت

ندیدان خردمند را رخنه
که در وی تواند زدن طعنه

امین بد اندیش طشت ند و مور ‌‌ نشاید در و رخنه کردن بزور

ملک را دو خورشید طلعت غلام ‌‌ به پیش بر کمر بسته بودی مدام

دو پاکیزه پیکر چو حور و پری ‌‌ چو خورشید و مه از سه دیگر بری

دو صورت که گفتی یکی نیست بیش ‌‌ نموده در آئینه همتای خویش

سخنهای دانای شیرین سخن ‌‌ گرفت اندران هر دو شمشاد بن

چو دیدند کاوصاف خلقش نکوست ‌‌ به طبعش هواخواه گشتند دوست

درو هم اثر کرد میل بشر ‌‌ نه میلی چو کوتاه بینان بشر

از آسایش آنگه خبر داشتی ‌‌ که در روی ایشان نظر داشتی

چو خواهی که قدرت بماند بلند ‌‌ دل ای خواجه در ساده رویان مبند

دگر خود نباشد غرض در میان ‌‌ حذر کن که دارد به تهمت زبان

وزیر اندرین شمۂ راه برد
که آیین ندانم که خواند و گیست

شنیدم که با بندگانش سرست
سفرکردگان لاابالی زیند

نشاید چنین خیره روی تباه
مگر نعمت شه فراموش کنم

به پندار نتوان سخن گفت زود
ز فرمانبرانم کسی گوش داشت

من این گفتم اکنون ملک راست رای
به نا خوبتر صورتی شرح داد

بخست اینحکایت بر شاه برد
نخواهد به شاهان درین ملک زیست

خیانت پسندست و شهوت پرست
که پرورده ملک و دولت میند

که بد نامی آرد در ایوان شاه
که بینم تباهی و خامش کنم

نگفتم ترا تا یقینم نبود
گر نیان دو یک تن در آغوش داشت

چنان ز مودم و تو نیز آزمای
که بد مرد را نیک روزی مباد

بداندیش بنخورده چون دست یافت
بخرده توان آتش افروختن
ملک را چنان گرم کرد این خبر
غضب دست در خون درویش داشت
که پرورده کشتن نه مردی بود
میازار پرورده خویشتن
به نعمت نبایست پروردنش
از و تا هنرها یقینت نشد
کنون تا یقینت نگردد گناه
ملک در دل این راز پوشیده داشت

درون بزرگان بآتش بتافت
پس آنگه درخت کهن سوختن
که جوشش برآمد چو مرجل به سر
ولیکن سکون دست در پیش داشت
ستم در پیے داد و سری بود
چو تیرتو دارد به تیرش مزن
چو خواهی به بیداد خون ریختنش
در ایوان شاهی قربت نه شد
به گفتار دشمن گزندش مخواه
که قول حکیمان نیوشیده داشت

دلست ای خردمند زندان راز | چو گفتی نیاید به زنجیر باز

نظر کرد پوشیده در کار مرد | خلل دید در رای هشیار مرد

که ناگه نظر زی یکی بنده کرد | پریچهره در زیر لب خنده کرد

دو کس را که با هم بود جان و هوش | حکایت کنانند و ایشان خموش

تو دانی که صاحب نظر زیره | نگردد چو مستسقی از دجله سیر

ملک را گمان بدی راست شد | بسودا برو خشمگین خواست شد

هم از حسن تدبیر و رای تمام | بآهستگی گفتش ای نیک نام

ترا من خردمند پنداشتم | بر اسرار ملکت امین داشتم

گمان بردمت زیرک و هوشمند | ندانستمت خیره و ناپسند

چنین مرتفع پایه جای تو نیست | گناه از من آمد خطای تو نیست

که چون بدگهر پرورم لاجرم
خیانت روا دارد م در حرم

برآورد سر مرد بسیاردان
چنین گفت با خسرو کاردان

مرا چون بود دامن از جرم پاک
نیاید ز خبث بداندیش باک

به خاطر مرا هرگز این ظن نرفت
ندانم که گفت آنچه بر من نرفت

شهنشه برآشفت کاینک وزیر
تعلل میندیش و حجت مگیر

تبسم کنان دست بر لب گرفت
کز او هرچه گوید نیاید شگفت

حسودی که بیند بجای خودم
کجا بر زبان آورد جز بدم

من آن ساعت انگاشتم دشمنش
که بنشاند شه زیر دست منش

چو سلطان فضیلت نهد بر ویم
نداند که دشمن بود در پیم

مرا تا قیامت نگیرد دوست
چو بیند که در عز من ذل اوست

برینت بگویم حدیثی درست
اگر گوش با بنده داری نخست

مثل

مر ابلیس را دید شخصی بخواب
بقامت صنوبر برخ آفتاب

نظر کرد و گفت ای نظیر قمر
نه دارند خلق از جمالت خبر

ترا سهمگین روی پنداشتند
بگرمابه در زشت بنگاشتند

بخندید و گفت آن نه شکل منست
ولیکن قلم در کف دشمنست

برانداختیم بیخ شان از بهشت
کنونم بکین می نگارند زشت

مرا همچنین نام نیکست لیک
ز علت نشاید بداندیش نیک

وزیری که جاه من آبش بریخت
بفرسنگ باید ز مکرش گریخت

ولیکن نیندیشم از خشم شاه
دلاور بود در سخن بیگناه

چو حرفم برآید درست از قلم | مرا از همه حرف‌گیران چه غم

نیاورده عامل غش اندر میان | نیندیشد از رفع دیوانیان

اگر محتسب گردد آن را غم است | که سنگ ترازوی بارش کم است

ملک در سخن گفتنش خیره ماند | سر دست فرماندهی بر فشاند

که مجرم به زرق و زبان آوری | ز جرمی که دارد نگردد بری

ز خصمت همانا که نشنیده‌ام | نه آخر به چشم خودت دیده‌ام

کزین زمرهٔ خلق در بارگاه | نمی‌باشدت جز در انبان نگاه

بخندید مرد سخنگوی و گفت | حقست این سخن حق نشاید نهفت

درین نکته هست اگر بشنوی | که حکمت روان باد و دولت قوی

نه بیند که درویش بی دستگاه | به حسرت کند در توانگر نگاه

مرا دستگاهِ جوانی برفت
به لهو و لعب زندگانی برفت

ز دیدار اینان ندارم شکیب
که سرمایه دارانِ حسن اند و زیب

مرا همچنین چهره گلفام بود
بلورینم از خوبی اندام بود

درین غایتم رشته شد باکفن
که مویم چو پنبه است و دوکم بدن

مرا همچنین جعد شبرنگ بود
قبا در بر از نازکی تنگ بود

دو رسته دُرم در دهن داشت جای
چو دیواری از خشت سیمین بپای

کنونم نگه کن به وقتِ سخن
بیفتاد یک یک چو سور کهن

درینان بحسرت چرا ننگرم
که عمر تلف کرده یاد آورم

برفت از من آن روزهای عزیز
به پایان رسد ناگه این روز نیز

چو دانشور این دُرِّ معنی بسفت
بگفتا کزین به محالست گفت

در ارکان دولت نگه کرد شاه
گزین خوبتر لفظ و معنی مخواه

کسی را نظر سوی شاهد رواست
که داند بدین شاهد عذر خواست

به عقل از ره آهستگی کرد مے
به گفتار خصمش بیازرد مے

به تندی سبک دست بردن به تیغ
به دندان گزد پشت دست دریغ

ز صاحب غرض تا سخن نشنوی
که گر کار بندی پشیمان شوی

نکونام را جاه و تشریف و مال
بیفزود و بدگوی را گوشمال

به تدبیر دستور دانشورش
به نیکی شده نام در کشورش

به عدل و کرم سالها ملک راند
برفت و نکونامی از وی بماند

چنین پادشاهان که دین پرورند
به بازوی دین گوی دولت برند

از آنان نبینم درین عهد کس
دگر هست بوبکر سعد و بس

خدیو خردمند فرخ نهاد — که شاخ امیدش برومند باد

بهشتی درختی تو ای پادشاه — که افگنده سایه یکساله راه

طمع بود در بخت نیک اخترم — که بال همای افگند بر سرم

خرد گفت دولت نبخشد همای — گر اقبال خواهی درین سایه آی

خدایا برحمت نظر کرده — که این سایه بر خلق گسترده

دعاگوی این دولتم بنده وار — خدایا تو این سایه پاینده دار

صواب است پیش از کشش بنده کرد — که نتوان سر کشته پیوند کرد

خداوند فرمان و رای و شکوه — ز غوغای مردم نگردد ستوه

سر پر غرور از تحمل تهی — حرامش بود تاج شاهنشهی

نگویم چو جنگ آوری پای دار — چو خشم آیدت عقل بر جای دار

تحمل کند هر کرا عقل هست
نه عقلے کہ خشمش کند زیر دست

چو لشکر برون تاخت خشم از کمین
نہ انصاف ماند نہ تقوے نہ دین

ندیدم چنین دیو زیر فلک
کزو میگریزند چندین ملک

گفتار

نہ بے حکم شرع آب خوردن خطاست
وگر خون بفتوے بریزی رواست

اگر شرع فتوے دہد بر ہلاک
الا تا نداری ز کشتنش باک

وگر دانی اندر تبارش کسان
بر ایشان ببخشا و راحت رسان

گنہ بود مرد ستمگارہ را
چہ تاوان زن و طفل بیچارہ را

تنت زورمند است و لشکر گران
ولیکن در اقلیم دشمن مران

کہ وے بر حصارے گریزد بلند
رسد کشور بیگنہ را گزند

نظر کن در احوال زندانیان — که ممکن بود بیگنه در میان

چو بازارگان در دیارت بمرد — بمالش خساست بود دست برد

گران پس که بروی گریند زار — بهم باز گویند خویش و تبار

که مسکین در اقلیم غربت بمرد — متاعی کزو ماند ظالم ببرد

ببندیش زان طفلک بی پدر — وز آه دل دردمندش حذر

بسا نام نیکوی پنجاه سال — که یک نام زشتش کند پایمال

پسندیده کاران جاوید نام — تطاول نکردند بر مال عام

بر آفاق گر سر بسر پادشاست — چو مال از توانگر ستاند گداست

بمرد از تهیدستی آزاد مرد — ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

حکایت

شنیدم که فرماندهی دادگر — قبا داشتی هر دو روی آستر

یکی گفتش ای خسرو نیک روز — قبائی ز دیبای چینی بدوز

بگفت این قدر ستر و آسایش است — وزین بگذری زیب و آرایش است

نه از بهر آن میستانم خراج — که زینت کنم بر خود و تخت و تاج

چو همچون زنان حله در تن کنم — بمردی کجا دفع دشمن کنم

مرا هم ز صد گونه آز و هواست — ولیکن خزینه نه تنها مراست

خزائن پر از بهر لشکر بود — نه از بهر آیین و زیور بود

سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه — ندارد حدود ولایت نگاه

چو دشمن خر روستائی برد — ملک باج و ده یک چرا می خورد

مخالف خرش برد و سلطان خراج — چه اقبال ماند در آن تخت و تاج

مروت نباشد بر افتاده زور
برد مرغ دون دانه از پیش مور

رعیت درختست اگر پروری
بکام دل دوستان برخوری

ببیرحمی از بیخ و بارش مکن
که نادان کند حیف بر خویشتن

کسان بر خورند از جوانی و بخت
که بر زیر دستان نگیرند سخت

اگر زیر دستی در آید ز پای
حذر کن ز نالیدنش بر خدای

چو شاید گرفتن بنرمی دیار
بپیکار خون از مشامی مبار

بمردی که ملک سراسر زمین
نیرزد که خونی چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت
بسر چشمه بر بسنگی نوشت

بدین چشمه چون ما بسی دم زدند
برفتند چون چشم بر هم زدند

گرفتیم عالم به مردی و زور　　ولیکن نبردیم با خود به گور

چو بر دشمنی باشدت دسترس　　مرنجانش کو را همین غصه بس

عدو زنده سرگشته پیرامنت　　به از خون او کشته در گردنت

حکایت

شنیدم که دارای فرخ تبار　　ز لشکر جدا ماند روز شکار

دوان آمدش گله بانی به پیش　　شهنشه برآورد تغلق ز کیش

به صحرا تو از دشمنان دار پاک　　که در خانه باشد گل از خار پاک

برآورد چوپان دل خوش خروش　　که دشمن نیم در هلاکم مکوش

من آنم که اسپان شه پرورم　　به خدمت درین مرغزار اندرم

ملک را دل رفته آمد بجای　　بخندید و گفت ای نکوهیده رای

ترا یاوری کرد فرخ سروش
وگرنه زه آورده بودم به گوش

نگهبان مرعی بخندید و گفت
نصیحت ز یاران نشاید نهفت

نه تدبیر محمود و رای نکوست
که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چنانست در مهتری شرط زیست
که هر کهتری را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیدهٔ
ز خیل و چراگاه پرسیدهٔ

کنونت بمهر آمدم پیش باز
نمیدانیم از بداندیش باز

توانم من اے نامور شهریار
که اسپے برون آرم از صد هزار

مرا گله‌بانی بعقلست و راے
تو هم گلهٔ خویش داری بپاے

در آن تخت و ملک از خلل غم بود
که تدبیر شاه از شبان کم بود

گفتار

تو کی بشنوی نالهٔ دادخواه
به کیوان برت کلهٔ خوابگاه

چنان خسپ کاید فغانت بگوش
اگر دادخواهی برآرد خروش

که نالد ز ظالم که در دور تست
که هر جور کو میکند جور تست

نه سگ دامن کاروانی درید
که دهقان نادان که سگ پرورید

دلیر آمدی سعدیا در سخن
چو تیغی بدستست فتحی بکن

بگو آنچه دانی که حق گفته به
نه رشوت ستانی و نه عشوه ده

زبان بند و دفتر حکمت بشوی
طمع بگسل و هرچه خواهی بگوی

حکایت

خبر یافت گردنکشی در عراق
که میگفت مسکینی از زیر طاق

تو هم بر دری هستی امیدوار
پس امید بردر نشینان برآر

دلِ دردمندان برآور ز بند
که هرگز نباشد دلت دردمند

پریشانیِ خاطرِ دادخواه
براندازد از مملکت بادشاه

تو خفته خنک در حرم نیم روز
غریب از برون گو بگرما بسوز

ستانند داد آنکس خداست
که نتواند از پادشه دادخواست

حکایت

یکے از بزرگانِ اہلِ تمیز
حکایت کنند از ابنِ عبد العزیز

که بودش نگینے در انگشتری
فرومانده در قیمتش جوهری

بشب گفتئ آن جرمِ گیتی فروز
درے بود در روشنائی چو روز

قضارا در آمد یکے خشکسال
که شد بدرِ سیمای مردم ملال

چو در مردم آرام و قوت ندید
خود آسوده بودن مروت ندید

چو بینند کسی زهر در کام خلق ‌‌‌ کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود بفروختندش بسیم ‌‌‌ که رحم آمدش بر غریب و یتیم

بیکهفته نقدش بتاراج داد ‌‌‌ بدرویش و مسکین و محتاج داد

بریدند بروی ملامت کنان ‌‌‌ که دیگر بدستت نیاید چنان

شنیدم که میگفت و باران دمع ‌‌‌ بعارض فرو میدویدش چو شمع

که زشتست پیرایه بر شهریار ‌‌‌ دل شهری از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بی نگین ‌‌‌ نشاید دل خلقی اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن ‌‌‌ گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنرپروران ‌‌‌ بشادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر ‌‌‌ نپندارم آسوده خسپد فقیر

وگر زنده دارد شب دیر باز
نخسپند مردم بآرام و ناز

بحمد الله این سیرت و راه راست
اتابک ابوبکر بن سعد راست

کس از فتنه در پارس دیگر نشان
نبیند مگر قامت مهوشان

یکی پنج بیتم خوش آمد بگوش
که در مجلسی میسرودند دوش

قول

مرا راحت از زندگی دوش بود
که آن ماهرویم در آغوش بود

مر او را چو دیدم سر از خواب مست
بدو گفتم ای سرو پیش تو پست

دمی نرگس از خواب نوشین بشوی
چو گلبن بخند و چو بلبل بگوی

چه می خسپی ای فتنهٔ روزگار
بیا و می لعل نوشین بیار

نگه کرد شوریده از خواب و گفت
مرا فتنه خوانی و گوئی مخفت

در ایام سلطان روشن نفس | نه بیند دگر فتنه بیدار کس

حکایت

در اخبار شاهان پیشینه هست | که چون تکله بر تخت زنگی نشست

بدورانش از کس نیازرد کس | سبق برد اگر خود همین بود و بس

چنین گفت یکره بصاحبدلی | که عمرم بسر رفت بیحاصلی

چو می‌بگذرد ملک و جاه و سریر | نبرد از جهان دولت الا فقیر

نخواهم بکنج عبادت نشست | که دریابم این پنج روزی که هست

چو بشنید دانای روشن نفس | بتندی بر آشفت کای تکله بس

طریقت بجز خدمت خلق نیست | به تسبیح و سجاده و دلق نیست

تو بر تخت سلطان خویش باش | باخلاق پاکیزه درویش باش

به صدق و ارادت میان بسته دار ز طامات و دعوی زبان بسته دار

قدم باید اندر طریقت نه دم که اصلی ندارد دم بی قدم

بزرگان که نقد صفا داشتند چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان روم بر نیکمردی ز اهل علوم

که پایابم از دست دشمن نماند جز این قلعه و شهر با من نماند

بسی جهد کردم که فرزند من پس از من شود سرور انجمن

کنون دشمن بدگهر دست یافت سر دست مردی و جهدم بتافت

چه تدبیر سازم چه چاره کنم که از غم بفرسود جان و تنم

بر آشفت دانا که این گریه چیست برین عقل و همت بباید گریست

ولایت چه باشد غم خویش خور
که از عمر بهتر شد و بیشتر

ترا اینقدر تا بمانی بس است
چو رفتی جهان جای دیگر کس است

اگر هوشمند است اگر بیخرد
غم او مخور کو غم خود خورد

مشقت نیرزد جهان داشتن
گرفتن به شمشیر و بگذاشتن

تو تدبیر خود کن که آن زر چه خورد
که بعد از تو باشد غم خود خورد

برین پنجروزه اقامت مناز
به اندیشه تدبیر رفتن بساز

کرا دانی از خسروان عجم
که کردند بر زیر دستان ستم

که در تخت و ملکش نیاید زوال
نماند بجز ملک ایزد تعال

کرا جاودان ماندن امید هست
که گیتی همین جا جاوید نیست

کرا سیم و زر ماند و گنج و مال
پس از وی بچندین شود پایمال

وز آن کس که خیری بماند روان　　دمادم رسد رحمتش بر روان

بزرگی کزو نام نیکو نماند　　توان گفت با اهل دل کو نماند

الا تا درخت کرم پروری　　که بی‌شک بری کامرانی خوری

کرم کن که فردا که دیوان نهند　　منازل به مقدار احسان دهند

یکی را که سعی قدم پیشتر　　به درگاه حق منزلت بیشتر

یکی باز پس خائن و شرمسار　　بترسد همی مرد ناکرده کار

بهل تا به دندان گزد پشت دست　　تنوری چنین گرم و نانی نبست

بدانی گه غله برداشتن　　که سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خدادوستی نامی در اقصای شام　　گرفت از جهان کنج غاری مقام

بصبرش در آن کنج تاریک جای ... بگنج قناعت فرو رفته پای

بزرگان نهادند سر بر درش ... که در می نیاید بدر بر سرش

تمنا کند عارف پاکباز ... بدریوزه از خویشتن ترک آز

چو هر ساعتش نفس گوید بده ... بخواری بگرداندش ده بده

در آن مرز کین پیر هشیار بود ... یکے مرزبان ستمگار بود

که هر ناتوان را که دریافتے ... بسرپنجگی پنجه بر تافتے

جهانسوز و بیرحمت و خیره کش ... ز تلخیش روے جهانے ترش

گروهے برفتند از آن ظلم و عار ... ببردند نام بدش در دیار

گروهے بماندند مسکین و ریش ... پس چرخه نفرین گرفتند پیش

ید ظلم جائے که گردد دراز ... نه بینی لب مردم از خنده باز

به دیدار شیخ آمدی گاه گاه　　خدادوست در وی نکردی نگاه

ملک ترش گفتش ای نیکبخت　　بنفرت ز ما در مکش روی سخت

مرا با تو بودی سر دوستی　　ترا دشمنی با من از بهر چیست

گرفتم که سالار کشور نیم　　به عزت ز درویش کمتر نیم

نگویم فضیلت نهم بر کسی　　چنان باش با من که با هر کسی

شنید این سخن عابد هوشیار　　برآشفت و گفت ای ملک هوشدار

وجودت پریشانی خلق ازوست　　ندارم پریشانی خلق دوست

تو با دوستداران من دشمنی　　نپندارمت دوستدار منی

گرفتند همه دوستی با منت　　مگر آنچه دارد خدا دشمنت

خدادوست را گر بدرند پوست　　نخواهد شدن دشمن دوست دوست

عجب دارم از خواب آن سنگدل — که شهری بخسپند ازو تنگدل

الا گر هنر داری و عقل و هوش — بفضل و کرم میان بند و کوش

گفتار

مها زورمندی مکن بر کهان — که بر یک نمط می نماند جهان

سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ — که گر دست یابد برآید به هیچ

مبر گفتمت پاے مردم زجاے — که عاجز شوی گر درآئی زپاے

دل دوستان جمع بهتر که گنج — خزینه تهی به که مردم به رنج

مینداز در پاے کار کسے — که افتد که در پایش افتی بسے

تحمل کن اے ناتوان از قوی — که روزے توانا تر از وے شوی

بهمت برآر از ستیزنده شور — که بازوے همت به از دست زور

کہ بسبب این تحمل روزی قوی تر از وی خواہی شد ۱۲

اے بقصد دل دردمند و غارت مکن ۱۲

لب خشک مظلوم را گو بخند — که دندان ظالم بخواهند کند

به بانگ دهل خواجه بیدار گشت — چه داند شب پاسبان چون گذشت

خورد کاروانی غم بار خویش — نسوزد دلش بر خر پشت ریش

گرفتم کز افتادگان نیستی — چو افتاده بینی چرا ایستی

برینت بگویم یکی سرگذشت — که سستی بود زین سخن درگذشت

حکایت

چنان قحط سالی شد اندر دمشق — که یاران فراموش کردند عشق

چنان آسمان بر زمین شد بخیل — که لب تر نکردند زرع و نخیل

بخوشید سرچشمهای قدیم — نماند آب جز آب چشم یتیم

نبودی بجز آه بیوه زنی — اگر برشدی دودی از روزنی

چو درویش بی برگ دیدم درخت — قوی بازوان سست و درمانده سخت

نه در کوه سبزی نه در باغ شخ — ملخ بوستان خورد و مردم ملخ

در آن حال پیش آمدم دوستی — ازو مانده بر استخوان پوستی

شگفت آمدم کو قوی حال بود — خداوند جاه و زر و مال بود

بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی — چه درماندگی پیشت آمد بگوی

بغرید بر من که عقلت کجاست — چو دانی و پرسی سؤالت خطاست

نبینی که سختی بغایت رسید — مشقت بحد نهایت رسید

نه باران همی آید از آسمان — نه بر میرود دود فریاد خوان

بدو گفتم آخر ترا باک نیست — کشد زهر جایی که تریاک نیست

گر از نیستی دیگری شد هلاک — ترا هست بط را ز طوفان چه باک

نگه کرد رنجیده در من فقیه
نگه کردن عالم اندر سفیه

که مرد ارچه بر ساحلست ای رفیق
نیاساید و دوستانش غریق

من از بینوایی نیم روی زرد
غم بینوایان دلم خسته کرد

نخواهم که بیند خردمند ریش
نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش

به حمد الله ارچه ز ریش ایمنم
چو ریشی ببینم بلرزد تنم

منغص بود عیش آن تندرست
که باشد به پهلوی بیمار سست

چو بینم که درویش مسکین نخورد
به کام اندرم لقمه زهرست و درد

یکی را به زندان دری دوستان
کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دود خلق آتشی برفروخت
شنیدم که بغداد نیمی بسوخت

یکی شکر گفت اندر آن خاک و دود — که دکان ما را گزندی نبود

جهاندیده‌ای گفتش ای بوالهوس — ترا خود غم خویشتن بود و بس

پسندی که شهری بسوزد به نار — اگرچه سرایت بود بر کنار

بجز سنگدل کی کند معده تنگ — چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ

توانگر خود آن لقمه چون میخورد — چو بیند که درویش خون میخورد

مگو تندرست است رنجوردار — که می پیچد از غصه رنجوروار

تنکدل چو یاران بمنزل رسند — نخسپد که واماندگان از پسند

دل پادشاهان شود بارکش — چو بینند در گل خر خارکش

اگر در سرای سعادت کس است — ز گفتار سعدیش حرفی بس است

همینت پسند است اگر بشنوی — که گر خار کاری سمن ندروی

گفتار

گرا داری از خسروان عجم
که آن شوکت پادشاهی بماند
خطا بین که بر دست ظالم برفت
خنک روز محشر تن دادگر
به قومیکه نیکی پسندد خدای
چو خواهد که ویران شود عالمی
سگالند از و نیکمردان حذر
بزرگی از و دان و منت شناس
نه خود خوانده در کتاب مجید

که کردند بر زیر دستان ستم
نه آن ظلم بر روستائی بماند
جهان ماند و او با مظالم برفت
که در سایهٔ عرش دارد مقر
دهد خسرو عادل نیک رای
نهد ملک در پنجهٔ ظالمی
که خشم خدایست بیدادگر
که زایل شود نعمت ناسپاس
که در شکر نعمت بود بر مزید

اگر شکر کردی برین ملک و مال | بمالی و ملکی رسی بی زوال

یعنی بمالی و ملکی بیزوال رسی

وگر جور در پادشاهی کنی | پس از پادشاهی گدائی کنی

حرامست بر پادشه خواب خوش | چو باشد ضعیف از قوی بارکش

میازار عامی بیک خردله | که سلطان شبانست و عامی گله

چو پرخاش بینند و بیداد ازو | شبان نیست گرگست فریاد ازو

بد انجام رفت و بد اندیشه کرد | که با زیردستان جفا پیشه کرد

نخواهی که نفرین کنند از پست | نکو باش تا بد نگوید کست

حکایت

شنیدم که در مرزی از باختر | برادر دو بودند از یک پدر

سپهدار و گردنکش و پیلتن | نکوروی و دانا و شمشیرزن

پدر هر دو را سهمگین مرد یافت ... طلبکار جولان و ناورد یافت

برفت آن زمین را دو قسمت نهاد ... به هر یک پسر زان نصیبی بداد

مبادا که بر یک دگر سر کشند ... به پیکار شمشیر کین بر کشند

پدر بعد از آن روزگاری شمرد ... به جان آفرین جان شیرین سپرد

اجل بگسلانیدش طناب امل ... وفاتش فرو بست دست عمل

مقرر شد آن مملکت بر دو شاه ... که بیحد مر بود گنج و سپاه

به حکم نظر در به افتاده خویش ... گرفتند هر یک یکی راه پیش

یکی عدل تا نام نیکو برد ... یکی ظلم تا مال گرد آورد

یکی عاطفت سیرت خویش کرد ... درم داد و تیمار درویش کرد

بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت ... شب از بهر درویش شنجا ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش | چنان کز خلائق بهنگام عیش

بگردون شدے بانگ شادی چو رعد | چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد | که شاخ امیدش برومند باد

حکایت شنو کودکِ نامجوے | پسندیده پے بود و فرخنده خوے

ملازم بدلدارئِ خاص و عام | ثناگوے حق بامدادان و شام

دران ملک قارون برفتے دلیر | که شه دادگر بود و درویش سیر

نیامد در ایام او بر دلے | نگویم که خارے که برگِ گلے

سر آمد بتائید ملک از سران | نهادند سر بر خطش سروران

دگر خواست کافزون کند تخت و تاج | بیفزود بر مرد دهقان خراج

طمع کرد در مالِ بازارگان | بلا ریخت بر جانِ بیچارگان

نه گویم که بدخواه درویش بود | حقیقت که او دشمن خویش بود

امید بهشتی نه داد و نه خورد | خردمند داند که ناخوب کرد

که با جمع کردن زر از گربزی | پراگنده شد لشکر از عاجزی

شنیدند بازارگانان خبر | که ظلمست در بوم آن بی‌هنر

بریدند از آنجا خرید و فروخت | زراعت نیامد رعیت بسوخت

چو اقبالش از دوستی سر بتافت | به ناکام دشمن برو دست یافت

ستیز فلک بیخ و بارش بکند | سم اسب دشمن دیارش بکند

وفا در که جوید چو پیمان گسیخت | خراج از که خواهد چو دهقان گریخت

چه نیکی طمع دارد آن بی‌صفا | که باشد دعای بدش در قفا

چو بختش نگون بود در کاف کن | نکرد آنچه نیکانش گفتند کن

چه گفتند نیکان آن نیکمرد | تو بر خور که بیدادگر بر نخورد

گمانش خطا بود و تدبیر سست | که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

یکی بر سر شاخ و بن می‌برید | خداوند بستان نگه کرد و دید

بگفتا گر این مرد بد میکند | نه با من که با نفس خود میکند

نصیحت بجاست اگر بشنوی | ضعیفان میفگن بکتف قوی

که فردا بداور برد خسروی | گدایی که پیشت نیرزد جوی

چو خواهی که فردا بوی مهتری | مکن دشمن خویشتن کهتری

که چون بگذرد بر تو این سلطنت | بگیرد بکین آن گدا دامنت

مکن پنجه از ناتوانان بدار | که گر بفگنندت شوی شرمسار

که زشت است در چشم آزادگان
بیفتادن از دست افتادگان

بزرگان روشندل نیکبخت
به فرزانگی تاج بردند و تخت

به دنباله راستان کج مرو
وگر راست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاه سلطنت بیش نیست
که ایمن تر از ملک درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند
حق این است و صاحبدلان بشنوند

تهیدست تشویش نانی خورد
ملک هم به قدر جهانی خورد

گدا را چو حاصل شود نان شام
چنان خوش بخسپد که سلطان شام

غم و شادمانی بسر میرود
بمرگ این دو از سر بدر میرود

چه آنرا که بر سر نهادند تاج
چه آنرا که بر گردن آمد خراج

اگر سر فرازی به کیوان برست
ورت تنگدستی به بندان درست

درآن دم کاجل سرِ هر دو تاخت
نمی شاید از یکدگرشان شناخت

حکایت

شنیدم که یکبار در دجله
سخن گفت با عابدی کله

که من فر فرماندهی داشتم
به سر بر کلاه مهی داشتم

سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق
گرفتم به بازوی دولت عراق

طمع کرده بودم که کرمان خورم
که ناگه بخوردند کرمان سرم

بکن پنبهٔ غفلت از گوش هوش
که از مردگان پندت آید بگوش

در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش
نورزد کسی بد که نیک آیدش

شر انگیز هم در شر رود / چو کژدم که در خانه کمتر رود

اگر نفع کس در نهاد تو نیست / چنین جوهر و سنگ خارا یکیست

غلط گفتم ای یار شایسته خوی / که نفعست در آهن و سنگ و روی

چنین آدمی مرده به ننگ را / که بر وی فضیلت بود سنگ را

نه هر آدمی زاده از دد به است / که دد ز آدمی زاده بد به است

به است از دد انسان صاحب خرد / نه انسان که در مردم افتد چو دد

چو انسان نداند بجز خورد و خواب / کدامش فضیلت بود بر دواب

سوار نگون بخت بی راه رو / پیاده برد زو برفتن گرو

کسی دانه نیکمردی نکاشت / کزو خرمن کام دل بر نداشت

نه هرگز شنیدیم در عمر خویش / که بد مرد را نیکی آمد بپیش

حکایت

گریزے بجائے افتادہ بود | کہ از ہول او شیر نر ماده بود
بد اندیش مردم بجز بد نہ دید | بیفتاد و عاجز تر از خود نہ دید
ہمہ شب ز فریاد و زاری نخفت | یکے بر سرش کوفت سنگے و گفت
تو ہرگز رسیدی بہ فریاد کس | کہ میخواہی امروز فریاد رس
ہمہ تخم نا معتمد کاشتی | ببین لاجرم بر کہ برداشتی
کہ بر جان ریشت نہد مرہمے | کہ دلہا ز ریشت بنالد ہمے
تو مارا ہمی چاہ کندی براہ | بسر لاجرم در فتادی بچاہ
دو کس چہ کنند از پئے خاص و عام | یکے نیک محضر دگر زشت نام
یکے تا کند تشنہ را تازہ حلق | یکے تا بگردن در افتند خلق

اگر بد کنی چشم نیکی مدار | که هرگز نیارد گز انگور بار

نه پندارم ای در خزان کشته جو | که گندم ستانی بوقت درو

درخت زقوم ار بجان پروری | مپندار هرگز کزو بر خوری

رطب ناورد چوب خرزهره بار | چه تخم افگنی بر همان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکی نیکمرد | که اکرام حجاج یوسف نکرد

بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز | که نطعش بینداز و خونش بریز

چو حجت نماند جفا جوی را | به پرخاش درهم کشد روی را

بخندید و بگریست مرد خدای | عجب داشت سنگین دل تیره رای

چو دیدش که خندید و دیگر گریست | بپرسید کین خنده و گریه چیست

بگفتا همی گریم از روزگار | که طفلان بیچاره دارم چهار

همی خندم از لطف یزدان پاک | که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک

یکی گفتش ای نامور شهریار | مکن دست ازین پیر دهقان بدار

که خلقی بدو تکیه دارند و پشت | روا نیست خلقی به یکبار کشت

بزرگی و عفو و کرم پیشه کن | ز خردان اطفالش اندیشه کن

مگر دشمن خاندان خودی | که بر خاندانها پسندی بدی

مپندار و دلهای داغ تو ریش | که روز پسین آیدت خیر پیش

نخفتست مظلوم ز آهش بترس | ز دود دل صبحگاهش بترس

نترسی که پاک اندرونی شبی | برآرد ز سوز جگر یاربی

به سود اجهان بروافشاند دست | که حجاج را دست حجت ببست

نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید
بر پاک ناید ز تخم پلید

مدر پرده کس به هنگام جنگ
که باشد ترا نیز در پرده ننگ

مزن بانگ بر شیر مردان درشت
چو با کودکان نیائی به مشت

شنیدم که بشنید و خونش بریخت
ز فرمان داور که داند گریخت

بزرگی در آن فکرت آن شب نخفت
بخوابش اندر دید درویش و گفت

دمی بیش بر من سیاست نراند
عقوبت بر او تا قیامت بماند

حکایت

یکی پند می‌داد فرزند را
نگه دار پند خردمند را

مکن جور بر خردگان ای پسر
که یک روزت افتد بزرگی ز سر

نمی‌ترسی ای گرگ کم خرد
که روزی پلنگیت برهم درد

بخردی درم زور سر پنجه بود	دل زیردستان من رنجه بود
بخوردم یکی مشت زوران	نکردم دگر زور بر لاغران

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم	حرامست بر چشم سالار قوم
غم زیر دستان بخور زینهار	بترس از زبردستی روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض	چو داروی تلخست دفع مرض

حکایت درین معنی

یکی را حکایت کنند از ملوک	که بیماری رشته کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعف جسد	که میبرد بر زیردستان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آورست	چو ضعف آمد از بیدقی کمترست

ندیمی زمین ملک بوسه داد · که عمر خداوند جاوید باد

درین شهر مردی مبارک دم است · که از پارسایان چنو کم است

ببردند پیشش مهمات کس · که مقصود حاصل شد در نفس

بخوان تا بخواند دعا برین · که رحمت رسد ز آسمان بر زمین

بفرمود تا مهتران خدم · بخواندند پیر مبارک قدم

بگفتا دعائی کن ای هوشمند · که در رشته چون سوزنم پای بند

شنید این سخن پیر خم بوده پشت · به تندی برآورد بانگ درشت

که حق مهربانست بر دادگر · ببخشای و بخشایش حق نگر

دعای منت کی شود سودمند · اسیران مظلوم در چاه و بند

تو ناکرده بر خلق بخشایشی · کجا بینی از دولت آسایشی

حکایت عذر خطا خواستن پس از شیخ صالح دعا خواستن

کجا دست گیرد دعای ویت
دعای ستمدیدگان در پیت

شنید این سخن شهریار عجم
ز خشم و خجالت برآمد بهم

برنجید و پس با دل خویش گفت
چه رنجم حقست اینکه درویش گفت

بفرمود تا هر که در بند بود
بفرمانش آزاد کردند زود

جهاندیده بعد از دو رکعت نماز
بداور برآورد دست نیاز

تو ای برفرازندهٔ آسمان
بجنگش گرفتی بصلحش بمان

ولی همچنان بر دعا داشت دست
که رنجور افتاده بر پای جست

تو گفتی ز شادی بخواهد پرید
چو طاوس چون رشته در پا ندید

بفرمود گنجینهٔ گوهرش
فشاندند در پا و زیر سرش

حق از بهر باطل نشاید نهفت | از آنجمله دامن نیفشاند و گفت

مرو با سر رشته بار دگر | مبادا که دیگر کند رشته سر

چو بار اوفتادی نگهدار پای | که یک بار دیگر بلغزد ز جای

ز سعدی شنو کین سخن راستست | نه هر بار افتاده برخاستست

حکایت

جهان ای پسر ملک جاوید نیست | ز دنیا وفاداری امید نیست

نه بر باد رفتی سحرگاه و شام | سریر سلیمان علیه السلام

به آخر ندیدی که بر باد رفت | خنک آنکه با دانش و داد رفت

کسی زین میان گوی دولت ربود | که در بند آسایش خویش بود

به کار آمد آنها که برداشتند | نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل / سپه تاخت بر روزگارش اجل

جمالش برفت از رخ دلفروز / چو خور زرد شد بس نماند ز روز

گزیدند فرزانگان دست فوت / که در طب ندیدند داروی موت

همه تخت و ملکی پذیرد زوال / بجز ملک فرمانده لایزال

چو نزدیک شد روز عمرش بشب / شنیدند میگفت در زیر لب

که در مصر چون من عزیزی نبود / چو حاصل همینست چیزی نبود

جهان گرد کردم نخوردم برش / برفتم چو بیچارگان از سرش

پسندیده رایی که بخشید و خورد / جهان از پی خویشتن گرد کرد

درین کوش تا با تو ماند مقیم / که هرچه از تو ماند دریغست و بیم

کند خواجه بر بستر جانگداز | یکی دست کوتاه و دیگر دراز

در آندم ترا می‌نماید بدست | که دهشت زبانش زگفتن ببست

که دستی بجود و کرم کن دراز | دگر دست کوته کن از ظلم و آز

کنونت که دستست خاری بکن | دگر کی برآری تو دست از کفن

بتابد بسی ماه و پروین و هور | که سر بر نداری ز بالین گور

حکایت

قزل ارسلان قلعهٔ سخت داشت | که گردن بالوند بر می‌فراشت

نه اندیشه از کس نه حاجت بهیچ | چو زلف عروسان رهش پیچ پیچ

چنان نادر افتاده در روضه | که بر لاجوردی طبق بیضه

شنیدم که مردی مبارک حضور | بنزدیک شاه آمد از راه دور

خوشنما واقع ... گویا بر طبق لاجوردی بیضه سفید نهاده اند بدانکه مرد تواند بود که لاجوردی کنایه از آسمان بیضه عبارت از آفتاب باشد ۱۲ قمر

حقائق شناسی جهاندیده‌ای　　هنرمندی آفاق گردیده‌ای

بخندید کین قلعهٔ خرمست　　ولیکن نپندارمش محکمست

نه پیش از تو گردنکشان داشتند　　بآخر برفتند و بگذاشتند

نه بعد از تو شاهان دیگر برند　　درخت امید ترا بر خورند

ز دوران ملک پدر یاد کن　　دل از بند اندیشه آزاد کن

چنان روزگارش به کنجی نشاند　　که بر یک پشیزش تصرف نماند

چو نومید ماند از همه چیز و کس　　امیدش به فضل خدا ماند و بس

بر مرد هشیار دنیا خس است　　که هر مدتی جای دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریده‌ای در عجم　　به کسری که ای وارث ملک جم

اگر ملک بر جم بماندے و بخت
ترا چون میسّر شدے تاج و تخت

اگر گنج قارون بدست آوری
نماند مگر آنچہ بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد
پسر تاج شاہی بسر بر نہاد

بتربت سپردندش از تاج و گاہ
نہ جای نشستن بد آماجگاہ

چنین گفت دیوانۂ ہوشیار
چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زہے ملک و دوران سر در نشیب
پدر رفت و پای پسر در رکیب

چنین ست گردیدن روزگار
سبک سیر بدعہد ناپایدار

چو دیرینہ روزی سر آورد عہد
جوان دولتی سر بر آرد ز مہد

منہ بر جہان دل کہ بیگانہ ایست
چو مطرب کہ ہر روز در خانہ ایست

نه لائق بود عیش با دلبرے	که هر بامدادش بود شوهرے
نکوئی کن امسال چون ده تراست	که سال دگر دیگرے ده خداست

حکایت

بزرگے جفا پیشه در حد غور	گرفتے خر روستائی بزور
خران زیر بار گران بے علف	بروزے دو مسکین شدندے تلف
چو منعم کند سفله را روزگار	نهد بر دل تنگ درویش بار
چو بام بلندش بود خود پرست	کند بول و خاشاک بر بام پست
شنیدم که بارے بعزم شکار	برون رفت بیدادگر شهریار
بیاپے به دنبال صید براند	شبش در گرفت از حشم دور ماند
به تنها ندانست روے و رهے	بینداخت ناکام شب در دهے

خرے دید پوشیدہ کارگر — توانا و زور آور و باربر

یکے مرد کرد استخوانی بہ دست — چنان میزدش کاستخوانش شکست

شہنشہ برآشفت و گفت ای جوان — ز حد رفت چوبت برین زبان

چو زورآوری خودنمائی مکن — بر افتادہ زورآزمائی مکن

پسندش نیامد فرومایہ قول — یکے بانگ بر بادشہ زد بہ ہول

کہ بیہودہ گر فتم این ریش — برو چون ندانی پس کار خویش

بسا کس کہ پیشت تو معذور نیست — چو وا بینی از مصلحت دور نیست

ملک را درشت آمد از وے خطاب — بگفتا بیا تا چہ بینی صواب

کہ پندارم از عقل بیگانہ — نہ ستی ہمانا کہ دیوانہ

بخندید کاے ترک نادان خموش — مگر حال خضرت نیامد بہ گوش

نه دیوانه خواندش کس او را نه مست ‌ ‌ ‌ چرا کشتی ناتوان شکست

جهانجوی گفت ای ستمگار مرد ‌ ‌ ‌ که دلها ازو بحر اندیشه کرد

جز از زرگر دار او پر خروش ‌ ‌ ‌ جهانی ز دستش چو دریا بجوش

پس آن را ز بهر مصالح شکست ‌ ‌ ‌ که سالار ظالم نگیرد بدست

شکسته مینا که در حرز تست ‌ ‌ ‌ ازان به که در دست دشمن درست

بخندید دهقان روشن ضمیر ‌ ‌ ‌ که پس حق به دست منست ای امیر

نه از جهل می بشکنم پای خر ‌ ‌ ‌ که از جور سلطان بیدادگر

خر این جا که لنگ و تیمار کش ‌ ‌ ‌ ازان به که پیش ملک بارکش

تو آن را نگویی که کشتی گرفت ‌ ‌ ‌ که چون نام بدم ز زشتی گرفت

تفو بر چنان ملک و دولت که راند ‌ ‌ ‌ که شنعت بر تا قیامت نماند

ستمگر جفا بر تن خویش کرد　　نه بر زیردستان درویش کرد

که فردا دران محفل نام و ننگ　　بگیرد گریبان و ریشش به چنگ

نهد زار او زار بر گردنش　　نیارد سر از عار بر کردنش

گرفتم که خر بارش اکنون کشد　　دران روز بار خران چون کشد

گر انصاف پرسی بد اختر کسست　　که در راحتش رنج دیگر کسست

همین پنج روزش تنعم بود　　که شادیش در رنج مردم بود

اگر بر نخیزد به آه مرده دل　　که خسپند ازو مردم آزرده دل

شه این جمله بشنید و چیزی نگفت　　لسیب و شتر نمد زین نخفت

همه شب ز بیداری اختر شمرد　　ز سودا و اندیشه خوابش نبرد

چو آواز مرغ سحر گوش کرد　　پریشانیٔ شب فراموش کرد

سواران همه شب تک تاختند | سحرگه پئے اسپ بشناختند

بران عرصه اسب دیدند و شاه | پیاده دویدند لشکر سپاه

بخدمت نهادند سر بر زمین | چو دریا شد از موج لشکر زمین

بزرگان نشستند و خوان خواستند | بخوردند و مجلس بیاراستند

چو شور طرب در نهاد آمدش | ز دهقان دوشینه یاد آمدش

بفرمود جستند و بستند سخت | بخواری فگندند در پای تخت

سیه دل برآهیخت شمشیر تیز | ندانست بیچاره راه گریز

سر آمد دم از زندگی آخرش | بگفت آنچه گردید در خاطرش

نه بینی که چون کارد بر سر بود | قلم را زبانش روان تر بود

چو دانست کز خصم نتوان گریخت | به ناباکی و تیر ترکش بریخت

سر ناامیدی برآورد و گفت — شب گور در دوده محالست خفت

ز نامهربانی که در دور تست — همه عالم آوازهٔ جور تست

نه من کردم از دست جورت نفیر — که خلقی ز خلقی گشته گیر

عجب گر منت بر دل آشت مدد — بکش گر توانی همه خلق کشت

و گر سخت آمد نکوهش ز من — به انصاف بیخ نکوهش بکن

ترا چاره از ظلم برگشتن است — نه بیچارهٔ بیگنه کشتن است

چو بیداد کردی توقع مدار — که نامت به نیکی رود در دیار

ندانم که چون خسپدت دیدگان — نه خفته ز دستت ستمدیدگان

بداش کی ستوده شود پادشاه — که خلقش ستایند در بارگاه

چه سود آفرین بر سر انجمن — پس چرخ نفرین کنان مرد و زن

گرفت این سخن شاہ ظالم بہ گوش
بر آن دہ کہ طالع نمود ش بہی

ز سر مستئ غفلت آید بہ ہوش
دہی را بہ بخشید فرمان دہی

بیا موزی از عالمان عقل و ہوش
نخند آنکہ از جاہل عیب جو

ز دشمن شنو سیرت خود کہ دوست
ہر آنچہ از تو آید بہ چشمش نکوست

ستائش سرایان نہ یار تواند
ملامت کنان دوستدار تو اند

ترش روی بہتر کند سرزنش
کہ یاران خوش طبع شیرین منش

ازین بہ نصیحت نگوید کست
وگر عاقلی یک اشارت بسست

حکایت

چو دور خلافت بہ مامون رسید
یکی ماہ پیکر کنیزک خرید

بہ چہر آفتابی بہ تن گلبنی
بہ عقل خردمند بازی کنی

به خون عزیزان فرو برده چنگ
سر انگشتها کرده عناب رنگ

برابرو عابد فریبش خضاب
چو قوس قزح بود در آفتاب

شب خلوت آن لعبت حورزاد
مگر تن در آغوش مامون نداد

گرفت آتش خشم در وی عظیم
سرش خواست کردن چو جوزا دو نیم

بگفتا اینک شمشیر تیز
بینداز و با من مکن خفت و خیز

بگفت از که بر دل گزند آمدت
چه خصلت ز من ناپسند آمدت

بگفت ار کشی ور شکافی سرم
ز بوی دهانت به تنگ اندرم

کشند تیر پیکار و تیغ ستم
به یکبار و بوی دهان دمبدم

شنید این سخن سرور نیکبخت
بشورید و بر خود بپیچید سخت

دلش گرچه در حال از و رنجه شد
دوا کرد و خوشبوی چون غنچه شد

پریچهره را همنشین کرد دوست
که این عیب من کرد یار من اوست

بنزد من آنکس نکوخواه تست
که گوید فلان خار در راه تست

به گمراه گفتن نکو میروی
جفای تمامست و جور قوی

هر آنکه که عیبت نگوید پیش
هنر داند از جاهلی عیب خویش

مگو شهد شیرین شکر فائقست
کسی را که سقمونیا لائقست

چه خوش گفت یک روز دارو فروش
شفا بایدت داروی تلخ نوش

به پرویزن معرفت بیخته
به شهد عبادت برآمیخته

حکایت

شنیدم که از نیکمردی فقیر
دل آزرده شد پادشاهی کبیر

مگر بر زبانش حقی رفته بود
ز گردنکشی بر وی آشفته بود

به زندان فرستادش از بارگاه | که زور آزمایست بازوی شاه

زیاران یکی گفتش اندر نهفت | مصالح نبود این سخن گفت

رسانیدن امر حق طاعت است | ز زندان نترسم که یکساعت است

همان دم که در خفیه این راز رفت | حکایت بگوش ملک باز رفت

بخندید کو ظن بیهوده برد | نداند که خواهد دران حبس مرد

غلامی به درویش برد این پیام | بگفتا بخسرو بگو ای غلام

که دنیا همین ساعتی بیش نیست | غم و خرمی پیش درویش نیست

نه گر دستگیری کنی خرمم | نه گر سر بری بر دل آید غمم

ترا گر سپاهست و فرمان و گنج | مرا گر عیالست و حرمان و رنج

به دروازهٔ مرگ چون در شویم | بیک هفته باهم برابر شویم

منه دل برین دولت پنج روز
تن خویشتن را باتش مسوز

نه پیش از تو بیش از تو اندوختند
به بیداد کردن جهان سوختند

چنان زی که ذکرت به تحسین کنند
چو مردی نه بر گور نفرین کنند

نباید به رسم بد آیین نهاد
که گویند لعنت بر آن کین نهاد

وگر بر سر آید خداوند زور
نه زیرش کند عاقبت خاک گور

بفرمود دلتنگ روی از جفا
که بیرون کنندش زبان از قفا

چنین گفت مرد حقایق شناس
ازین هم که گفتی ندارم هراس

من از بی زبانی ندارم غمی
که دانم که ناگفته داند همی

اگر بینوایی برم ور ستم
گرم عاقبت خیر باشد چه غم

عروسی بود نوبت ماتمت
گرت نیکروزی بود خاتمت

حکایت

یکی مشت زن بخت روزی نداشت ‌‌ نه اسباب شامش مهیا نه چاشت

ز جور شکم گل کشیدی به پشت ‌‌ که روزی محالست خوردن بمشت

مدام از پریشانی روزگار ‌‌ دلش محنت آلود و تن سوگوار

گهش جنگ با عالم خیره کش ‌‌ ز تلخیش روی جهانی ترش

گه از دیدن عیش شیرین خلق ‌‌ فرو میشد آب تلخش به حلق

گه از کار آشفته بگریستی ‌‌ که کس دید ازین صعبتر زیستی

کسان شهد نوشند و مرغ و بره ‌‌ مرا روی نانی نه بیند تره

گر انصاف پرسی نه نیکوست این ‌‌ برهنه من و گربه را پوستین

دریغ ار فلک شیوه ساختی ‌‌ که گنجی به دست من انداختی

مگر روزگارے ہوس راندمے ۔ زخود گرد محنت نفشاندمے

مدتے ۱۲ ۔ دور ہو کرم ۱۲

شنیدم کہ روزے مہینے لگافت ۔ عظام زنخدان بوسیدہ یافت

بعہد خود ۱۲ ۔ جمع عظیم بالفتح بمعنی استخوان ۱۲ بہار

بخاک اندرش عقد بگسیختہ ۔ گہرہاے دندان فروریختہ

دہان بے زبان بند میگفت و راز ۔ کہ اے خواجہ با بے مرادی بساز

نہ اینست حال دہن زیر گل ۔ شکر خوردہ انگار یا خون دل

یعنی ہر دو برابر ست ۱۲

غم از گردش روزگاران مدار ۔ کہ بیتحانہ گردد بسے روزگار

علت مضمون مصرع اول ۱۲

ہمان لحظہ کین خاطرش دست داد ۔ غم از خاطرش رخت یکسو نہاد

بمعنی لغوی یعنی خطرہ ۱۲ فرہنگ ۔ بمعنی مجاز یعنی دل ۱۲ فرہنگ

کہ اے نفس بے راے و تدبیر و ہوش ۔ الکش بار تیمار و خود را مکش

غمخواری ۱۲

اگر بندہ بار بر سر برد ۔ وگر سر بہ اوج فلک بر برد

سقوط الف ۱۲ ۔ با بمعنی بر ۱۲

دران دم کہ حالش دگرگون شود ۔ بمرگ از سرش ہر دو بیرون شود

متغیر ۱۲ ۔ صعوبت و فرحت ۱۲

غم و شادمانی نماند ولیک
جزای عمل ماند و نام نیک

کرم پای دارد نه دیهیم و تخت
بده کز تو این ماند ای نیکبخت

مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم
که پیش از تو بود است و بعد از تو هم

زر افشان چو دنیا نخواهی گذشت
که سعدی در افشاند اگر زر نداشت

حکایت

حکایت کنند از جفا گستری
که فرماندهی داشت در کشوری

در ایام او روز مردم چو شام
شب از بیم او خواب مردم حرام

همه روز نیکان از او در بلا
بشب دست پاکان از او بر دعا

گروهی بر شیخ آن روزگار
ز دست ستمگر گرستند زار

که ای پیر دانای فرخنده رای
بگو این جوان را بترس از خدای

بگفتا دریغ آیدم نام دوست | که هر کس نه درخورد پیغام اوست

کسی را که بینی ز حق برکران | منه با وی ای خواجه حق در میان

حقت گفتم ای خیر نیک رای | تو آن گفت حق پیش مرد خدای

بر مرد نادان نریزم علوم | که ضایع کنم تخم در شوره بوم

چو در وی نگیرد عدو داندم | برنجد بجان و برنجاندم

ترا عادت ای پادشه حق روست | دل مرد حق گوی ازینجا قویست

نگین خصلتی دارد ای نیکبخت | که در موم گیرد نه در سنگ سخت

عجب نیست گر ظالم از من بجان | برنجد که دزد است و من پاسبان

تو هم پاسبانی به انصاف و داد | که حفظ خدا پاسبان تو باد

ترا نیست منت ز روی قیاس | خداوند را فضل و منت سپاس

که در کارِ خیرت بخدمت بداشت
نه چون دیگرانت معطل بداشت

همه کس بمیدانِ کوشش درند
ولی گوئے بخشش نه هر کس برند

تو حاصل نکردی بکوشش بهشت
خدا در تو خوئے بهشتی سرشت

دلت روشن و وقت مجموع باد
قدم ثابت و پایه مرفوع باد

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب
عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

همے تا بر آید به تدبیر کار
مدارائے دشمن به از کارزار

چو نتوان عدو را بقوت شکست
بنعمت بباید درِ فتنه بست

گر اندیشه داری ز دشمن گزند
به تعویذِ احسان زبانش به بند

عدو را بجائے خسک زر بریز
که احسان کند کند دندانِ تیز

به تدبیر شاید جهان خورد و پوش
چو دستے نشاید گزیدن ببوس

به تدبیر رستم درآید به بند
که اسفندیارش نجست از کمند

عدو را به فرصت توان پوست کند
پس او را مراعات چندان کن که دوست

حذر کن ز پیکار کمتر کسے
که از قطره سیلاب دیدم بسے

مزن تا توانی بر ابرو گره
که دشمن اگرچه زبون دوست به

بود دشمنش تازه و دوست ریش
کسے کش بود دشمن از دوست بیش

مزن با سپاهی ز خود بیشتر
که نتوان زد انگشت با نیشتر

وگر زو توانا تری در نبرد
نه مردیست بر ناتوان زور کرد

اگر پیل زوری وگر شیر جنگ
بنزدیک من صلح بهتر که جنگ

چو دست از همه حیلتے در گسست
حلالست بردن بشمشیر دست

اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ
وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ

اگر وی ببندد در کارزار
ترا قدر و هیبت شود یک هزار

ور او پای جنگ آورد در رکاب
نخواهد به حشر از تو داور حساب

تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست
که با کینه ور مهربانی خطاست

چو با سفله گویی بلطف و خوشی
فزون گرددش کبر و گردنکشی

چو دشمن در آمد به عجز از درت
بدر کن ز دل کین و خشم از سرت

چو زنهار خواهد کرم پیشه کن
ببخشای و از مکرش اندیشه کن

ز تدبیر پیر کهن بر مگرد
که کار آزموده بود سالخورد

در آرند بنیاد رویین ز پای
جوانان به شمشیر و پیران به رای

بیندیش در قلب هیجا مفر
چه دانی کز آنها که باشد ظفر

چو بینی که لشکر ز هم دست داد
به تنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری ز رفتن بکوش
وگر در میان لبس دشمن بپوش

وگر خود هزاری و دشمن دویست
چو شب شد در اقلیم دشمن بایست

شب تیره پنجه سوار از کمین
چو پانصد بهیبت بدرد زمین

چو خواهی بریدن بشب راهها
حذر کن نخست از کمینگاهها

میان دو لشکر چو یک روزه راند
سر پنجه زورمندش نماند

تو آسوده بر لشکر مانده زن
که نادان ستم کرد بر خویشتن

چو دشمن شکستی بیفکن علم
که بازش نیاید جراحت بهم

بسی در قفای هزیمت مران
نباید که دور افتی از یاوران

هوا بینی از گرد هیجا چو میغ
بگیرند گردت بزوبین و تیغ

به دنبال غارت نراند سپاه
که خالی بماند پس پشت شاه

سپه را نگهبانی شهریار
به از جنگ در حلقهٔ کارزار

گفتار

دلاور که باری تهور نمود
بباید به مقدارش اندر فزود

که بار دگر دل نهد بر هلاک
ندارد ز پیکار یأجوج باک

سپاهی در آسودگی خوش بدار
که در حالت سختی آید به کار

کنون دست مردان جنگی ببوس
نه آنگه که دشمن فروکوفت کوس

سپاهی که کارش نباشد به برگ
چرا دل نهد روز هیجا به مرگ

نواحی ملک از کف بدسگال
به لشکر نگه دار و لشکر به مال

ملک را بود بر عدو دست چیر
چو لشکر دل آسوده باشد دلیر

بفتح وکاف فارسی سر و سامان...

بهای سر خویشتن میخورد　　نه انصاف باشد که سختی برد

چو دارند گنج از سپاهی دریغ　　دریغ آیدش دست بردن به تیغ

چه مردی کند در صف کارزار　　چو دستش تهی باشد و کار زار

گفتار

به پیکار دشمن دلیران فرست　　هژبران به ناورد شیران فرست

به رای جهاندیدگان کار کن　　که صید آزمودست گرگ کهن

مترس از جوانان شمشیر زن　　حذر کن ز پیران بسیار فن

جوانان پیل افگن شیرگیر　　ندانند دستان روباه پیر

خردمند باشد جهاندیده مرد　　که بسیار گرم آزمودست و سرد

جوانان شایسته بخت ور　　ز گفتار پیران نپیچند سر

گرت مملکت باید آراسته
مده کار معظم به نوخاسته

سپه را مکن پیشرو جز کسی
که در جنگها بوده باشد بسی

نتابد سگ صید روی از پلنگ
ز روبه رمد شیر نادیده جنگ

چو پرورده باشد پسر در شکار
نترسد چو پیش آیدش کارزار

به کشتی و نخچیر و آماج و گوی
دلاور شود مرد پرخاشجوی

به گرمابه پرورده و عیش و ناز
برنجد چو بیند در جنگ باز

دو مردش نشانند بر پشت زین
بود کش زند کودکی بر زمین

یکی را که دیدی تو در جنگ پشت
بکش گر عدو در مصافش نکشت

مخنث به از مرد شمشیر زن
که روز وغا سر بتابد چو زن

حکایت

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش | چو قربان پیکار بربست و کیش

اگر چون زنان جست خواهی گریز | مرو آب مردان جنگی مریز

سواری که بنمود در جنگ پشت | نه خود را که نام آوران را بکشت

تهور نیاید ز گرزان دو یار | که افتند در حلقهٔ کارزار

دو همجنس و همسفره و همزبان | بکوشند در قلب هیجا بجان

که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر | برادر بچنگال دشمن اسیر

چو بینی که یاران نباشند یار | هزیمت ز میدان غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاه کشور نواز | یکی اهل بازو دوم اهل راز

ز نام آوران گوی دولت برند | که دانا و شمشیر زن پرورند

هر که اهل قلم و سپاهیان را پرورش کند ۱۲

هر آن کو قلم را نورزید و تیغ
برو گر بمیرد مگو ای دریغ

قلمزن نگهدار و شمشیر زن
نه مطرب که مردی نیاید ز زن

نه مردیست دشمن در اسباب جنگ
تو مدهوش و ساقی و آواز چنگ

بسا اهل دولت ببازی نشست
که دولت برفتش ببازی ز دست

گفتار اندر حذر کردن از دشمن

نگویم ز جنگ بداندیش ترس
در آوازهٔ صلح ازو بیش ترس

بسا کس بروز آیت صلح خواند
چو شب شد سپه بر سر خفته راند

زره پوش خسپند مرد اوژنان
که بستر بود خوابگاه زنان

بخیمه درون مرد شمشیر زن
برهنه نخسپد چو در خانه زن

بباید نهان جنگ را ساختن
که دشمن نهان آورد تاختن

حذر کار مردان کارآگہ است | یزک سد روئین لشکرگہ است

گفتار در حسن تدبیر با دشمنان

میان دو بدخواہ کوتاہ دست | نہ فرزانگی باشد ایمن نشست

کہ گر ہر دو باہم سگالند راز | شود دست کوتاہ ایشان دراز

یکے را بہ نیرنگ مشغول دار | دگر را برآور ز ہستی دمار

اگر دشمنے پیش گیرد ستیز | بہ شمشیر تدبیر خونش بریز

برو دوستی گیر با دشمنش | کہ زندان شود پیرہن بر تنش

چو در لشکر دشمن افتد خلاف | تو بگذار شمشیر خود در غلاف

چو دشمن بہ دشمن شود مشتغل | تو با دوست بنشین بہ آرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی
نگهدار پنهان رهِ آشتی

که لشکر کشوفانِ مغفر شکاف
نهان صلح جویند و پیدا مصاف

دلِ مردِ میدان نهانی بجوی
که باشد که در پایت افتد چو گوی

چو سالاری از دشمن افتد به چنگ
بکشتن درش کرده باید درنگ

که افتد کزین نیمه هم سروری
بماند گرفتار در چنبری

وگر کشتی این بندی ریش را
نه بندی دگر بندیِ خویش را

بترسد که دورانش بندی کند
که بر بندیان زورمندی کند

کسی بندیان را بود دستگیر
که خود بوده باشد به بندی اسیر

اگر سر نهد بر خطت سروری
چو نیکش بداری نهد دیگری

اگر خفیه ده دل بدست آوری
ازان به که صد شبیخون بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنے کہ در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار — ز تلبیسش ایمن مشو زینہار

اگر گردد درونش بہ کین تو ریش — چو یاد آیدش مہر پیوند خویش

بد اندیش را لفظ شیرین مبین — کہ ممکن بود زہر در انگبین

کسے جان از آسیب دشمن برد — کہ مر دوستان را بہ دشمن شمرد

نگہدارد آن شوخ در کیسہ دُر — کہ بیند ہمہ خلق را کیسہ بُر

سپاہی کہ عاصی شود در امیر — ورا تا توانی بہ خدمت مگیر

ندانست سالار خود را سپاس — ترا ہم نداند ز غدرش ہراس

بہ سوگند و عہد استوارش مدار — نگہبان پنہان برو برگمار

نو آموز را ریسمان کن دراز — نہ بگسل کہ دیگر نہ بینیش باز

چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار — بگیری بزندانیانش سپار

که بندی چو دندان بخون در برد — ز حلقوم بیدادگر خون خورد

چو بر کندی از دست دشمن دیار — رعیت بسامان تر از وی بدار

که گر باز کوبد در کارزار — برآرند عام از دماغش دمار

وگر شهریان را رسانی گزند — در شهر بر روی دشمن مبند

مگو دشمن تیغ زن بر در است — که انباز دشمن بشهر اندر است

بتدبیر جنگ بداندیش کوش — مصالح بیندیش و نیت بپوش

منه در میان راز با هر کسی — که جاسوس همکاسه دیدم بسی

سکندر که با شرقیان حرب داشت — در خیمه گویند بر غرب داشت

چو بهمن بزاولستان خواست شد — چپ آوازه افگند و از راست شد

اگر جز تو داند که عزم تو چیست
بران رای و دانش بباید گریست

کرم کن نه پرخاش و کین آوری
که عالم به زیر نگین آوری

چو کاری برآید به لطف و خوشی
چه حاجت به تندی و گردنکشی

نخواهی که باشد دلت دردمند
دل دردمندان برآور ز بند

به بازو توانا نباشد سپاه
برو همت از ناتوانان بخواه

دعای ضعیفان امیدوار
ز بازوی مردی به آید به کار

هر آنکه استعانت به درویش برد
اگر بر فریدون زد از پیش برد

باب دوم در احسان

اگر هوشمندی به معنی گرای
که معنی بماند ز صورت بجای

کرا دانش و جود و تقوی نبود
بصورت درش هیچ معنی نبود

کسی خسپد آسوده در زیر گل / که خسپند از و مردم آسوده دل

غم خویش در زندگی خور که خویش / به مرده نپردازد از حرص خویش

زر و نعمت اکنون بده کان تست / که بعد از تو بیرون ز فرمان تست

نخواهی که باشی پراگنده دل / پراگندگان را ز خاطر مهل

پریشان کن امروز گنجینه چست / که فردا کلیدش نه در دست تست

تو با خود ببر توشهٔ خویشتن / که شفقت نیاید ز فرزند و زن

کسی گوی دولت ز دنیا برد / که با خود نصیبی به عقبی برد

به غمخوارگی جز سر انگشت من / نخارد کسی در جهان پشت من

مکن بر کف دست نه هر چه هست / که فردا به دندان بری پشت دست

به پوشیدن ستر درویش کوش / که ستر خدایت بود پرده پوش

نگردان غریب از درت بی‌نصیب
مبادا که گردی به درها نصیب

بزرگی رساننده محتاج خیر
که ترسد که محتاج گردد به غیر

به حال دل خستگان درنگر
که باری دل خسته باشی مگر

فرو ماندگان را درون شاد کن
ز روز فرو ماندگی یاد کن

نخواهندهٔ بر در دیگران
بشکرانه خواهنده از در مران

گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال ایشان

پدر مرده را سایه بر سر فکن
غبارش بیفشان و خارش بکن

ندانی چه بودش فرو مانده سخت
بود تازه بی بیخ هرگز درخت

چو بینی یتیمی سر افگنده پیش
مده بوسه بر روی فرزند خویش

یتیم ار بگرید که نازش خرد
وگر خشم گیرد که بارش برد

الا تا نگرید که عرش عظیم | بلرزد همی چون بگرید یتیم

به رحمت بکن آبش از دیده پاک | به شفقت بیفشانش از چهره خاک

اگر سایهٔ خود برفت از سرش | تو در سایهٔ خویشتن پرورش

من آنگه سر تاجور داشتم | که سر در کنار پدر داشتم

اگر بر وجودم نشستی مگس | پریشان شدی خاطر چند کس

کنون گر به زندان برندم اسیر | نباشد کس از دوستانم نصیر

مرا باشد از درد طفلان خبر | که در طفلی از سر برفتم پدر

حکایت در ثمرهٔ نیکوکاری

کسی دید در خواب صدر خجند | که خاری ز پای یتیمی بکند

همیگفت و در روضه‌ها می‌چمید | کز آن خار بر من چه گلها دمید

مشو تا توانی ز رحمت بری — که رحمت برندت چو رحمت بری

چو انعام کردی مشو خود پرست — که من سرورم دیگران زیردست

اگر تیغ دورانش انداخته است — نه شمشیر دوران هنوز آخته است

چو بینی دعاگوی دولت هزار — خداوند را شکر نعمت گزار

که چشم از تو دارند مردم بسی — نه تو چشم داری به دست کسی

کرم خوانده ام سیرت سروران — غلط گفتم اخلاق پیغمبران

حکایت در اخلاق پیغمبران

شنیدم که یکهفته ابن السبیل — نیامد به مهمان سرای خلیل

ز فرخنده خوئی نخوردی پگاه — مگر بینوائی درآید ز راه

برون رفت و هر جانبی بنگرید — بر اطراف وادی نگه کرد و دید

به تنهایی در بیابان چو بید
به لب در یلس می‌حبای بگفت
که ای چشمهای مرا مردمک
نعم گفت و برجست و برداشت گام
رقیبان مهمان سرای خلیل
بفرمود و ترتیب کردند خوان
چو بسم الله آغاز کردند جمع
چنین گفت کای پیر دیرینه روز
نه شرط است وقتی که روزی خوری
بگفتا نگیرم طریقت به دست

سر و موی و پیش از برف پیری سپید
به رسم کریمان صلایی بگفت
یکی مردمی کن به نان و نمک
که دانست خلقش علیه السلام
به عزت نشاندند پیر ذلیل
نشستند بر هر طرف همگنان
نیامد ز پیرش حدیثی به سمع
چو پیران نمی‌بینمت صدق و سوز
که نام خداوند روزی بری
که نشنیدم از پیر آذر پرست

CC-0 Pulwama Collection. Digitized by eGangotri

بدانست پیغمبر نیک فال — که گبرست پیر تبه بوده حال

بخواری براندش چو بیگانه دید — که منکر بود پیش پاکان پلید

سروش آمد از کردگار جلیل — بهیبت ملامت کنان کای خلیل

منش داده صد ساله روزی و جان — ترا نفرت آمد ازو یک زمان

گر او می‌برد پیش آتش سجود — تو باپس چرا می‌بری دست جود

بابدل واو دست ای وابس یعنی بازپس ۱۲

گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

گره بر سر بند احسان مزن — که این زرق و شیدست و آن مکر و فن

گره بر سر بند احسان زدن کنایه از احسان موقوف کردن ۱۲

زیان میکند مرد تفسیر دان — که علم و ادب میفروشد بنان

کجا عقل یا شرع فتوی دهد — که مرد خرد دین بدنیا دهد

ولیکن تو بستان که صاحب خرد — از ارزان فروشان برغبت خرد

حکایت عابد با شیاد شوخ دیده

زباندانی آمد بصاحب دلی
که محکم فروماندهام در گلی

یکی سفله را ده درم بر منست
که دانگی ازو بر دلم ده منست

همه شب پریشان ازو حال من
همه روز چون سایه دنبال من

بکرد از سخنهای خاطر پریش
درون دلم چون در خانه ریش

خدایش مگر تا ز مادر بزاد
جز این ده درم چیز دیگر نداد

نه دانسته از دفتر دین الف
نخوانده بجز باب لا ینصرف

خور از کوه یک روز سر بر نزد
که آن قلتبان حلقه بر در نزد

در اندیشه ام تا کدامم کریم
از آن سنگدل دست گیرد بسیم

شنید این سخن پیر فرخ نهاد
درستی دو در آستینش نهاد

زر افتاد در دست افسانه گوی | برون رفت از آنجا چو خور تازه روی

یکی گفت شیخ این ندانی که کیست | بر او گر بمیرد نباید گریست

گدائی که بر شیر نر زین نهد | ابو زید را اسب و فرزین نهد

برآشفت عابد که خاموش باش | تو مرد زبان نیستی گوش باش

اگر راست بود آنچه پنداشتم | ز خلق آبرویش نگه داشتم

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد | الا تا نپنداری افسوس کرد

که خود را نگه داشتم آبروی | ز دست چنان گربز یاوه گوی

بنیک و بد را بذل کن سیم و زر | که این کسب خیر است و آن دفع شر

خنک آنکه در صحبت عاقلان | بیاموزد اخلاق صاحبدلان

گرت عقل و رای است و تدبیر و هوش | به عزت کنی پند سعدی بگوش

اگر غالب در شیوه دارد مقال | نه در چشم و زلف و بناگوش و خال

حکایت پدر ممسک و فرزند جوانمرد

یکی رفت و دنیا ازو یادگار | خلف برد صاحبدلی هوشیار

نه چون ممسکان دست بر زر گرفت | چو آزادگان دست ازو برگرفت

ز درویش خالی نماندی درش | مسافر بمهمانسرای اندرش

دل خویش و بیگانه خرسند کرد | نه همچون پدر سیم و زر بند کرد

ملامت کنی گفتش ای باد دست | بیکره پریشان مکن هرچه هست

بسالی توان خرمن اندوختن | بیکدم نه مردی بود سوختن

چو در تنگدستی نداری شکیب | نگهدار وقت فراخی حسیب

مثل

به دختر چه خوش گفت بانوی ده / که روز نوا برگ سختی بنه

همه وقت بردار مشک و سبو / که پیوسته در ده روان نیست جو

به دنیا توان آخرت یافتن / به زر پنجهٔ دیو بر تافتن

ز دست تهی بر نیاید امید / به زر بر کنی چشم دیو سفید

اگر تنگدستی مرو پیش یار / وگر سیم داری بیا و بیار

تهیدست خوبرویان مپیچ / که بی هیچ مردم نیرزد بهیچ

وگر هر چه داری بکف بر نهی / کف وقت حاجت بماند تهی

گدایان به سعی تو هرگز قوی / نه گردند ور ترسم تو لاغر شوی

بازآمدن به حکایت فرزند خلف

چو مشاع خیر این حکایت بگفت / ز غیرت جوانمرد را رگ نخفت

پراگنده دل گشت ازان گفتگوے
برآشفت و گفت اے پراگنده گوے

مرا دستگاه است که پیر من است
پدر گفت میراث جد من است

نه ایشان به خست نگهداشتند
بحسرت بمردند و بگذاشتند

به دستم بیفتاد مالِ پدر
که بعد از من افتد بدستِ پسر

همان به که امروز مردم خورند
که فردا پس از من بیغما برند

خور و پوش و بخشاے و راحت رسان
نگه می چه داری ز بهرِ کسان

برند از جهان با خود اصحاب راے
فرومایه ماند به حسرت بجاے

زر و نعمت اکنون بده کان تست
که بعد از تو بیرون ز فرمانِ تست

به دنیا توانی که عقبےٰ خری
بخر جانِ من ورنه حسرت خوری

حکایت اندر راحت رسانیدن همسایگان

برازید وقتے زنے پیش شوے	کہ دیگر مخر نان زبقال کوے
بہ بازار گندم فروشان گراے	کہ این جو فروشست و گندم نماے
نہ از مشتری کز زحام مگس	بیکہفتہ روئیش ندید است کس
بہ دلداری آن مرد صاحب نیاز	بہ زن گفت کاے روشنائی بساز
بہ امید ما کلبہ اینجا گرفت	نہ مردی بود نفع زوو اگرفت
رہ نیک مردان آزادہ گیر	چو استادۂ دست افتادہ گیر
بہ بخشاے کانانکہ مرد حق اند	خریدار دکان بے رونق اند
جوانمرد اگر راست خواہی و لیست	کرم پیشۂ شاہ مردان علیست

حکایت

شنیدم کہ مردے براہ حجاز	بہر خطوہ کردے دو رکعت نماز

چنان گرم رَو در طریقِ خدای
که خارِ مغیلان نکندی ز پای

به آخر ز وسواسِ خاطر پریش
پسند آمدش در نظر کارِ خویش

به تلبیسِ ابلیس در چاه رفت
که نتوان ازین خوبتر راه رفت

گرش رحمتِ حق نه دریافتی
غرورش سر از جاده بر تافتی

یکی هاتف از غیب آواز داد
که ای نیکبختِ مبارک نهاد

مپندار گر طاعتی کرده‌ای
که نزلی بدین حضرت آورده‌ای

به احسانی آسوده کردن دلی
به از الف رکعت به هر منزلی

حکایت

به سرهنگِ سلطان چنین گفت زن
که خیز ای مبارک درِ رزق زن

برو تا ز خوانت نصیبی دهند
که فرزندگانت به سختی درند

۲ مرد گرم شدن ۱۲ ... جمع فرزند ... که صحیح چنان ست که فرزندگانت بنظر در دهند

بگفتا بود مطبخ امروز سرد — که سلطان به شب نیت روزه کرد

زن از نا امیدی سر انداخت پیش — همی گفت با خود دل از فاقه ریش

که سلطان ازین روزه گوئی چه خواست — که افطار او عید طفلان ماست

خورنده که خیرش بر آید ز دست — به از صائم الدهر دنیا پرست

مسلم کسی را بود روزه داشت — که درمانده را دهد نان چاشت

وگرنه چه حاجت که زحمت بری — ز خود باز گیری و هم خود خوری

خیالات نادان خلوت نشین — بهم بر کند عاقبت کفر و دین

صفاهیست در آب و آئینه نیز — ولیکن صفا را بباید تمیز

حکایت کریم تنگدست با سائل

یکی را کرم بود و قوت نبود — کفافش بقدر مروت نبود

که سفله خداوند هستی مباد
جوانمرد در تنگدستی مباد

کسی را که همت بلند اوفتد
مرادش کم اندر کمند اوفتد

چو سیلاب ریزان که بر کوهسار
نگیرد همی بر بلندی قرار

نه در خورد سرمایه کردی کرم
تنک مایه بودی ازین لاجرم

برش تنگدستی دو حرفی نبشت
که ای خوب فرجام فرخ سرشت

یکی دست گیرم بچندی درم
که چندست تا من بزندان درم

بچشم اندرش قدر چیزی نبود
ولیکن بدستش پشیزی نبود

به خصمان بندی فرستاده مرد
که ای نیکنامان آزاد مرد

بدارید چندان کف از دشمنش
وگر میگریزد ضمان بر منش

وزانجا بزندان درآمد که خیز
وزین شهر تا پای داری گریز

چو گنجشک در باز دید از قفس
قرارش نبود اندر یک نفس

چو باد صبا زان میان سر کرد
نه سیری که بادش رسیده گرد

گرفتند حالی جوانمرد را
که حاصل کنی سیم مرد را

چو بیچارگان را بزندان گرفت
که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت

شنیدم که در حبس چندی بماند
نه رقعه نبشت و نه فریاد خواند

زمانها نیاسود و شبها نخفت
برو پارسایی گذر کرد و گفت

نپندارمت مال مردم خوری
چه پیش آمدت تا بزندان دری

بگفتا ای مبارک نفس
نخوردم بحیلت گری مال کس

یکی ناتوان دیدم از بند ریش
خلاصش ندیدم بجز بند خویش

ندیدم بنزدیک دانش پسند
من آسوده و دیگری پای بند

بمرد آخر و نیک نامی ببرد — زهی زندگانی که نامش نمرد

تن زنده دل خفته در زیر گل — به از عالمی زنده مرده دل

دل زنده هرگز نگردد هلاک — تن زنده دل گر بمیرد چه باک

حکایت در معنی احسان با خلق خدا

یکی در بیابان سگی تشنه یافت — برون از رمق در حیاتش نیافت

کله دلو کرد آن پسندیده کیش — چو حبل اندر آن بست دستار خویش

بخدمت میان بست و بازو گشاد — سگ ناتوان را دمی آب داد

خبر داد پیغمبر از حال مرد — که داور گناهان او عفو کرد

الا گر جفاکاری اندیشه کن — کرم پیشه گیر و وفا پیشه کن

کسی با سگی نیکوئی گم نکرد — کجا گم شود خیر با نیک مرد

۵۳ یعنی آنجوانمرد زهی زندگانی جاوید یافت که نامش بسبب نیکی و نیکنامی نمرد و پیوسته زنده ماند یا آن جوانمرد زهی زندگانی داشت که بعد مردن هم نامش نمرد ۱۲ قرة

۵۴ حاصل بالمصدر زیستن برخلاف قیاس بمعنی زیست ۱۲

۵۵ یعنی زنده دلی که تنش خفته باشد در زیر گل بهتر ست از عالمی زنده که در دلش مرده باشد ۱۲ زنده دل مضاف الیه [illegible]

[illegible]

کرم کن برآن کت برآید ز دست
جهانبان در خیر بر کس نه بست

گرت در بیابان نباشد چهی
چراغی بنه در زیارتگهی

بقنطار زر بخش کردن ز گنج
نه چندانکه دیناری از دست رنج

برد هر کسی بار در خورد زور
گران است پای ملخ پیش مور

تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت
که فردا نگیرد خدا بر تو سخت

گر از پا درآید نماند اسیر
که افتادگان را بود دستگیر

به آزار فرمان مده بر رهی
که باشد که افتد بفرمان دهی

چو تمکین و جاهت بود بر دوام
مکن زور بر زیر دستان عام

که افتد که باجاه و تمکین شود
چو بیدق که ناگاه فرزین شود

نصیحت شنو مردم نیک بین
نباشد در ویشان دل تخم کین

خداوند خرمن زیان میکند
که بر خوشه چین سر گران میکند

بترسد که نعمت بمسکین دهد
وزان بار غم بر دل این نهد

بسا زورمندا که افتاده سخت
بس افتاده را یاوری کرد بخت

دل زیردستان نباید شکست
مبادا که روزی شوی زیردست

حکایت

بنالید درویشی از ضعف حال
بر تندرویی خداوند مال

نه دینار دادش سیه دل نه دانگ
برو زد بسر باری از طیره بانگ

دل سائل از جور او خون گرفت
سر از غم برآورد و گفت ای شگفت

توانگر ترش روی باری چراست
مگر می‌نترسد ز تلخی خواست

بفرمود کوته نظر تا غلام
براندش بزاری و زجر تمام

به ناکردن شکر پروردگار
شنیدم که برگشت ازو روزگار

بزرگیش سر در تباهی نهاد
عطارد قلم در سیاهی نهاد

شقاوت برهنه نشاندش چو سیر
نه بارش رها کرد و نه بارگیر

فشاندش قضا بر سر از فاقه خاک
مشعبد صفت کیسه و دست پاک

سراپای حالش دگرگونه گشت
بگورش پس از مدتی برگذشت

غلامش بدست کریمی فتاد
توانگر دل و دست و درویش نهاد

بدیدار مسکین آشفته حال
چنان شاد بودی که مسکین بمال

شبانگه یکی بر درش لقمه جست
ز سختی کشیدن قدمهاش سست

بفرمود صاحب نظر بنده را
که خوشنود کن مرد درمانده را

چو نزدیک بردش ز خوان بهره
برآورد بی خویشتن نعره

چو نزدیک آمد بر خواجه باز
عیان کرد اشکش بدیباچه راز

بپرسید سالار فرخنده خوی
که اشکست ز جور آمده بروی

بگفت اندرونم بشورید سخت
بر احوال این پیر شوریده بخت

که مملوک وی بودم اندر قدیم
خداوند املاک و اسباب و سیم

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز
کند دست خواهش بدرها دراز

بخندید و گفت ای پسر جور نیست
ستم بر کس از گردش دور نیست

نه آن تنگ روزیست بازارگان
که بردی سر از کبر بر آسمان

من آنم که آن روزم از در براند
بروز منش دور گیتی نشاند

نگه کرد باز آسمان سوی من
فروشست گرد غم از روی من

خدای ار بحکمت ببندد دری
گشاید بفضل و کرم دیگری

بسا مفلس بینوا سیر شد | بسا کار منعم بزیر شد

حکایت

یکی سیرت نیکمردان شنو | اگر نیکمردی و پاکیزه رو

که شبلی ز حانوت گندم فروش | به ده برد انبان گندم بدوش

نگه کرد مورے در غله دید | که سرگشته از هر طرف میدوید

ز رحمت برو شب نیارست خفت | بماوای خود بازش آورد و گفت

مروت نباشد که این مور ریش | پراگنده گردانم از جای خویش

درون پراگندگان جمع دار | که جمعیت باشد از روزگار

چه خوش گفت فردوسی پاکزاد | که رحمت بر آن تربت پاک باد

میازار موری که دانه کش است | که جان دارد و جان شیرین خوش است

سیه اندرون باشد و سنگدل | که خواهد که موری شود تنگدل

مزن بر سر ناتوان دست زور | که روزی بپایش در افتی چو مور

نبخشید بر حال پروانه شمع | نگه کن که چون سوخت در پیش جمع

گرفتم ز تو ناتوان تر بسی ست | تو ناتر از تو هم آخر کسی ست

گفتار اندر جوانمردی و ثمرهٔ آن

ببخشای کاسیر دمی زاده صید | به احسان توان کرد و حشی بقید

عدو را بالطاف گردن ببند | که نتوان بریدن به تیغ این کمند

چو دشمن کرم بیند و لطف و جود | نیاید دگر خبث ازو در وجود

مکن بد که بد بینی از یار نیک | نروید ز تخم بدی بار نیک

چو با دوست دشخوار گیری و تنگ | نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ

وگر خواجہ با دشمنان نیکخوست
بسے بر نیاید کہ گردند دوست

حکایت در معنی صید کردن دلہا باحسان

بره در یکے پیشم آمد جوان
بتگ در پیش گوسفندے دوان

بدو گفتم این ریسمانست و بند
کہ مے آرد اندر پیت گوسفند

سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد
چپ و راست پوئیدن آغاز کرد

بره ہمچنان در پیش میدوید
کہ جو خورده بود از کف مرد و خوید

چو باز آمد از عیش و بازی بجاے
مرا دید و گفت اے خداوند راے

نہ این ریسمان مے برد با منش
کہ احسان کمندیست در گردنش

بلطفے کہ دیدست پیل دمان
نیارد ہمے حملہ بر پیلبان

بدان مرد کند است دندان یوز
کہ مالد زبان بر پنیرش دو روز

حکایت درویش با روباه

یکی روبهی دید بیدست و پای
فروماند در صنع و لطف خدای

کہ چون زندگانی بسر میبرد
بدین دست و پا از کجا میخورد

درین بود درویش شوریده رنگ
کہ شیری درآمد شغالی بچنگ

شغالی نگون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روبه ازو سیر خورد

دگر روز باز اتفاقی فتاد
کہ روزی رسان قوت روزش بداد

یقین مرد را دیده بیننده کرد
شد و تکیه بر آفریننده کرد

کزین پس بکنجی نشینم چو مور
کہ روزی نخوردند پیلان بزور

زنخدان فرو برد چندی بجیب
کہ بخشنده روزی فرستد ز غیب

نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست
چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست

چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش — ز دیوار محرابش آمد بگوش

برو شیر درنده باش ای دغل — مپندار خود را چو روباه شل

چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر — چو روبه چه باشی به وامانده سیر

چو شیران کرا گردن فربه است — گر افتد چو روبه سگ از وی به است

بچنگ آر و با دیگران نوش کن — نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن

بخور تا توانی به بازوی خویش — که سعیت بود در ترازوی خویش

چو مردان ببر رنج و راحت رسان — مخنث خورد دسترنج کسان

برو دستگیر ای نصیحت پذیر — نه خود را بیفکن که دستم بگیر

خدا را بر آن بنده بخشایش است — که خلق از وجودش در آسایش است

کرم ورزد آن سر که مغزی در است — که دون همتانند بی مغز و پوست

کسے نیک بیند بہر دو سرای | کہ نیکی رساند بہ خلق خدای

حکایت عابد بخیل

شنیدم کہ مردیست پاکیزہ بوم | شناسا و رہرو در اقصای روم
من و چند سالوکِ صحرانورد | برفتیم قاصد بہ دیدار مرد
سر و چشم ہر یک ببوسید و دست | بہ تمکین و عزت نشاند و نشست
زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت | ولے بے مروت چو بے بر درخت
بخلق و لطف گرم رو مرد بود | ولے دیگدانش قوی سرد بود
ہمہ شب نبودش قرار و ہجوع | ز تسبیح و تہلیل ما را ز جوع
سحر گہ میان بست و در باز کرد | ہمان لطف دوشینہ آغاز کرد
یکے بد کہ شیرین و خوش طبع بود | کہ با ما مسافر در آن ربع بود

مرا بوسه گفتا به تصحیف ده ❊ که درویش را توشه از بوسه به

بخدمت منه دست بر کفش من ❊ مرا نان ده و کفش بر سر بزن

بایثار مردان سبق برده اند ❊ نه شب زنده داران دل مرده اند

همیدیدم از پاسبان تتار ❊ دل مرده و چشم شب زنده دار

کرامت جوانمردی و نان دهی است ❊ مقالات بیهوده طبل تهی است

قیامت کسی باشد اندر بهشت ❊ که معنی طلب کرد و دعوی بهشت

بمعنی توان کرد دعوی درست ❊ دم بی قدم تکیه گاهی ست سست

حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی او

شنیدم در ایام حاتم که بود ❊ بخیل اندرش بادپایی چو دود

صبا سرعتی رعد بانگ ادهمی ❊ که بر برق پیشی گرفتی همی

به تگ ژاله میریخت بر کوه و دشت　　تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت

یکے سیل رفتار هامون نورد　　که باد از پیش باز ماندے چو گرد

بگفتند مردانِ صاحب علوم　　سخنها ز حاتم به سلطانِ روم

که همتاے او در کرم مرد نیست　　چو اسپش به جولان و ناورد نیست

بیابان نوردے چو کشتی برآب　　که بالاے سیرش نپرد عقاب

به دستور دانا چنین گفت شاه　　که دعوی خجالت بود بے گواه

من از حاتم آن اسپِ تازی نژاد　　بخواهم گر او مکرمت کرد و داد

بدانم که در وے شکوهِ مهی است　　وگر رد کند بانگِ طبلِ تهی است

رسولِ خردمند عالم بطے　　روان کرد ده مرد همراه وے

زمین مرده و ابر گریان برو　　صبا کرده بار دگر جان درو

به منزل که حاتم آمد فرود — برآسود چون تشنه بر زنده رود

سماطی بیفگند و اسپی بکشت — بدامنش شکر داد و شان زر بمشت

درین مصرع بیان آنچه بعد طعام خورانیدن پیدا نمود ۱۲

شب آنجا ببودند و روز دگر — بگفت آنچه دانست صاحب خبر

همی گفت و حاتم پریشان چو مست — ز حسرت بدندان همی کند دست

که ای بهره‌ور موبد نیکنام — چرا پیشتر زین نگفتی پیام

من آن باد رفتار دلدل شتاب — ز بهر شما دوش کردم کباب

که دانستم از دست باران و سیل — نشاید شدن در چراگاه خیل

علت — ای از سبب ۱۲

بنوعی دگر روی و راهم نبود — جز او بر در بارگاهم نبود

مروت ندیدم در آیین خویش — که مهمان بخسپد دل از فاقه ریش

مرا نام باید در اقلیم فاش — دگر مرکب نامور گو مباش

کسان را درم داد و تشریف و اسپ | طبیعی است اخلاق نیکو کسب
خبر شد به روم از جوانمرد طی | هزار آفرین کرد بر طبع وی
ز حاتم بدین نکته راضی مشو | ازین نغز تر ماجرای شنو

حکایت در آزمودن پادشاه یمن حاتم را بازادمردی

ندانم که گفت این حکایت بمن | که بود است فرماندهی در یمن
ز نام آوران گوی دولت ربود | که در گنج بخشی نظیرش نبود
توان گفت او را سحاب کرم | که دستش چو باران فشاندی درم
کسی نام حاتم نبردی برش | که سودا نرفتی از او بر سرش
که چند از مقالات آن باد سنج | که نه ملک دارد نه فرمان نه گنج
شنیدم که جشنی ملوکانه ساخت | چو چنگ اندر آن بزم خلقی نواخت

در ذکر حاتم کسی باز کرد
دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد

حسد مرد را بر سر کینه داشت
یکی را به خون خوردنش بر گماشت

که تا هست حاتم در ایام من
نخواهد به نیکی شدن نام من

بلا جوی راه بنی طی گرفت
به کشتن جوانمرد را پی گرفت

جوانی به پیشش باز آمدش
کز و بوی انسی فراز آمدش

نکوروی و دانا و شیرین زبان
بر خویش برد آن شبش میهمان

کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود
بد اندیش را دل به نیکی ربود

نهادش سحر بوسه بر دست و پای
که نزدیک ما چند روزی بپای

بگفتا نیارم شد ایدر مقیم
که در پیش دارم مهمی عظیم

بگفت ار نهی با من اندر میان
چو یاران یکدل بکوشم بجان

بمن داد گفت ای جوانمرد گوش — که دانم جوانمرد را پرده پوش

درین بوم حاتم شناسی مگر — که فرخنده نامست و نیکو سیر

سرش پادشاه یمن خواستست — ندانم چه کین در میان خاستست

گرم رهنمائی بدانجا که اوست — همین چشم دارم ز لطف تو دوست

بخندید برنا که حاتم منم — سر اینک جدا کن بتیغ از تنم

نباید که چون صبح گردد سفید — گزندت رسد یا شوی نا امید

چو حاتم بآزادگی سر نهاد — جوان را بر آمد خروش از نهاد

بخاک اندر افتاد و بر پا جست — گهش خاک بوسید و گه پا و دست

بینداخت شمشیر و ترکش نهاد — چو فرمابران دست بر کش نهاد

که گر من گلی بر وجودت زنم — نمردم که در کیش مردان زنم

دو چشمش ببوسید و در بر گرفت — وز آنجا طریق یمن بر گرفت

ملک در میانِ دو ابروی مرد — بدانست حالی که کاری نکرد

بگفتش بیا تا چه داری خبر — چرا بر نبستی به فتراک سر

مگر بر تو نام آوری حمله کرد — نیاوردی از ضعف تاب نبرد

جوانمرد شاطر زمین بوسه داد — ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد

بدو گفت کای شاه با داد و هوش — ازین در سخنهای حاتم نیوش

که دریافتم حاتمِ نام جوی — هنرمند و خوش منظر و خوبروی

جوانمرد و صاحب خرد دیدمش — به مردانگی فوق خود دیدمش

مرا بار لطفش دو تا کرد پشت — به شمشیر احسان و فضلم بکشت

بگفت آنچه دید از کرمهای وی — شهنشه ثنا گفت بر آلِ طی

فرستاده را داد مهر درم	که مهرست بر نام حاتم کرم
مرا او رسد گر گواهی دهند	که معنی و آوازه اش هم بهند

حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیه السلام

شنیدم که طے در زمان رسول	نکردند منشور ایمان قبول
فرستاد لشکر بشیر و نذیر	گرفتند از ایشان گروهے اسیر
بفرمود کشتن بشمشیر کین	که ناپاک بودند و ناپاک دین
زنے گفت من دختر حاتمم	بخواهند ازین نامور حاکمم
کرم کن بجاے من اے محترم	که مولاے من بود اہل کرم
بفرمان پیغمبر نیک راے	گشادند زنجیرش از دست و پاے
دران قوم باقی نہادند تیغ	که رانند سیلاب خون بے دریغ

به زاری به شمشیرزن گفت زن
مرا نیز با جمله گردن بزن

مروت ندیدم رهائی ز بند
به تنها و یارانم اندر کمند

همیگفت گریان بر اخوان طے
به سمع رسول آمد آواز وے

ببخشید آن قوم و دیگر عطا
که هرگز نکرد اصل و گوہر خطا

حکایت در آزاد مردے حاتم وذکر بادشاہ اسلام

ز بنگاہ حاتم یکے پیر مرد
طلب دہ درم سنگ فانید کرد

ز راوی چنین یاد دارم خبر
کہ پیشش فرستاد تنگ شکر

زن از خیمہ گفت اینچہ تدبیر بود
ہمان دہ درم حاجت پیر بود

شنید این سخن نامبردار طے
بخندید وگفت اے دلارام حے

گر او در خور حاجت خویش خواست
جوانمردے آل حاتم کجاست

چو حاتم بآزادمردی دگر
ز دوران گیتی نیامد مگر

ابوبکر سعد آنکه دست نوال
نهد همتش بر دهان سؤال

رعیت پناها دلت شاد باد
بسعیت مسلمانی آباد باد

سرافراز ازین خاک فرخنده بوم
ز عدلت بر اقلیم یونان و روم

چو حاتم گر گزنستی فروی
نبردی کس اندر جهان نام طی

ثنا ماند ازان نامور در کتاب
ترا هم ثنا ماند و هم ثواب

که حاتم بدان نام و آوازه خواست
ترا سعی و جهد از برای خداست

تکلف بر مرد درویش نیست
وصیت همین یک سخن بیش نیست

که چندانکه جهدت بود خیر کن
ز تو خیر ماند ز سعدی سخن

حکایت در حلم پادشاهان

یکے را خرے در گل افتادہ بود | ز سوداش خون در دل افتادہ بود

بیابان و باران و سرما و سیل | فروہشتہ ظلمت بر آفاق ذیل

ہمہ شب درین غصہ تا بامداد | سقط گفت و نفرین و دشنام داد

نہ دشمن برست از زبانش نہ دوست | نہ سلطان کہ این بوم و بر زان اوست

قضا شاہ کشور یکے نامجوے | بہ نخچیر گہ بد بہ چوگان گوے

شنید آن سخنہاے دور از صواب | نہ صبر شنیدن نہ روے جواب

نگہ کرد سالار اقلیم دید | کہ بر پشتہ ما جراے شنید

ملک شرمگین در حشم بنگریست | کہ سوداے این بام من از چیست

یکے گفت شاہا بہ تیغش بزن | کہ نگذاشت کس را نہ دختر نہ زن

نگہ کرد سلطان عالی محل | خودش در بلا دید و خر در وحل

ببخشید بر حال مسکین مرد | فرو خورد خشم سخنهای سرد

زرش داد و اسپ و قبا پوستین | چه نیکو بود مهر در وقت کین

یکی گفتش ای پیر بی عقل و هوش | عجب رستی از قتل گفتا خموش

اگر من بنالیدم از درد خویش | وی انعام فرمود در خورد خویش

بدی را بدی سهل باشد جزا | اگر مردی احسن الی من اسا

حکایت توانگر سفله و درویش صاحب دل

شنیدم که مغروری از کبر مست | در خانه بر روی سائل ببست

بکنجی فرو ماند بنشست مرد | جگر گرم و آه از تف سینه سرد

شنیدش یکی مرد پوشیده چشم | بگفتا چه در تابت آورد خشم

فرو گفت و بگریست بر خاک کوی | جفای کزان شخصش آمد بروی

بگفت ای فلان ترک آزار کن
اخلق و فریبش گریبان کشید
بر آسود درویش روشن نهاد
شب از گرمش قطرهٔ چند چکید
حکایت بشهر اندر افتاد و جوش
شنید این سخن خواجهٔ سنگدل
بگفتا حکایت کن ای نیکبخت
که بر کرد این شمع گیتی فروز
تو کوته نظر بودی و سست رای
بر و من این در گرد باز

یک امشب بنزد من افطار کن
بمنزل در آورد و خوان گسترید
بگفت ایزدت روشنائی دهاد
سحر دیده بر کرد و دنیا بدید
که بی دیده دیده بر کرد دوش
که برگشت درویش از و تنگدل
که چون سهل شد بر تو این کار سخت
بگفت ای ستمگار آشفته روز
که مشغول گشتی بجغد از همای
که کردی تو بر روی او در فراز

اگر بوسه بر خاک مردان زنی | بمردی که پیشت آید روشنی

کسانیکه پوشیده چشم دل اند | همانا کزین توتیا غافل اند

چو برگشته دولت ملامت شنید | سر انگشت حیرت بدندان گزید

که شهباز من صید دام تو شد | مرا بود دولت بنام تو شد

کسی چون بدست آورد جره باز | فرو برد چون موش دندان آز

گفتار اندر دلداری خلقی تا برسند باهل دلی

الا گر طلب کار اهل دلی | ز خدمت مکن یکزمان غافلی

خورش ده بگنجشک و کبک و حمام | که یک روزت افتد همائی بدام

چو هر گوشه تیر نیاز افگنی | امید ست ناگه که صیدی کنی

دری هم بر آید ز چندین صدف | ز صد چوبه آید یکی بر هدف

۱ درین اشارت ست باینکه هرگاه در بوسه زدن بر خاک مردان این نعمت حاصل میشود تکلیف دل ایشان را بدست آورده باشی ۱۲ بهار ۲ یعنی که خاک مردان بمنزله توتیا ست ۱۲ ۳ شهباز باز سفید و لفظ شاه و شه بر لفظ آرند از نوع و جنس خود آن لفظ فضیلت داشته باشد چون شهسوار ۱۲ ۴ جره بضم جیم عجمی قسم باز ست که بسیار خوب می باشد و در کشف اللغات آورده بالضم باز سفید و نیز باز نر و در نگارستان دانش نوشته قسم باز یست که بعقوت جره و مقدار جره میباشد بسیار دلاور و مردانه ... و کلان ... بالضم باز سفید ... دندان آز ... فرو برده باشد ... بدست آرد ... میتواند شد ... بضم اول ... ۵ ...

حکایت در ہمین معنی

یکے را پسر گم شد از راحلہ
شبانگہ بگردید در قافلہ

ز ہر خیمہ پرسید و ہر سو شتافت
بتاریکی آن روشنائی بیافت

چو آمد بر مردم کاروان
شنیدم کہ میگفت با ساروان

ندانی کہ چون رہ بردم بدوست
ہر آنکس کہ پیش آمدم گفتم اوست

مشایخ بجان طالب ہر کس اند
کہ باشد کہ وقتے بمردے رسند

برند از برائے دلے بارہا
خورند از برائے گلے خارہا

حکایت ہمدرین معنی

ز تاج ملکزادہ در مناخ
شبے لعلے افتاد در سنگلاخ

پدر گفتش اندر شب تیرہ رنگ
چہ دانی کہ گوہر کدامست و سنگ

همه سنگها گوش دارے ز پسر
که لعل از میانش نباشد بدر

در اوباش پاکان شوریده رنگ
همان جا بتاریک لعلند و سنگ

بعزت نگه بشمار هر جا ملے
گر افتی بسر وقت صاحبدلے

کسی را که با دوست سر خوش است
نه بینی که چون با دشمن کش است

بدرد چو گل جامه از دست خار
که خون در دل افتاده خندد چو نار

غم جمله خور در هوائے یکے
مراعات صد کن برائے یکے

گرت خاک پایان شوریده سر
حقیر و فقیر اند اندر نظر

تو هرگز مبین شان بچشم پسند
که ایشان پسندیده حق بسند

کسی را که نزدیک ظنت بد اوست
چه دانی که صاحب ولایت خود اوست

در معرفت بر کسا نیست باز
که درها ست بر روی ایشان فراز

بستا ملخ عیشان بلخی خشان	که آیند در حلهٔ دمن کشان
بو سی گرت عقل و تدبیر هست	ملک را نوادر نوا خانه دست
که روز فرح یادار شهر بند	بلندیت بخشد چو گردد بلند
مسوزان درخت گل اندر خریف	که در نوبهارت نماید ظریف

حکایت پدر بخیل و فرزند لاابالی

یکی زهرهٔ خرج کردن نداشت	زرش بود و یارای خوردن نداشت
نه خوردی که خاطر بر آساید ش	نه دادی که فردا بکار آیدش
شب و روز در بند زر بود و سیم	زر و سیم در بند مرد لئیم
بدانست روزی پسر در کمین	که ممسک کجا کرد زر در زمین
ز خاکش بر آورد و بر باد داد	شنیدم که سنگی در انجا نهاد

جوانمرد از زر تقاضای کرد ‌‌ ‌ به یک دستش آمد به دیگر بخورد

کزین کم زنی بود ناپاک رو ‌ ‌ کلاهش به بازار و میزر گرو

نهاده پدر چنگ در نای خویش ‌ ‌ پسر چنگی و نایی آورد پیش

پدر زار و گریان همه شب نخفت ‌ ‌ پسر بامدادان بخندید و گفت

زر از بهر خوردن بود ای پدر ‌ ‌ ز بهر نهادن چه سنگ و چه زر

زر از سنگ خارا برون آورند ‌ ‌ که بخشند و پوشند و آسان خورند

زر اندر کف مرد دنیاپرست ‌ ‌ هنوز ای برادر به سنگ اندرست

چو در زندگانی بدی با عیال ‌ ‌ گرت مرگ خواهند از ایشان منال

چو خشم آید آنگه خورند از تو سیر ‌ ‌ که از بام پنجه گز افتی به زیر

بخیل توانگر به دینار و سیم ‌ ‌ طلسمیست بالای گنجی مقیم

ازان سالها می بماند زرش / که لرزد طلسمی چنین بر سرش

بسنگ اجل ناگهش بشکنند / بآسودگی گنج قسمت کنند

پس از بردن و گرد کردن چو مور / بخور پیش از آن کت خورد کرم گور

سخنهای سعدی مثالست و پند / بکار آیدت گر شوی کاربند

دریغست ازین روی بر تافتن / کزین روی دولت توان یافتن

حکایت احسان اندک و ثمرهٔ آن بی نهایت

جوانی بدانگی کرم کرده بود / تمنای پیری بر آورده بود

بجرمی گرفت آسمان ناگهش / فرستاد سلطان بکشتنگهش

تماشاکنان در کوی و بام / تکاپوی و غوغا و جوش عوام

چو دید اندر آشوب درویش پیر / جوان را بدست خلایق اسیر

دلش بر جوانمرد مسکین بخست — که بار دل آورده بودش بدست

برآورد زاری که سلطان بمرد — جهان ماند و خوی پسندیده برد

فاعل فعل ضمیر راجع بسوی درویش پیر ۱۲

بهم بر همی سود دستِ دریغ — شنیدند ترکان آهخته تیغ

بایکدیگر ۱۲ — این خبر ۱۲

به فریاد ازیشان برآمد خروش — تپانچه زنان بر سر و روی و دوش

تپانچه بتای فوقانی و بطای حطی مطبقه نیز آمده ۱۲

پیاده بسر تا در بارگاه — دویدند و بر تخت دیدند شاه

جوان از میان رفت و بردند پیر — بگردن بر تخت سلطان اسیر

به هولش بپرسید و هیبت نمود — که مرگ منت خواستن بر چه بود

چو نیکست خوی من و راستی — بدِ مردم آخر چرا خواستی

برآورد پیر دلاور زبان — که ای حلقه در گوش حکمت جهان

زبان برآورد ای گفت ۱۲

بقول دروغی که سلطان بمرد — نه مردم که بیچاره جان برد

ای بیک گفتار دروغ مصلحت آمیز ۱۲

ملک زین حکایت چنان بر شگفت | که خیرش ببخشید و چیزی نگفت

وزین جانب افتان و خیزان جوان | همی رفت بیچاره هر سو دوان

یکی گفتش از چارسوی قصاص | چه کردی که آمد بجانب خلاص

بگوشش فرو گفت کای هوشمند | بجای نفسی دانگی نهیدم ز بند

یکی تخم در خاک از آن می‌نهد | که روز فروماندگی بر دهد

جوی باز دارد بلای درشت | عصائی شنیدی که عوجی بکشت

حدیثی درست آخر از مصطفیٰ ست | که بخشایش و خیر دفع بلاست

عدو را نبینی درین بقعه پای | که بوبکر سعد است کشور کشای

بگیر ای جهانی بروی تو شاد | جهانی که شادی بروی تو باد

کس از کس بدور تو باری نبرد | گلی در چمن جور خاری نبرد

تو فی سایهٔ لطف حق بر زمین | پیمبر صفت رحمة العالمین
ترا قدر اگر کس نداند چه غم | شب قدر را می ندانند هم

حکایت در معنی ثمرهٔ نیکوکاری

یکی دید صحرای محشر بخواب | مس تفته روی زمین ز آفتاب
همی بر فلک شد ز مردم خروش | دماغ از تپش می برآمد بجوش
یکی شخص ازین جمله در سایهٔ | بگردن از خلد پیرایهٔ
بپرسید کای مجلس آرای مرد | که بود اندرین مجلست پایمرد
رزی داشتم بر در خانه گفت | بسایه درش نیکمردی بخفت
در آنوقت نومیدی آن مرد راست | گناهم ز دادار داور بخواست
که یارب برین بنده بخشایشی | کزو دیده ام وقتی آسایشی

چو گفتم چو حل کردم این راز را — بشارت خداوند شیراز را

که آفاق در سایهٔ همتش — مقیم اند بر سفرهٔ نعمتش

درختیست مرد کرم باردار — وزو بگذری هیزم کوهسار

حطب را اگر تیشه بر پی زنند — درخت برومند را کی زنند

بسی پای دار ای درخت هنر — که هم میوه داری و هم سایه ور

گفتار اندر هیبت ملوک و سایهٔ ملک

بگفتیم در باب احسان بسی — ولیکن نه شرطست با هر کسی

بخور مردم آزار را خون و مال — که از مرغ بد کنده به پر و بال

کسی را که با خواجهٔ تست جنگ — بدستش چرا میدهی چوب و سنگ

برانداز بیخی که خار آورد — درختی بپرور که بار آورد

توئی سایۂ لطف حق بر زمین	پیمبر صفت رحمة العالمین
ترا قدر اگر کس نداند چہ غم	شب قدر را مے نداند ہم

حکایت در معنی ثمرۂ نیکوکاری

کسے دید صحرائے محشر بخواب	مس تفتہ روئے زمین زآفتاب
ہمے بر فلک شد ز مردم خروش	دماغ از تپش مے برآید بجوش
یکے شخص ازین جملہ در سایۂ	بگردن از خلد پیرایۂ
بپرسید کاے مجلس آرائے مرد	کہ بود اندرین مجلست پایمرد
رزے داشتم بر در خانہ گفت	بسایش نیکمردے بخفت
درین وقت نومیدی آن مرد راست	گناہم ز داور بخواست
کہ یارب برین بندہ بخشایشے	کز و دیدہ ام وقتے آسایشے

چو گفتم حل کردم این راز را
که آفاق در سایهٔ همتش

بشارت خداوند شیراز را
مقیم اند و بر سفرهٔ نعمتش

درختیست مرد کرم بار ور
وزو بگذری هیزم کوهسار

حطب را اگر تیشه بر پی زنند
درخت برومند را کی زنند

بسی پای دار ای درخت هنر
که هم میوه داری و هم سایه ور

گفتار اندر هیبت ملوک و سایهٔ ملک

بگفتیم در باب احسان بسی
ولیکن نه شرطست با هر کسی

بخور مردم آزار را خون و مال
که از مرغ بد کنده به پر و بال

کسی را که با خواجه تست جنگ
بدستش چرا میدهی چوب و سنگ

بر انداز بیخی که خار آورد
درختی بپرور که بار آورد

بنائے کہ محکم ندارد اساس
بلندش مکن ور کنی زو هراس

گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چه خوش گفت بهرام صحرا نشین
چو یکران توسن زدش بر زمین

دگر اسپے از گله باید گرفت
که گر سر کشد باز شاید گرفت

سر چشمه شاید گرفتن به بیل
چو پر شد نشاید گذشتن به پیل

ببند اے پسر دجله در آبکاست
که سودے ندارد چو سیلاب خاست

چو گرگ خبیث آمدت در کمند
بکش ورنه دل بر کن از گوسفند

از ابلیس هرگز نیاید سجود
نه از بد گهر نیکوئی در وجود

بد اندیش را جاه و فرصت مده
عدو در چه و دیو در شیشه به

مگو شاید این مار کشتن بچوب
چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب

م افسون خوانان و شیشه قید کنند ... حاصل معنی آنکه تنها بهمین حرف اکتفا مکن که این مار را باید بلکه چون سرش زیر سنگ تست و وقت فرصت بجا با فرو کوب قدیه

قلم زن که بد کرد با زیر دست
قلم بهتر او را بشمشیر دست

مدبر که قانون بد می نهد
ترا می برد تا بآتش کده

مگو ملک را این مدبر بس است
مدبر مخوانش که مدبر کس است

سعید آورد قول سعدی بجای
که توفیر ملک است و تدبیر رای

باب سوم در عشق

خوشا وقت شوریدگان غمش
اگر ریش بینند وگر مرهمش

گدایانی از پادشاهی نفور
بامیدش اندر گدایی صبور

دمادم شراب الم در کشند
وگر تلخ بینند دم در کشند

بلای خمار است در عیش مل
سلحدار خار است با شاخ گل

نه تلخست صبری که بر یاد اوست
که تلخی شکر باشد از دست دوست

اسیرش نخواهد رهائی ز بند | شکارش نجوید خلاص از کمند

سلاطین عزلت گدایان حی | منازل شناسان گم کرده پی

ملامت کشانند مستان یار | سبکتر برد اشتر مست بار

بسر وقتشان خلق کی ره برند | که چون آب حیوان بظلمت درند

چو بیت المقدس درون پر ز تاب | رها کرده دیوار بیرون خراب

چو پروانه آتش بخود در زنند | نه چون کرم پیله بخود در تنند

دلارام در بر دلارام جوی | لب از تشنگی خشک بر طرف جوی

نگویم که بر آب قادر نیند | که بر ساحل نیل مستسقی اند

گفتار اندر ثبوت عشق حقیقی بدلیل مجازی

ترا عشق همچون خودی ز آب و گل | رباید همی صبر و آرام دل

به پندارش فتنه بر خد و خال — بخواب اندرش پای بند خیال

به صدقش چنان سر نهی بر قدم — که بینی جهان با وجودش عدم

چو در چشم شاهد نیاید زرت — زر و خاک یکسان نماید برت

دگر با کست بر نیاید نفس — که با او نماند دگر جای کس

تو گوئی به چشم اندرش منزل است — وگر چشم بر هم نهی در دل است

گرت جان بخواهد به کف بر نهی — ورت تیغ بر سر نهد سر نهی

چو عشقی که بنیاد او بر هواست — چنین فتنه انگیز و فرمانرواست

عجب داری از سالکان طریق — که باشند در بحر معنی غریق

به سودای جانان ز جان مشتغل — به ذکر حبیب از جهان مشتغل

به یاد حق از خلق بگریخته — چنان مست ساقی که می ریخته

نشاید به داروی دوا کردشان　　که کس مطلع نیست بر دردشان

الست از ازل همچنانش بگوش　　بفریاد قالوا بلی در خروش

گروهی عملدار عزلت نشین　　قدمهای خاکی دم آتشین

بیک نعره کوهی ز جا بر کنند　　بیک ناله شهری بهم بر زنند

چو بادند پنهان و چالاک پوی　　چو سنگند خاموش و تسبیح گوی

سحرها بگریند چندانکه آب　　فرو شوید از دیدشان کحل خواب

فرس کشته از بسکه شب رانده‌اند　　سحرگه خروشان که وامانده‌اند

شب و روز در بحر سودا و سوز　　ندانند ز آشفتگی شب ز روز

چنان فتنه بر حسن صورت نگار　　که با حسن صورت ندارد بکار

ندادند صاحبدلان دل به پوست　　وگر ابلهی داد بیمغز و پوست

مے صرف وحدت کسے نوش کرد	کہ دنیا و عقبیٰ فراموش کرد

حکایت گدازادہ با بادشاہزادہ

شنیدم کہ وقتے گدازادۂ	نظر داشت با بادشازادۂ
ہمی رفت و مے پخت سودائے خام	خیالش فرو بُرد دندان کام
ز میدانش خالی نبودے چو میل	ہمہ وقت پہلوے اسپش چو پیل
دلش خون شد و راز در دل بماند	ولے پایش از گریہ در گل بماند
رقیبان خبر یافتندش ز درد	دگر بارہ گفتندش اینجا مگرد
دمے رفت و یاد آمدش روئے دوست	دگر خیمہ زد بر سر کوئے دوست
غلامے شکستش سر و دست و پائے	کہ بارے نگفتیمت اینجا میائے
دگر رفت و صبر و قرارش نبود	شکیبائی از روئے ایش نبود

مگس وارش از پیش شکر بجور
براندند و باز گشتی به فور

کسی گفتش ای شوخ دیوانه رنگ
عجب صبر داری تو بر چوب و سنگ

بگفت این جفا بر من از دوست است
نه شرط است نالیدن از دست دوست

من اینک دم دوستی میزنم
گر او دوست دارد دگر دشمنم

ز من صبر بی او توقع مدار
که با او هم امکان ندارد قرار

نه نیروی صبرم نه جای ستیز
نه امکان بودن نه پای گریز

مگو زین در بارگه سر بتاب
وگر سر چو میخم کشند در طناب

نه پروانه جان داده در پای دوست
به از زنده در کنج تاریک اوست

بگفت ار خوری زخم چوگان او
بگفتا بپایش در افتم چو گو

بگفتا سرت گر ببرد به تیغ
بگفت اینقدر نبود از وی دریغ

یکی را که معشوق باشد یکی ... نیاز آرد از وی بهر اندکی

مرا خود ز سر نیست چندان خبر ... که تا جست تیر از کمانم یا تبر

مکن با من ناشکیبا عتیب ... که در عشق صورت نه بندد شکیب

چو یعقوبم ار دیده گردد سپید ... نبرم ز دیدار یوسف امید

رکابش ببوسید روزی جوان ... برآشفت و برتافت از وی عنان

بخندید و گفتا عنان بر مپیچ ... که سلطان عنان برنپیچد ز هیچ

مرا با وجود تو هستی نماند ... بیاد تو ام خود پرستی نماند

گرم جرم بینی مکن عیب من ... تویی سر برآورده از جیب من

بدان زهره دستت زدم در رکاب ... که خود را نیاوردم اندر حساب

کشیدم قلم در سر نام خویش ... نهادم قدم بر سر کام خویش

مرا خود کشد تیر آن چشم مست	چه حاجت که آری بشمشیر دست
تو آتش بنی در زن و درگذر	که نه خشک در بیشه ماند نه تر

حکایت در معنی فناء اهل محبت

شنیدم که بر لحن خنیاگری	برقص اندر آمد پری پیکری
ز دلهای شوریده پیرامنش	گرفت آتش شمع در دامنش
پراگنده خاطر شد و خشمناک	یکی گفتش از دوستداران چه باک
ترا آتش ای دوست دامن بسوخت	مرا خود بیکبار خرمن بسوخت
اگر یاری از خویشتن دم مزن	که شرکست با یار و با خویشتن

حکایت در معنی اشتغال اهل محبت

چنین دارم از پیر داننده یاد	که شوریده سر بصحرا نهاد

پدر در فراقش نخورد و نخفت
از انکه که یارم کس خویش خواند
چنینش که با حق جمالم نمود
نشد گم که روز خلائق بتافت
پراگندگانند زیر فلک
ز یاد ملک چون ملک نارمند
قوی بازوانند کوتاه دست
گه آسوده در گوشهٔ خرقه دوز
نه سودای خودشان نه پروای کس
پریشیدهٔ عقل و پراگنده هوش

پسر را ملامت بکردند و گفت
دگر با کسم آشنائی نماند
دگر هرچه دیدم خیالم نمود
که گم کردهٔ خویش را باز یافت
که هم دد توان خواندشان هم ملک
شب و روز چون زمردم رمند
خردمند شیدا و هشیار مست
گه آشفته در مجلسی خرقه سوز
نه در کنج توحیدشان جای کس
ز قول نصیحت گر آگنده گوش

به دریا نخواهد شدن بط غریق — سمندر چه داند عذاب الحریق

تهیدست مردان پر حوصله — بیابان نوردان بی قافله

ندارند چشم از خلایق پسند — که ایشان پسندیدهٔ حق بسند

عزیزان پوشیده از چشم خلق — نه زنار داران پوشیده دلق

پر از میوه و سایه ور چون رزاند — نه چون ما سیه کار و ازرق رزاند

بخود سر فرو برده همچون صدف — نه مانند دریا برآورده کف

نه مردم همین استخوانند و پوست — نه هر صورتی جان معنی دروست

نه سلطان خریدار هر بنده ایست — نه در زیر هر ژنده زنده ایست

اگر ژاله هر قطره در شدی — چو خرمهره بازار ازو پر شدی

چو غازی بخود بر نه بندند پای — که محکم رود پای چوبین ز جای

حریفان خلوت سرای الست
به یک جرعه تا نفخهٔ صور مست

به تیغ از غرض بر نگیرند چنگ
که پرهیز و عشق آبگینه است و سنگ

حکایت در معنی غلبهٔ وجد و سلطنت عشق

یکی شاهدی در سمرقند داشت
که گفتی بجای سمرقند داشت

جمالی گرو برده از آفتاب
ز شوخیش بنیاد تقوی خراب

تعالی الله از حسن تا غایتی
که پنداری از رحمت است آیتی

همی رفتی و دیدها در پیش
دل دوستان کرده جان برخیش

نظر کردی این دوست در وی نهفت
نگه کرد باری به تندی و گفت

که ای خیره سر چند پوئی پیم
ندانی که من مرغ دامت نیم

گرت بار دیگر ببینم به تیغ
چو دشمن ببرم سرت بی‌دریغ

کسی گفتش اکنون سر خویش گیر ازین سهل‌تر مطلبی پیش گیر

نپندارم این کام حاصل کنی مبادا که جان در سر دل کنی

چو مفتون صادق ملامت شنید بدرد از درون ناله بر کشید

که بگذار تا زخم تیغ هلاک بغلطاندم لاشه در خون و خاک

مگر پیش دشمن بگویند و دوست که این کشته دست و شمشیر اوست

نمی‌بینم از خاک کویش گریز به بیداد گو آبرویم بریز

مرا توبه فرمائی ای خود پرست ترا توبه زین گفتن اولیتر است

ببخشا بر من که هر چه او کند وگر قصد خونست نیکو کند

بسوزاندم هر شبی آتشش سحر زنده گردم ببوی خوشش

اگر میرم امروز در کوی دوست قیامت زنم خیمه پهلوی دوست

مده تا توانی درین جنگ پشت
که زنده است سعدی که عشقش بکشت

حکایت فدا شدن اهل محبت و هلاک را غنیمت شمردن

یکی تشنه میرفت جان سپرد
خنک نیکبختی که در آب مرد

بدو گفت نابالغی کای عجب
چو مردی چه سیراب و چه خشک لب

بگفتا نه آخر دهان تر کنم
که تا جان شیرین درسر کنم

فتد تشنه در آبدان عمیق
که داند که سیراب میرد غریق

اگر عاشقی دامن او بگیر
وگر گویدت جان بده گو بگیر

بهشت تن آسانی آنگه خوری
که بر دوزخ نیستی بگذری

دل تخم کاران بود بارکش
چو خرمن بر آید بخسپند خوش

درین مجلس آنکس بکامی رسید
که در دور آخر بجامی رسید

حکایت در صبر و ثبات روندگان

چنین نقل دارم ز مردان راه
فقیران منعم گدایان شاه

که پیرے بہ دریوزہ شد بامداد
در مسجدے دید و آواز داد

یکے گفتش اینخانۂ خلق نیست
کہ چیزے دہندت بشوخی مایست

بپرسید این خانۂ کیست پس
کہ بخشایشش نیست بر حال کس

بگفتا خموش اینچہ لفظ خطا ست
خداوند خانہ خداوند ماست

نگہ کرد قندیل و محراب دید
بسوز از جگر نعرۂ برکشید

کہ حیف است ازینجا فرا تر شدن
دریغ است محروم ازین در شدن

نرفتم بنومیدی از ہیچ روے
چرا از در حق روم زرد روے

ہم اینجا کنم دست خواہش دراز
کہ دانم نگردم تہی دست باز

شنیدم که سالی مجاور نشست
چو فریادخواهان برآورد دست

شبی پای عمرش فرو شد بگل
طپیدن گرفت از ضعیفش دل

سحر برد شخصی چراغش بسر
رمق دید ازو چون چراغ سحر

همیگفت غلغل کنان از فرح
و من دق باب الکریم انفتح

طلبکار باید صبور و حمول
که نشنیده‌ام کیمیاگر ملول

چه زرها بخاک سیه در کند
که باشد که روزی مسی زر کند

زر از بهر چیزی خریدن نکوست
نخواهی خریدن به از یار دوست

گر از دلبری دل بتنگ آیدت
دل غمگساری بچنگ آیدت

مبر تلخ عیشی ز روی ترش
بآب دگر آتشش باز کش

ولی گر بخوبی ندارد نظیر
باندک دل آزار ترکش مگیر

توان از کسے دل بپرداختن	که دانی که بے او توان ساختن

حکایت در معنی آنکه طالب صادق بخجار نگردد

شبے تا سحر صالحے زنده داشت	سحر دستها در دعا بر فراشت
یکے هاتف انداخت در گوش پیر	که بیحاصلی و سر خویش گیر
برین در دعائے تو مقبول نیست	بخواری برو یا بزاری بایست
شبے دیگر از ذکر و طاعت نخفت	مریدے ز حالش خبر داشت گفت
چو دیدی کزان روی بسته است در	به بیحاصلی سعی چندین مبر
به دیباچه بر اشک یاقوت فام	بحسرت ببارید و گفت اے غلام
مپندار گر وے عنان بر شکست	که من باز دارم ز فتراک دست
به نومیدی آنگه بگردیدمے	ازین ره که راه دگر دیدمے

چو خواہندہ محروم گشت از درے
چہ غم گر شناسد در دیگرے

شنیدم کہ راہم درین کو نیست
ولے ہیچ راہ دگر رو نیست

درین بود سر بر زمین قدے
کہ گفتند در گوش جانش ندے

قبولست گرچہ ہنر نیستش
کہ جز ما پناہے دگر نیستش

حکایت

یکے در نشاپور دانی چہ گفت
چو فرزندش از فرض خفتن بخفت

توقع مدار اے پسر گر کسی
کہ بے سعی ہرگز بجائے رسی

سمیلان چو بر نگیرد قدم
وجود یست بے منفعت چون عدم

طمع دار سود و بترس از زیان
کہ بے بہرہ باشند فارغ زیان

حکایت در صبر جفائے آنکہ از و صبر نتوان کرد

شکایت کند نو عروس جوان
به پیرے ز داماد نامهربان

که مپسند چندین که با او پسر
به تلخی رود روزگارم بسر

کسانیکه با من درین منزل اند
نبینم که چون من پریشان دلند

زن و مرد باهم چنان دوست اند
که گوئی دو مغز و یکے پوست اند

ندیدم درین مدت از شوے من
که بارے بخندید در روے من

شنید این سخن پیر فرخنده فال
سخندان بود مرد دیرینه سال

جوابے چه پیرانه اش گفت خوش
که گر خوبرویست بارش بکش

دریغست روے از کسے تافتن
که دیگر نشاید چنو یافتن

چرا سرکشی زانکه گر سر کشد
به حرف وجودت قلم در کشد

رضا ده به فرمان حق بنده وار
که چون او نبینی خداوندگار

حکایت

یکم روز بر بندهٔ دل بسوخت | که میگفت و فرماندهش میفروخت

ترا بنده از من به افتد بسی | مرا چون تو خواجه نباشد کسی

حکایت در معنی اختیار در بر درمان از قبل دوست

طبیبی پریچهره در مرو بود | که در باغ دل قامتش سرو بود

نه از درد دلهای ریشش خبر | نه از چشم بیمار خویشش خبر

حکایت کند دردمندی غریب | که خوش بود چندی سرم با طبیب

نمیخواستم تندرستی خویش | که دیگر نیاید طبیبم به پیش

بسا عقل زور آور چیر دست | که سودای عشقش کند زیر دست

چو سودا خرد را بمالید گوش | نیارد دگر سر بر آورد هوش

حکایت در معنی استیلای عشق بر عقل

یکی پنجهٔ آهنین راست کرد
که با شیر زور آوری خواست کرد

چو شیرش بسرپنجه در خود کشید
دگر زور در پنجهٔ خود ندید

یکی گفتش آخر چه خسپی چو زن
بسرپنجهٔ آهنینش بزن

شنیدم که مسکین در آن زیر گفت
نشاید بدین پنجه با شیر گفت

چو بر عقل دانا شود عشق چیر
همان پنجهٔ آهنینست شیر

تو در پنجهٔ شیر مرد اوری
چه سودت کنی پنجهٔ آهنی

چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی
که در دست چوگان اسیرست گوی

حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محب

میان دو عمزاده وصلت فتاد
دو خورشید سیمای مهتر نژاد

یکی را بغایت خوش افتاده بود
دگر نافروسر کش افتاده بود

یکی لطف و خلق پریوار داشت
یکی روی در روی دیوار داشت

یکی خویشتن را بیاراستی
دگر مرگ خویش از خدا خواستی

پسر را نشاندند پیران ده
که مهرت برین نیست مهرش بده

بخندید و گفتا بصد گوسفند
تغابن نباشد رهائی ز بند

به ناخن پری چهره میکند پوست
که هرگز بدین کی شکیبم ز دوست

کند ترک مهر و وفا و وصول
مرا آنچه گر رد کند یا قبول

بیا همچنین زندگانی کنم
جفا بینم و مهربانی کنم

نه صد گوسفندم که سیصد هزار
نباید به نادیدن روی یار

ترا هرچه مشغول دارد ز دوست
گر انصاف پرسی دلارامت اوست

یکی پیش شوریده حالی نبشت | که دوزخ تمنا کنی یا بهشت

بگفتا مپرس از من این ماجرا | پسندیدم آنچه او پسندد مرا

حکایت مجنون و صدق محبت او با لیلی

به مجنون کسی گفت کای نیکپی | چه بودت که دیگر نیائی به حی

مگر در سرت شور لیلی نماند | خیالت دگر گشت و میلی نماند

چو بشنید بیچاره بگریست زار | که ای خواجه دستم ز دامن بدار

مرا خود دل دردمندست خیز | تو نیزم نمک بر جراحت مریز

نه دوری دلیل صبوری بود | که بسیار دوری ضروری بود

بگفت ای وفادار فرخنده خو | پیامی که داری بلیلی بگو

بگفتا مبر نام من پیش دوست | که حیف است نام من آنجا که اوست

حکایت سلطان محمود و صدق محبت او و سیرت ایاز

یکے خردہ بر شاہ غزنین گرفت
کہ حسنے ندارد ایاز اے شگفت

گلے را کہ نہ رنگ باشد نہ بوے
غریب است سودائے بلبل برو

بمحمود گفت این حکایت کسے
بپیچید از اندیشہ بر خود بسے

کہ عشق من اے خواجہ بر خوے اوست
نہ بر قد و بالائے نیکوے اوست

شنیدم کہ در تنگنائے شتر
بیفتاد و بشکست صندوق در

بیغما یکے آستین بر فشاند
وز انجا بتعجیل مرکب براند

سواران پئے در و مرجان شدند
ز سلطان بیغما پریشان شدند

نماند از وشاقان گردن فراز
کسے در قفائے ملک جز ایاز

نگہ کرد کاے دلبر پیچ پیچ
ز یغما چہ آوردہ گفت ہیچ

سخن اندر قفائے تو مے تاختم
ز خدمت بہ نعمت نپرداختم

گرت قربتے ہست در بارگاہ
بخلعت مشو غافل از پادشاہ

خلافِ طریقت بود کاولیا
تمنا کنند از خدا جز خدا

گر از دوست چشمت بر احسانِ اوست
تو در بندِ خویشی نہ در بندِ دوست

ترا تا دہن باشد از حرص باز
نیاید بگوشِ دل از غیب راز

حقیقت سرائیست آراستہ
ہوا و ہوس گرد برخاستہ

نبینی کہ جائیکہ برخاست گرد
نبیند نظر ورچہ بیناست مرد

حکایت در معنی قدم درست مردان

قضا را من و پیرے از فاریاب
رسیدیم در خاکِ مغرب بآب

مرا یک درم بود برداشتند
بکشتی و درویش بگذاشتند

سیاهان براندند کشتی چو دود
که آن ناخدا ناخدا ترس بود

مرا گریه آمد ز تیمار جفت
بران گریه قهقه بخندید و گفت

مخور غم برای من ای پرخرد
مرا آنکس آرد که کشتی برد

بگسترد سجاده بر روی آب
خیالست پنداشتم یا بخواب

ز مدهوشیم دیده آن شب نخفت
نگه بامدادان بمن کرد و گفت

عجب ماندی ای یار فرخنده رای
ترا کشتی آورد و ما را خدای

مرا اهل صورت بدین نگروند
که ابدال در آب و آتش روند

نه طفلی کز آتش ندارد خبر
نگه داردش مادر مهرور

پس آنانکه در وجد مستغرقند
چنین دان که منظور عین الحقند

نگهدارد از تاب آتش خلیل
چو تابوت موسی ز غرقاب نیل

چو کودک بدست شناور براست | نترسد اگر دجله پهناورست

تو بر روی دریا قدم چون زنی | چو مردان که بر خشک تردامنی

گفتار اندر معنی فنای موجودات با کبریای باری عز اسمه

ره عقل جز پیچ بر پیچ نیست | بر عارفان جز خدا هیچ نیست

توان گفتن این با حقایق شناس | ولی خرده گیرند اهل قیاس

که پس آسمان و زمین چیستند | بنی آدم و دام و دد کیستند

پسندیده پرسیدی ای هوشمند | بگویم گر آید جوابت پسند

که هامون و دریا و کوه و فلک | پری و آدمیزاد و دیو و ملک

همه هرچه هستند ازان کمترند | که با هستیش نام هستی برند

عظیمست پیش تو دریا بموج | بلندست گردون گردان باوج

م شیخ سعدی قدس سره دانست معترضه بطریق نظر استدلال هر شعور و در جنب احباب وجود می پندارد ... گفت بگو ... گر آید جوابت پسند الخ

ولی اہل صورت کجا پی برند	که ارباب معنی بملکی درند
گر آفتابست یک ذره نیست	وگر هفت دریاست یک قطره نیست
چو سلطان عزت علم بر کشد	جهان سر بجیب عدم در کشد

حکایت دهقان در لشکر سلطان

رئیسی دهی با پسر در رهی	گذشتند بر قلب شاهنشهی
پسر چاوشان دید و تیغ و تبر	قباهای اطلس کمرهای زر
یلان کماندار نخچیر زن	غلامان ترکش کش و تیر زن
یکی در برش پرنیانی قبا	یکی بر سرش خسروانی کلاه
پسر کان همه شوکت و پایه دید	پدر را به غایت فرومایه دید
که حالش بگردید و رنگش بریخت	ز هیبت به بیغوله در گریخت

پسر گفتش آخر بزرگی دهی
به سرداری از سر بزرگان مهی

چه بودت که بر دیدی انجا سپید
بلرزیدی از بادشاهی چو بید

بلی گفت سالار و فرماندهم
ولی عزتم هست تا در دهم

بزرگان از ان دهشت آلوده اند
که در بارگاه ملک بوده اند

تو ای بیخبر همچنان در دهی
که بر خویشتن منصبی می نهی

نگفتند حرفی زبان آوران
که سعدی نگوید مثالی بر آن

حکایت کرم شب تاب

مگر دیده باشی که در باغ و راغ
بتابد بشب کرمکی چون چراغ

یکی گفتش ای مرغک شب فروز
چه بودت که بیرون نیائی بروز

ببین کاتشین کرمک خاک زاد
جواب از سر روشنائی چه داد

که من روز و شب جز بصحرا نیم ‌‌ ‌‌ ولی پیش خورشید پیدا نیم

حکایت دانشمند با اتابک سعد بن زنگی غفر الله له

ثنا گفت سعد زنگی کسی ‌‌ ‌‌ که بر تربتش باد رحمت بسی

درم داد و تشریف و بنواختش ‌‌ ‌‌ بمقدار خود منزلت ساختش

چو الله و بس دید بر نقش زر ‌‌ ‌‌ بشورید و برکند خلعت ز بر

ز شورش چنان شعله در جان گرفت ‌‌ ‌‌ که برجست و راه بیابان گرفت

یکی گفتش از همنشینان دشت ‌‌ ‌‌ چه دیدی که حالت دگرگونه گشت

تو اول زمین بوسه دادی سه جای ‌‌ ‌‌ نبایستی آخر زدن پشت پای

بخندید کاول ز بیم و امید ‌‌ ‌‌ همی لرزه بر تن فتادم چو بید

باخر ز تمکین الله و بس ‌‌ ‌‌ نه چیزم بچشم اندر آمد نه کس

حکایت مردِ حق شناس

بہ شہرے درازشام غوغا فتاد
گرفتند پیرے مبارک نہاد

ہنوز آن حدیثم بگوش اندراست
چو قیدش نہادند برپا و دست

کہ گفت ار نہ سلطان اشارت کند
گر از ہرہ باشد کہ غارت کند

بباید چنین دشمنے دوست داشت
کہ میدانمش دوست بر من گماشت

اگر عزّ و جاہ است گر ذلّ و قید
من از حق شناسم نہ از عمرو زید

ز علّت مدار اے خردمند بیم
چو دارو ے تلخت فرستد حکیم

بخور ہرچہ آید ز دستِ حبیب
نہ بیمار دانا تر ست از طبیب

حکایت صاحب نظر پارسا

یکے را چو من دل بدست کسے
گرو بود و میبرد خواری بسے

پس از هوشمندی و فرزانگی / به دف بر زدندش ز دیوانگی

قفا خورد و از دست یاران خویش / چو مسمار پیشانی آورده پیش

خیالش جفای پیش سر آشفت کرد / کرا نام دعوش لگدکوب کرد

ز دشمن جفا بردن از بهر دوست / که تریاک اکبر بود زهر دوست

نبودش ز تشنیع یاران خبر / که غرقه ندارد ز باران خبر

کرا پای خاطر برآید به سنگ / نیندیشد از شیشه نام و ننگ

شبی دیو خود را پریچهره ساخت / در آغوش آن مرد و بر وی بتاخت

سحرگه مجال نمازش نبود / ز یاران کس آگه ز رازش نبود

به آبی فرو رفت نزدیک بام / بر و بسته سرمای دی از رخام

نصیحتگری لومش آغاز کرد / که خود را بکشتی درین آب سرد

انکه او که از بد گفتن یاران خود خبر نداست سببش آن بود که غرقه بحر عشق بود و غریق از باران خبر نمی‌دارد ۱۲ بهار جمله فرضیست بر سبیل حال آنکه هرکرا پای دلش به سنگ

ز برنا منصب برآمد خروش | که زنهار ازین حرف منکر خموش

مرا نیز جور این پسر دل فریفت | ز مهرش چنانم که نتوان شکیفت

ز پیر سپید به خلق خوشم | نگر تا چه بار ستم بجان می کشم

پس آنکه شخصم ز خاک آفرید | به قدرت درو جان پاک آفرید

عجب داری ار بار امرش برم | که دائم به احسان و فضلش درم

گفتار اندر سماع اهل دل و تقریر حق و باطل آن

اگر مرد عشقی کم خویش گیر | وگرنه ره عافیت پیش گیر

مترس از محبت که خاکت کند | که باقی شوی گر هلاکت کند

نروید نبات از حبوب درست | مگر خاک بر وی بگردد نخست

ترا با حق آن آشنائی دهد | که از دست خویشت رهائی دهد

که با خودی در خود نیست راه — وزین نکته جز بیخود آگاه نیست

نه مطرب که آواز پای ستور — سماعست اگر عشق داری و شور

مگس پیش شوریده دل پر نزد — که او چون مگس دست بر سر نزد

نه بم داند آشفته سامان نه زیر — به آواز مرغی بنالد فقیر

سراینده خود می نگردد خموش — ولیکن نه هر وقت باز است گوش

چو شوریدگان می پرستی کنند — بر آواز دولاب مستی کنند

به رقص اندر آیند دولاب وار — چو دولاب بر خود بگریند زار

به تسلیم سر در گریبان برند — چو طاقت نماند گریبان درند

نگویم سماع ای برادر که چیست — مگر مستمع را بدانم که کیست

گر از برج معنی پرد طیر او — فرشته فرو ماند از سیر او

وگر مرد لهوست و بازی و لاغ
قوی‌تر شود دیوش اندر دماغ

چه مرد سماعست شهوت‌پرست
به آواز خوش خفته خیزد نه مست

پریشان شود گل به باد سحر
نه هیزم که نشکافدش جز تبر

جهان پر سماعست و مستی و شور
ولیکن چه بیند در آیینه کور

مکن عیب درویش حیران و مست
که غرقست ازان می‌زند پا و دست

نبینی شتر بر حدای عرب
که چونش به رقص اندر آرد طرب

شتر را چو شور طرب در سرست
اگر آدمی را نباشد خرست

حکایت

شکرلب جوانی نی آموختی
که دلها ز شیرینیش سوختی

پدر بارها بانگ بر وی زدی
به تندی و آتش در آن نی زدی

شبی بر ادای پسر گوش کرد — سماعش پریشان و مدهوش کرد

همی گفت و بر چهره افگنده خوی — که آتش بمن در زد این بار نی

ندانی که شوریده حالان مست — چرا بر فشانند در رقص دست

گشاید دری بر دل از واردات — فشاند سر دست بر کائنات

حلالش بود رقص بر یاد دوست — که هر آستینیش جانی دروست

گرفتم که خود چابکی در شنا — برهنه توانی زدن دست و پا

بکن خرقهٔ نام و ناموس و زرق — که عاجز بود مرد با جامه غرق

تعلق حجابست و بی حاصلی — چو پیوندها بگسلی واصلی

حکایت

کسی گفت پروانه را کای حقیر — برو دوستی در خور خود بگیر

رہے رو کہ ہنی طریق بجا
سمندر نہ گرد آتش بگرد
ز خورشید پنہان شود موش کور
یکے را چو دانی کہ خصم تو اوست
ترا کس نگوید نکو مے کنی
گدائے کہ از پادشہ خواست دخت
کجا در حساب آورد چوب دو دو ست
مپندار کو در چنان مجلسے
وگر با ہمہ خلق نرمی کند
نگہ کن کہ پروانہ سوزناک

تو و مہر شمع از کجا تا کجا
کہ مردانگی باید آنگہ نبرد
کہ جہلست با آہنی پنجہ زور
نہ از عقل باشد گرفتن بدوست
کہ جان در سر کار او مے کنی
قفا خورد و سودای بیہودہ پخت
کہ روے ملوک و سلاطین درست
مدارا کند با چو تو مفلسے
تو بیچارہ ہر تو گرمی کند
چہ گفت اے عجب گر بسوزم چہ باک

میگی و پروانہ خطاب باب سوم با پروانہ باشد و شارالیہ شمع بود و موزین توجیہ است بیت لاف ۱۲

مرا چون خلیل آتشی در دلست — که پنداری این شعله بر من گلست

نه دل دامن دلستان میکشد — که مهرش گریبان جان میکشد

نه خود را بر آتش بخود میزنم — که زنجیر شوقست در گردنم

مرا همچنان دور بودم که سوخت — نه این دم که آتش بمن در فروخت

نه آن میکند یار در شاهدی — که با او توان گفتن از زاهدی

که عیبم کند بر تولای دوست — که من راضیم کشته در پای دوست

مرا بر تلف حرص دانی چراست — چو او هست اگر من نباشم رواست

بسوزم که یار پسندیده اوست — که در وی سرایت کند سوز دوست

مرا چند گوئی که در خورد خویش — حریفی بدست آر همدرد خویش

بدان ماند اندرز شوریده حال — که گوئی به کژدم گزیده منال

کسی را نصیحت مگوی ای شگفت | که دانی که در وی نخواهد گرفت

زکف رفته بیچاره را لگام | نگویند کاهسته ران ای غلام

چه نغز آمد این نکته در سندباد | که عشق آتش است ای پسر پند باد

به باد آتش تیز برتر شود | پلنگ از زدن کینه ورتر شود

چو نیکت بدیدم بدی میکنی | که رویم فرا چون خودی میکنی

ز خود بهتری جوی و فرصت شمار | که با چون خودی گم کنی روزگار

پی چون خودی خودپرستان روند | به کوی خطرناک مستان روند

من اول که این کار سر داشتم | دل از سر بیکبار برداشتم

سرانداز در عاشقی صادقست | که بد زهره بر خویشتن عاشقست

اجل ناگهی در کمینم کشد | همان به که آن نازنینم کشد

چو بیشک نبشتست بر سر هلاک
بدست دلارام خوشتر هلاک

نه روزی به بیچارگی جان دهی
پس آن به که در پای جانان دهی

مخاطبهٔ شمع و پروانه

شبی یاد دارم که چشمم نخفت
شنیدم که پروانه با شمع گفت

که من عاشقم گر بسوزم رواست
ترا گریه و سوز باری چراست

بگفت ای هوادار مسکین من
برفت انگبین یار شیرین من

چو شیرینی از من بدر میرود
چو فرهادم آتش بسر میرود

همی گفت و هر لحظه سیلاب درد
فرو میدویدش برخسار زرد

که ای مدعی عشق کار تو نیست
که نه صبر داری نه یارای ایست

تو بگریزی از پیش یک شعله خام
من استاده‌ام تا بسوزم تمام

ترا آتش عشق اگر پر بسوخت
مرا بین که از پای تا سر بسوخت

نرفته ز شب همچنان بهره
که ناگه بکشتش پری چهره

همی گفت و می‌رفت دودش بسر
همین بود پایان عشق ای پسر

اگر عاشقی خواهی آموختن
بکشتن فرج یابی از سوختن

مکن گریه بر گور مقتول دوست
برو خرمی کن که مقبول اوست

اگر عاشقی سر مشو از مرض
چو سعدی فروشوی دست از غرض

فدائی ندارد ز مقصود چنگ
وگر بر سرش تیر بارند و سنگ

به دریا مرو گفتمت زینهار
وگر میروی تن به طوفان سپار

باب چهارم در تواضع

ز خاک آفریدت خداوند پاک
پس ای بنده افتادگی کن چو خاک

حریص و جهانسوز و سرکش مباش — ز خاک آفریدت آتش مباش

چو گردن کشید آتش هولناک — به بیچارگی تن بینداخت خاک

چو این سرفرازی نمود آن کمی — از این دیو کردند زآن آدمی

حکایت در معنی

یکی قطره باران ز ابری چکید — خجل شد چو پهنای دریا بدید

که جائیکه دریاست من کیستم — گر او هست حقا که من نیستم

چو خود را بچشم حقارت بدید — صدف در کنارش بجان پرورید

سپهرش بجائی رسانید کار — که شد نامور لولوی شاهوار

بلندی از آن یافت کو پست شد — در نیستی کوفت تا هست شد

حکایت در معنی نظر مردان حق در خویشتن بحقارت

جوانے خردمند پاکیزہ بوم
دروفضل و رندو فقر و تمیز
سر صالحان گفت روزے بہ مرد
ہمان کین سخن مرد رہرو شنید
بران حمل کردند یاران پیر
دگر روز خادم گرفتش براہ
ندانستی اے کودک خودپسند
گرستن گرفت از سر صدق و سوز
نہ گرد اندران بقعہ دیدم نہ خاک
گرفتم قدم لاجرم باز پس

ز دریا برآمد بہ دربند روم
نہادند رختش بجائے عزیز
کہ خاشاک مسجد بیفشان و گرد
برون رفت و بازش کس آنجا ندید
کہ پروائے خدمت ندارد فقیر
کہ ناخوب کردی برائے تباہ
کہ مردان ز خدمت بجائے رسند
کہ اے یار جان پرور دلفروز
من آلودہ بودم درانجائے پاک
کہ پاکیزہ مسجد بہ از خاک و خس

طریقت جز این نیست درویش را — که افگنده دارد تن خویش را

بلندیت باید تواضع گزین — که این بام را نیست سلم جز این

حکایت سلطان بایزید بسطامی قدس الله سره در تواضع

شنیدم که وقتی سحرگاه عید — ز گرمابه آمد برون بایزید

یکی طشت خاکسترش بی خبر — فرو ریختند از سرایی به سر

همی گفت ژولیده دستار و موی — کف دست شکرانه مالان بروی

که ای نفس من در خور آتشم — به خاکستری روی درهم کشم

بزرگان نکردند در خود نگاه — خدا بینی از خویشتن بین مخواه

بزرگی بناموس و گفتار نیست — بلندی بدعوی و پندار نیست

قیامت کسی بینی اندر بهشت — که معنی طلب کرد و دعوی بهشت

تواضع سر رفعت افرازدت
تکبر بخاک اندر اندازدت

بگردن فتد سرکش تندخوی
بلندیت باید بلندی مجوی

گفتار در عجب و عاقبت آن و شکستگی و برکت آن

ز مغرور دنیا رهِ دین مجوی
خدا بینی از خویشتن بین مجوی

گرت جاه باید مکن چون خسان
بچشم حقارت نگه در کسان

گمان کی برد مردم هوشمند
که در سرگرانیست قدر بلند

ازین نامورتر محلی مجوی
که خوانند خلقت پسندیده خوی

نه گر چون توئی بر تو کبر آورد
بزرگش نبینی بچشم خرد

تو نیز ار تکبر کنی همچنان
نمائی که پیشت تکبر کنان

چو استاده ئی بر مقام بلند
بر افتاده گر هوشمندی مخند

بسا ایستاده در آمد ز پای
که افتادگانش گرفتند جای

گرفتم که خود هستی از عیب پاک
تعنت مکن بر منِ عیبناک

یکی حلقهٔ کعبه دارد بدست
یکی در خراباتی افتاده مست

گر آن را بخواند که نگذاردش
ور این را براند که باز آردش

نه مستظهرست آن باعمالِ خویش
نه آنرا در توبه بستست پیش

حکایت عیسیٰ علیه السلام و عابد ناپارسا

شنیدستم از راویان کلام
که در عهدِ عیسیٰ علیه السلام

یکی زندگانی تلف کرده بود
بجهل و ضلالت سر آورده بود

دلیرے سیہ نامہ سخت دل
ز ناپاکی ابلیس ازو منفعل

بسر برده ایام بے حاصلی
نیاسوده تا بوده ازوے دلے

سرش خالی از عقل و پر احتشام
شکم فربه از لقمه‌های حرام

به ناراستی دامن آلوده
به نادانستی دوده اندوده

نه پای چو بینندگان راست رو
نه گوشی چو مردم نصیحت شنو

چو سال بد از وی خلائق نفور
نمایان بهم چون مه نو ز دور

هوا و هوس خرمنش سوخته
جوی نیکنامی نیندوخته

سیه نامه چندان تنعم براند
که در نامه جای نبشتن نماند

گنه کار و خود رای و شهوت پرست
به غفلت شب و روز مخمور و مست

شنیدم که عیسی در آمد ز دشت
به مقصوره عابدی برگذشت

ز زیر آمد از غرفه خلوت نشین
به پایش در افتاد سر بر زمین

گنهگار برگشته اختر ز دور
چو پروانه حیران در ایشان ز نور

تأمل بحسرت کنان شرمسار — چو درویش در دست سرمایه دار

خجل زیر لب عذر خواهان بسوز — ز شبهای در غفلت آورده روز

سرشک غم از دیده باران چو میغ — که عمرم بغفلت گذشت ای دریغ

بر انداختستم نقد عمر عزیز — بدست از نکوئی نیاورده چیز

چو من زنده هرگز مبادا کسی — که مرگش به از زندگانی بسی

برست آنکه در عهد طفلی بمرد — که پیرانه سر شرمساری نبرد

گناهم ببخش ای جهان آفرین — اگر با من آید فبئس القرین

درین گوشه نالان گنهگار پیر — که فریاد حالم رس ای دستگیر

نگون مانده از شرمساری سرش — روان آب حسرت بشیب و برش

وزان سو یکی عابد سر پر غرور — ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور

که این مدبر اندر پی ما چراست — نگون بخت باد آن چه همجنس ماست

به گردن در آتش در افتاده — به باد هوا عمر بر داده

چه خیر آمد از نفس تر دامنش — که صحبت بود با مسیح و منش

چه بودی که زحمت ببردی ز پیش — به دوزخ برفتی پس کار خویش

به محشر که حاضر شوند انجمن — خدایا تو با او مکن حشر من

درین بد که وحی از خلیل الصفات — در آمد به عیسی علیه الصلوات

که گر عالمست آن و گر وی جهول — مرا دعوت هر دو آمد قبول

تبه کرده ایام برگشته روز — بنالید بر من بزاری و سوز

به بیچارگی هر که آمد برم — نیندازمش ز آستان کرم

عفو کردم از وی عملهای زشت — در آرم به فضل خودش در بهشت

وگر عار دارد ز عبادت پرست
که در خلد با او بود هم نشست

بگو ننگ از او در قیامت مدار
که آنرا بجنت برند این بنار

که آنرا جگر خون شد از سوز و درد
گر این تکیه بر طاعت خویش کرد

ندانست در بارگاه غنی
که بیچارگی به ز کبر و منی

کرا جامه پاکست و سیرت پلید
در دوزخش را نباید کلید

برین آستان عجز و مسکینیست
به از طاعت و خویشتن بینیست

چو خود را ز نیکان شمردی بدی
نمیگنجد اندر خدائی خودی

اگر مردی از مردی خود مگو
نه هر شهسواری بدر برد گوی

پیاز آمد آن بی‌هنر جمله پوست
که پنداشت چون پسته مغزی دروست

ازین نوع طاعت نیاید بکار
برو عذر تقصیر طاعت بیار

نخورد از عبادت بر آن بی‌خرد | که با حق نکو بود و با خلق بد

سخن ماند از عاقلان یادگار | ز سعدی همین یک سخن یاد دار

گنه‌کار اندیشناک از خدای | به از پارسای عبادت‌نمای

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر

فقیهی کهن جامهٔ تنگدست | در ایوان قاضی به صف برنشست

نگه کرد قاضی در او تیز تیز | معرف گرفت آستینش که خیز

ندانی که برتر مقام تو نیست | فروتر نشین یا برو یا بایست

به جای بزرگان دلیری مکن | چو سرپنجه‌ات نیست شیری مکن

نه هر کس سزاوار باشد به صدر | کرامت به جاه است و منزل به قدر

دگر ره چه حاجت به پند کس است | همین شرمساری عقوبت بس است

به عزت هر آنکو فروتر نشست ‌ ‌ بخواری نیفتد ز بالا به پست

چو آتش برآورد درویش دود ‌ ‌ فروتر نشست از مقامی که بود

فقیهان طریق جدل ساختند ‌ ‌ لم و لا نسلم در انداختند

گشادند بر هم در فتنه باز ‌ ‌ به لا و نعم کرده گردن فراز

تو گفتی خروسان شاطر بجنگ ‌ ‌ فتادند باهم بمنقار و چنگ

یکی بیخود از خشمناکی چو مست ‌ ‌ یکی بر زمین میزد هر دو دست

فتادند در عقدهٔ پیچ پیچ ‌ ‌ که در حل آن ره نبردند هیچ

کهن جامه در صف آخرترین ‌ ‌ به غرش در آمد چو شیر عرین

که برهان قوی باید و معنوی ‌ ‌ نه رگهای گردن بحجت قوی

مرا نیز چوگان نطق است و گوی ‌ ‌ بگفتند اگر نیک دانی بگوی

به کلکِ فصاحت بیانی که داشت — به دلها چو نقشِ نگین برنگاشت

سر از کوی صورت به معنی کشید — قلم بر سرِ حرفِ دعوی کشید

بگفتندش از هر کنار آفرین — که بر عقل و طبعت هزار آفرین

سمندِ سخن تا به جایی براند — که قاضی چو خر در خلاب بماند

برون آمد از طاق و دستارِ خویش — به اکرام و لطفش فرستاد پیش

که هیهات قدرِ تو نشناختم — به شکرِ قدومت نپرداختم

دریغ آیدم با چنین مایه — که بینم ترا در چنین پایه

معرّف به دلداری آمد برش — که دستارِ قاضی نهد بر سرش

به دست و زبان منع کردش که دور — منه بر سرم پای بندِ غرور

که فردا شود بر کهن میزران — به دستارِ پنجه گزم سر گران

چو مولام خوانند و صدر کبیر
نمایند مردم بچشم حقیر

تفاوت کند هرگز آب زلال
گرش کوزه زرین بود یا سفال

خرد باید اندر سر مرد و مغز
نباید مرا چون تو دستار نغز

کس از سر بزرگی نباشد بچیز
کدو سر بزرگست و بی مغز نیز

میفراز گردن بدستار و ریش
که دستار پنبه است و سبلت حشیش

بصورت کسانیکه مردم وش اند
چو صورت همان به که دم درکشند

به قدر هنر جست باید محل
بلندی و نحسی مکن چون زحل

نئے بوریا را بلندی نکوست
که خاصیت نیشکر خود در وست

بدین عقل و همت نخوانم کست
وگر میرود صد غلام از پست

چه خوش گفت خرمهره در گلی
چو برداشتش پر طمع جاهلی

مرا کس نخواهد خریدن بهیچ
بدیوانگی در حریرم مپیچ

بمنعم بمال از کسی بهتر است
خر ار جل اطلس بپوشد خر است

بدین شیوه مرد سخنگوی چست
بآب سخن کینه از دل بشست

دل آزرده را سخت باشد سخن
چو خصمت بیفتاد سستی مکن

چو دستت رسد مغز دشمن برآر
که فرصت فرو شوید از دل غبار

چنان ماند قاضی بجورش اسیر
که گفت ان هذا لیوم عسیر

بدندان گزید از تعجب یدین
بماندش در او دیده چون فرقدین

وز انجا جوان همت روی تافت
برون رفت و بازش نشان کس نیافت

غریو از بزرگان مجلس بخاست
که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست

نقیب از پیش رفت هر سو دوید
که مردی بدین نعت و صورت که دید

یکے گفت ازین نوع شیرین نفس
درین شهر سعدی شناسیم و بس

بر آن صد هزار آفرین کین بگفت
حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت در توبه کردن بادشاهزادهٔ گنجه

یکے بادشاهزاده در گنجه بود
که نااهل و ناپاک و سرپنجه بود

به مسجد در آمد سرایان و مست
مے اندر سر و ساتگینے بدست

به مقصوره در پارسایان مقیم
زبان دلاویز و قلبے سلیم

تنے چند بر گفت او مجتمع
چو عالم نباشی کم از مستمع

چو بے عزتی پیشه کرد آن حرون
شدند آن عزیزان خراب اندرون

چو منکر بود بادشه را قدم
که یارد زد از امر معروف دم

تحکم کند سیر بر بوئے گل
فرو ماند آواز چنگ از دهل

گرت نهی منکر برآید ز دست ‖ نشاید چو بی دست و پایان نشست

وگر دست قوت نداری بگوی ‖ که پاکیزه گردد به اندرز خوی

ای نشاید که ممکن ست که به پند خوی مخاطب پاکیزه گردد تو شاید

چو دست و زبان را نماند مجال ‖ بهمت نمایند مردی رجال

یکی پیش دانای خلوت نشین ‖ بنالید و بگریست سر بر زمین

که یکبار آخر برین رند مست ‖ دعا کن که ما بی زبانیم و دست

دم سوزناک از دل با خبر ‖ قوی‌تر که هفتاد تیغ و تبر

بر آورد مرد جهاندیده دست ‖ چه گفت ای خداوند بالا و پست

این عبارت جواب سوال ای چه گفت این ۱۲ بهار

خوشست این پسر وقتش از روزگار ‖ خدایا همه وقت او خوش بدار

کسی گفتش ای قدوهٔ راستی ‖ بدین بد چرا نیکوی خواستی

چه بد عهد را نیک خواهی ز بهر ‖ چه بد خواستی بر سر خلق شهر

چنین گفت شنبیدهٔ تیزهوش / چو سرِ سخن در نیابی مجوش

بطامات مجلس بیاراستم / ز دلها آفرین بر آتش خواستم

که هر گه که باز آید از خوی زشت / بعیشی رسد جاودان در بهشت

چنین پنجروز است عیش مدام / بترک اندرش عیشهای مدام

حدیثی که مردِ سخن‌ساز گفت / یکی زانمیان با ملک باز گفت

ز وجد آب در چشمش آمد چو میغ / بباریدبر چهره سیلِ دریغ

بنیران شوق اندرونم بسوخت / حیا دیده بر پشتِ پایش بدوخت

بر نیک محضر فرستاد کس / درِ توبه کوبان که فریادرس

قدم رنجه فرمای تا سر نهم / سرِ جهل و ناراستی بر نهم

دورویه ستادند بر در سپاه / سخن‌پرور آمد در ایوانِ شاه

شکر دیده و عناب و شمع و شراب ‌‌ ده از نعمت آباد و مردم خراب

یکی غایت خوبی یکی نیم مست ‌‌ یکی شعر گویان صراحی به دست

ز سو بر آورده مطرب خروش ‌‌ ز دیگر سو آواز ساقی که نوش

حریفان خبر از می لعل رنگ ‌‌ سر چنگی از خواب بر چوب چنگ

نبود از ندیمان گردن فراز ‌‌ بجز نرگس آنجا کسی دیده باز

دف و چنگ با یکدگر ساز کار ‌‌ بر آورده زیر از میان ناله زار

بفرمود در هم شکستند خرد ‌‌ مبدل شد آن عیش صافی به درد

شکستند چنگ و گسستند رود ‌‌ بدر کرد گوینده از سر سرود

بمیخانه در سنگ بردن زدند ‌‌ کدو را نشاندند و گردن زدند

روان خمر و چنگ اوفتاده نگون ‌‌ تو گفتی شد از بط کشته خون

خم آبستن خمر نه ماهه بود
دران فتنه دختر بینداخت زود

شکم تا به نافش دریدند مشک
قدح را بر او چشم خونین پر اشک

بفرمود با سنگ صحن سرای
بکندند و کردند نو باز جای

که گلگونه خمر یاقوت فام
به شستن نکوشند زور رخام

عجب نیست بالوعه گر شد خراب
که خورد اندران روز چندان شراب

دگر هر که بربط گرفتی به کف
قفا خوردی از دست مردم چو دف

دگر فاسقی چنگ بردی به دوش
بمالیدی اورا چو طنبور گوش

جوانی سر از کبر و پندار مست
چو پیران به کنج عبادت نشست

پدر بارها گفته بودش به هول
که پاکیزه رو باش و شایسته قول

جفای پدر برد و زندان و بند
چنان سودمندش نیامد که پند

اگر پس سخت گفتی سخنگوی سهل — که بیرون کنی از سر جوانی جهل

خیال درشتان بر آن داشتی — که درویش را زنده نگذاشتی

سپر بفگند شیر غران ز جنگ — نیندیشد از تیغ بران پلنگ

به نرمی ز دشمن توان کرد دوست — چو با دوست سختی کنی دشمن اوست

چو سندان کسی سخت روئی نکرد — که خایسک تادیب بر سر نخورد

به گفتن درشتی مکن با امیر — چو بینی که سختی کند سست گیر

به اخلاق با هر که بینی بساز — اگر زیردستست و گر سرفراز

که این گردن از نازکی بر کشد — به گفتار خوش وان سر اندر کشد

به شیرین زبانی توان برد گوی — که پیوسته تلخی برد تندخوی

تو شیرین زبانی ز سعدی بگیر — ترشروی را گو به تلخی بمیر

حکایت طواف عسل

شکر خنده انگبین میفروخت | که دلها ز شیرینیش می بسوخت

نباتی میان بسته چون نیشکر | برو مشتری از مگس بیشتر

گر او زهر برداشتی فی المثل | بخوردندی از دست او چون عسل

گرانی نظر کرد در کار او | حسد برد بر روز بازار او

دگر روز شد گرد گیتی دوان | عسل بر سر و سر که بر ابروان

بسی گشت فریاد خوان پیش و پس | که ننشست بر انگبینش مگس

شبانگه چو نقدش نیامد بدست | به دلتنگ روئی به کنجی نشست

چو عاصی ترش کرده روی از وعید | چو ابروی زندانیان روز عید

زنی گفت بازی کنان شوی را | عسل تلخ باشد ترشروی را

حرامست بودن آنکس شنید
که چون سفره ابرو بهم در کشید

مکن خواجه بر خویشتن کار سخت
که بد خوی باشد نگونسار بخت

گرفتم که سیم و زرت چیز نیست
چو سعدی زبان خوشت نیز نیست

حکایت معنی تواضع نیک مردان

شنیدم که فرزانهٔ حق پرست
گریبان گرفتش یکی مست مست

ازان تیره دل مرد صافی درون
قفا خورد و سر برنکرد از سکون

یکی گفتش آخر نه مردی تو نیز
تحمل دریغست ازین بی تمیز

شنید این سخن مرد پاکیزه خوی
بدو گفت زین نوع با من مگوی

درد مست نادان گریبان مرد
که با شیر جنگی سگالد نبرد

ز هشیار عاقل نسزد که دست
زند در گریبان نادان مست

هنرور چنین زندگانی کند
جفا بیند و مهربانی کند

حکایت در معنی عزت نفس مردان

سگی پای صحرانشینی گزید
بخشمی که زهرش ز دندان چکید

شب از درد بیچاره خوابش نبرد
به خیل اندرش دختری بود خرد

پدر را جفا کرد و تندی نمود
که آخر ترا نیز دندان نبود

پس از گریه مرد پراگنده روز
بخندید کای بابک دلفروز

مرا گرچه هم سلطنت بود و نیش
دریغ آمدم کام و دندان خویش

محال است گر تیغ بر سر خورم
که دندان به پای سگ اندر برم

توان کرد با ناکسان بدرگی
ولیکن نیاید ز مردم سگی

حکایت خواجۂ نیکوکار و بندۂ نافرمان

بزرگے ہنرمند آفاق بود | غلامش نکوہیدہ اخلاق بود
ازین خفرقے موے بالیدۂ | بدے سرکہ در روے مالیدۂ
چو ثعبانش آلودہ دندان بزہر | گرو بردہ از زشت رویان شہر
مدامش بروے آب چشم سبل | دمیدے و بوے پیاز از بغل
گرہ وقت پختن بر ابرو زدے | چو پختند با خواجہ زانو زدے
بدو مادم بان خوردنش ہمنفس | وگر مردے آبے ندادے بکس
نہ گفتے اندرو کار کردے نہ چوب | شب و روز از و خانہ در کند کوب
گہے خار و خس در رہ انداختے | گہے ماکیان در چہ انداختے
ز سیماش وحشت فراز آمدے | نہ رفتے بکارے کہ باز آمدے

یکے گفت از این بندہ بد خصال
نیر زد وجود بدین ناخوشی
منت بندۂ خوب و نیکو سیر
و گر یک لیشیز آورد سر مپیچ
شنید این سخن مرد نیکو نہاد
بدست این لیسر طبع خویش ولیک
چو زو کردہ باشم تحمل لیسے
مروت ندانم کہ بفروشمش
چو مشن در بلایش تحمل کنم
چو خود را پسندی کسی را پسند

چہ خواہی ادب یا ہنر یا جمال
کہ جورش لیسندی و بارش کشی
بہ دست آرم این را بنخاس بر
گر ارزان فروشی کہ زر اہی ہیچ
بخندید کاے یار فرخ نژاد
مراز و طبیعت خوے نیک
توانم جفا بردن از ہر کسے
بدیگر کسے عیب بر گوئمش
بسے بہ بود گر تحول کنم
تو در زحمتی دیگر را مپسند

تحمل چو زهرت نماید نخست ❊ ولی شهد گردد چو در طبع رست

حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور

کسی راه معروف کرخی بجست ❊ که بنهاد معروفی از سر نخست

شنیدم که مهمانش آمد یکی ❊ ز بیماریش تا بمرگ اندکی

سرش موی و رویش صفا ریخته ❊ بمویش جان در تن آویخته

شب آنجا بگسترد و بالش نهاد ❊ روان دست در بانگ و نالش نهاد

نه خوابش گرفتی شب از یک نفس ❊ نه از دست فریاد او خواب کس

نهادی پریشان و طبعی درشت ❊ نمی مرد و خلقی بحجت بکشت

ز فریاد و نالیدن و خفت و خیز ❊ گرفتند ازو خلق راه گریز

ز دیار مردم در آن بقعه کس ❊ همان ناتوان ماند و معروف و بس

شنیدم که شهباز خدمت نخفت — چو مردان میان بست و کرد آنچه گفت

شبی بر سرش لشکر آورد خواب — که چند آورد مرد نا خفته تاب

بیکدم که چشمانش خفتن گرفت — مسافر پراگنده گفتن گرفت

که لعنت برین نسل ناپاک باد — که ناموس و نامند و زرقند و باد

بلند اعتقادان پاکیزه پوش — فریبندهٔ پارسائی فروش

چه داند لت انبانی از خواب مست — که بیچاره دیده برهم نبست

سخنهای منکر بمعروف گفت — که یکدم چرا غافل از وی بخفت

فرو خورد شیخ این حدیث از کرم — شنیدند پوشیدگان حرم

یکی گفت معروف را در نهفت — ندیدی که درویش نالان چه گفت

برو زین پس گو سر خویش گیر — تعنت برجای دیگر ببر

نکوئی و رحمت بجای خود است ولی با بدان نیکمردی بد است

سر سفله را گرد بالش منه سر مردم آزار بر سنگ به

مکن با بدان نیکی ای نیکبخت که در شوره نادان نشاند درخت

نگویم مراعات مردم مکن کرم پیش نامردمان گم مکن

به اخلاق نرمی مکن با درشت که سگ را نمالند چون گربه پشت

گر انصاف خواهی سگ حق شناس بسیرت به از مردم ناسپاس

به برف آب رحمت مکن بر خسیس چو کردی مکافات بر یخ نویس

ندیدم چنین پیچ بر پیچ کس مکن هیچ رحمت بر این هیچ کس

بخندید و گفت ای دلارام جفت پریشان مشو زین پریشان که گفت

گر از ناخوشی کرد بر من خروش مرا ناخوش از وی خوش آمد به گوش

جفا پیش چنین کس بباید شنود
که نتواند از بیقراری غنود

چو خود را قوی حال بینی و خوش
بشکرانه بار ضعیفان بکش

اگر خود همین صورتی چون طلسم
بمیری و اسمت بمیرد چو جسم

وگر پروری درخت کرم
بر نیکنامی خوری لاجرم

نبینی که در کرخ تربت بسیست
بجز گور معروف معروف نیست

به دولت کسانی سرافراختند
که تاج تکبر بینداختند

تکبر کند مرد حشمت پرست
نداند که حشمت بحلم اندرست

حکایت در معنی سفاهت نااهلان و تحمل نیکمردان

طمع برد شوخی بصاحبدلی
نبود آن زمان در میان حاصلی

کمربند و دستش تهی بود و پاک
که زر بر فشاندی بر رویش چو خاک

برون تاخت خواهند خیره روی | نکوهیدن آغاز کردش بجوی

که زنهار ازین گربه و مان خموش | پلنگان درنده صوف پوش

که چون گربه زانو بدل برنهند | وگر صید افتد چو سگ در جهند

سوی مسجد آورده دکان شید | که در خانه کمتر توان یافت صید

ره کاروان شیر مردان زنند | ولی جامهٔ مردم اینان کنند

سپید و سیه پاره بر دوخته | بسالوس پنهان زر اندوخته

زهی جو فروشان گندم نمای | جهانگرد شبکوک خرمن گدای

مبین در عبادت که پیرند و سست | که در رقص و حالت جوانند و چست

عصای کلیمند بسیار خوار | بس آنگه نمایند خود را نزار

نه پرهیزگارند و دانشورند | همین بس که دنیا بدین میخورند

عبای بلیلانه در تن کنند | به دخل حبش جامهٔ زن کنند
ز سنت نبینی در ایشان اثر | مگر خواب پیشین و نان سحر
شکم تا سر آگنده از لقمه تنگ | چو زنبیل دریوزه هفتاد رنگ
نخواهم در این وصف ازین بیش گفت | که شنعت بود سیرت خویش گفت
فرو گفت ازین شیوه نادیده گوی | نبیند هنر دیدهٔ عیب جوی
یکی کرده بی آبروئی بسی | چه غم دارد از آبروی کسی
مریدی به شیخ این سخن نقل کرد | اگر راستی پرسی از عقل کرد
بدی در قفا عیب من گفت و خفت | بتر زو قرینی که آورد و گفت
یکی تیری افگند و در ره فتاد | وجودم نیازرد و رنجم نداد
تو برداشتی آمدی سوی من | همی در سپوزی به پهلوی من

بخندید صاحبدل نیکخوی
که سهلست ازین بیشتر گو بگوی

هنوز آنچه گفت از بدم اندکیست
از آنها که من دانم از صد یکیست

ز روی گمان بر من آنها که بست
من از خود یقین میشناسم که هست

وی امسال پیوست با ما وصال
کجا داندم عیب هفتاد سال

به از من کس اندر جهان عیب من
نداند بجز عالم الغیب من

ندیدم چنین نیک پندار کس
که پنداشت عیب من اینست و بس

به محشر گواه گناهم گر اوست
ز دوزخ نترسم که حالم نکوست

گرم عیب گوید بداندیش من
بیا گو ببر نسخه از پیش من

کسان مرد راه خدا بوده اند
که برجاس تیر بلا بوده اند

زبان باش تا پوستینت درند
که صاحبدلان بار شوخان برند

گر از خاک مردم سبو می کنند	به سنگش ملامت کنان بشکنند

حکایت در گستاخی درویشان و حلم پادشاهان

ملک صالح از پادشاهان شام	برون آمدی صبحدم با غلام
بگشتی در اطراف بازار و کوی	به رسم عرب نیمه بربسته روی
که صاحب نظر بود و درویش دوست	هر آنکه این دارد ملک صالح اوست
دو درویش در مسجدی خفته یافت	پریشان دل و خاطر آشفته یافت
شب سردشان دیده نابرده خواب	چو حربا تأمل کنان آفتاب
یکی زان میان گفت با دیگری	که هم روزِ محشر بود داوری
گر این پادشاهان گردن فراز	که در لهو و عیشند با کام و ناز
در آیند با عاجزان در بهشت	من از گور سر برنگیرم ز خشت

بهشت برین ملک ماوای ماست — که بند غم امروز بر پای ماست

همه عمر ازینان چه دیدی خوشی — که در آخرت نیز زحمت کشی

اگر صالح آنجا به دیوار باغ — درآید به کفشش بدرّم دماغ

چو مرد این سخن گفت و صالح شنید — دگر بودن آنجا مصالح ندید

دمی رفت تا چشمهٔ آفتاب — ز چشم خلایق فرو شست خواب

روان هر دو کس را فرستاد و خواند — بهیبت نشست و بحرمت نشاند

بر ایشان ببارید باران جود — فرو شستشان گرد ذلّ از وجود

پس از رنج سرما و باران و سیل — نشستند با نامداران خیل

گدایان بیجامه شب کرده روز — معطّرکنان جامه بر عود سوز

یکی گفت ازینان ملک را نهان — که ای حلقه در گوش حکمت جهان

پسندیدگان در بزرگی رسند — ز ما بندگانت چه آمد پسند

شهنشه ز شادی چو گل بر شگفت — بخندید در روی درویش و گفت

من آنکس نیم کز غرور و حشم — ز بیچارگان روی در هم کشم

تو هم با من از سر بنه خوی زشت — که ناسازگاری کنی در بهشت

من امروز کردم در صلح باز — تو فردا مکن در برویم فراز

چنین راه اگر مقبلی پیش گیر — شرف بایدت دست درویش گیر

برار شاخ طوبی کسی بر نداشت — که امروز تخم ارادت نکاشت

ارادت نداری سعادت مجوی — به چوگان خدمت توان برد گوی

ترا کی بود چون چراغ التهاب — که از خود پری همچو قندیل آب

وجودی دهد روشنائی بجمع — که سوزیش در سینه باشد چو شمع

حکایت اندر محرومی خویشتن بینان

یکی در نجوم اندکی دست داشت
ولیک از تکبر سری مست داشت

سوی کوشیار آمد از راه دور
دلی پر ارادت سری پر غرور

خردمند ازو دیده در دوختی
یکش حرف خدمت نیاموختی

چو بی بهره عزم سفر کرد باز
بدو گفت دانای گردن فراز

تو خود را گمان برده پر خرد
انائی که پر شد دگر چون برد

ز دعوی تهی آی تا پر شوی
تو از خود پری زان تهی میروی

ز هستی در آفاق سعدی صفت
تهی گرد و باز آی پر معرفت

حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی آن

بخشم از ملک بنده سر بتافت
بفرمود جستن کسش در نیافت

چو باز آمد از راه خشم و ستیز / بشمشیر زن گفت خونش بریز

بخون تشنه جلاد نامهربان / برون کرد چون تشنه دشنه زبان

شنیدم که گفت از دل تنگ ریش / خدایا بحل کردمش خون خویش

که پیوسته در نعمت و ناز و نام / در اقبال او بوده ام دوستکام

مبادا که فردا بخون منش / بگیرند و خرم شود دشمنش

ملک را چو گفت وی آمد بگوش / دگر دیگ خشمش نیاورد جوش

بسی بر سرش داد و بر دیده بوس / خداوند رایت شد و طبل و کوس

برفق از چنان سهمگین جایگاه / رسانید دهرش بدان پایگاه

غرض زین حدیث آنکه گفتار نرم / چو آبست بر آتش مرد گرم

نه بینی که در معرض تیغ و تیر / بپوشند خفتان صد تو حریر

تواضع کن ای دوست با خصم تند | که نرمی کند تیغ برنده کند

حکایت در عجز و نیازمندی صالحان

ز ویرانهٔ عارف ژنده پوش | یکی را نباح سگ آمد بگوش
بدل گفت کوی سگ اینجا چراست | درآمد که درویش صالح کجاست
نشان سگ از پیش و از پس ندید | بجز عارف آنجا دگر کس ندید
خجل باز گردیدن آغاز کرد | که شرم آمدش بحث آن راز کرد
شنید از درون عابد آواز پای | هلا گفت بر در چه پائی درآی
نپنداری ای دیدهٔ روشنم | کز ایدر سگ آواز کرد این منم
چو دیدم که بیچارگی می خرد | نهادم ز سر کبر و رای و خرد
چو سگ بر درش بانگ کردم بسی | که مسکین‌تر از سگ ندیدم کسی

چو خواهی که در قدر والا رسی | ز شیب تواضع به بالا رسی

درین حضرت آنان گرفتند صدر | که خود را فروتر نهادند قدر

چو سیل اندر آمد بهول و نهیب | فتاد از بلندی بسر در نشیب

چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد | نگر کافتابش به عیوق برد

حکایت حاتم اصم و سیرت او در تواضع

گروهی برآنند ز اهل سخن | که حاتم اصم بود باور مکن

برآمد طنین مگس بامداد | که در چنبر عنکبوتی فتاد

همه ضعف و خاموشیش کید بود | مگس قند پنداشتش قید بود

نگه کرد شیخ از سر اعتبار | که ای پای بند طمع پای دار

نه هر جا شکر باشد و شهد و قند | که در گوشها دام یارست و بند

٥ وبگفت محذوف ۱۲ بهار

یکی گفت ازان حلقهٔ اهل رای
عجب دارم از مرد راه خدای

مگس را تو چون فهم کردی خروش
که مارا به دشخواری آمد بگوش

تو آگاه گردی به بانگ مگس
نشاید اصم خواندنت زین سپس

تبسم کنان گفتش ای تیز هوش
اصم به که گفتار باطل نیوش

کسانیکه با من بخلوت درند
مرا عیب پوش و هنر گسترند

چو پوشیده دارندم اخلاق دون
کند هستیم زیر و نخوت زبون

فرا مینمایم که می نشنوم
مگر کز تکلف مبرا شوم

چو کالیوه دانندم اهل نشست
بگویند نیک و بدم هرچه هست

اگر بد شنیدن نیاید خوشم
ز کردار بد دامن اندر کشم

بحبل ستایش فراچه مشو
چو حاتم اصم باش و غیبت شنو

سعادت بخبست و سلامت نیافت | که گردن ز گفتار سعدی بتافت
ازین به نصیحتگری بایدت | ندانم پس از وی چه پیش آیدت

حکایت زاهد و دزد

عزیزی در اقصای تبریز بود | که همواره بیدار و شبخیز بود
شبی دید جائی که دزدی کمند | بپیچید و بر طرف بامی فگند
کسان را خبر کرد و آشوب خاست | ز هر جانبی مرد با چوب خاست
چو نامردم آواز مردم شنید | میان خطر جای بودن ندید
نهیبی ازان گیرودار آمدش | گریزی بوقت اختیار آمدش
ز رحمت دل پارسا موم شد | که شب دزد بیچاره محروم شد
بتاریکی از وی فراز آمدش | براه دگر پیش باز آمدش

که یار امروکاشنائے توام ‏ بمردانگی خاک پائے توام

ندیدم بسر پنجگی چون تو کس ‏ که جنگ آوری بر دو نوع است و بس

یکے پیش خصم آمدن مردوار ‏ دوم جان بدر بردن از کارزار

بدین هر دو خصلت غلام توام ‏ چه نامی که مولاے نام توام

گرت رائے باشد بحکم کرم ‏ بجائیکه میدانمت ره برم

سرائیست کوتاه و در بسته سخت ‏ نه پندارم آنجا خداوند رخت

کلوخے دو بالائے هم برنهیم ‏ یکے پا بر دوش دیگر نهیم

بچندانکه در دستت افتد بساز ‏ ازان به که گردی تهیدست باز

به دلداری و چاپلوسی و فن ‏ کشیدش سوے خانهٔ خویشتن

جوانمرد شب رو فرو داشت دوش ‏ بکتفش برآمد خداوند هوش

بغلطاق وقبا در رو بخشکه دا[illegible] | ز بالا به دامان او در گذاشت
وزان جا براو مد غوغا که دزد | ثواب ای جوانان و یاری و مزد
بدر جست از آشوب دزد دغل | دوان جامه پارسا در بغل
دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد | که سرگشته را بر آمد مراد
خبیثی که بر کس ترحم نکرد | ببخشود بر وی دلِ نیک مرد
عجب نیست در سیرت بخردان | که نیکی کنند از کرم بر بدان
در اقبال نیکان بدان می زیند | وگر چه بدان اهل نیکی نیند

حکایت در معنی جفاے دشمن از بہر دوست

یکے را چو سعدی دلی ساده بود | که با ساده رویی در افتاده بود
جفا بر دے از دشمن سخت گوی | ز چوگان سختی بخستے چو گوی

ز کس چین بر ابرو نینداختے | ز بازی بہ تندی نپرداختے
یکے گفتش آخر ترا ننگ نیست | خبر زین ہمہ سیلی و سنگ نیست
تن خویشتن سغبہ دونان کنند | ز دشمن تحمل زبونان کنند
نشاید ز جاہل خطا در گذشت | کہ گویند یارا و مردی نداشت
چہ خوش گفت شیدائے شوریدہ سر | جوابے کہ شاید نبشتن بہ زر
دلم خانۂ مہر یارست و بس | ازان مے نگنجد درو کین کس

حکایت

چہ خوش گفت بہلول فرخندہ خوے | چو بگذشت بر عارف جنگجوے
گر این مدعی دوست بشناختے | بہ پیکار دشمن نپرداختے
گر از ہستی حق خبر داشتے | ہمہ خلق را نیک پنداشتے

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

شنیدم که لقمان سیه فام بود
نه تن پرور و نازک اندام بود

یکے بندۂ خویش پنداشتش
به بغداد در کار گل داشتش

بسالے سرا بر پرداختش
کس از بندۂ خواجه نشناختش

چو پیش آمدش بندۂ رفته باز
ز لقمانش آمد نهیبے فراز

بپایش در افتاد و پوزش نمود
بخندید لقمان که پوزش چه سود

بسالے ز جورت جگر خون کنم
بیکساعت از دل بدر چون کنم

ولے هم ببخشایم اے نیک مرد
که سود تو ما را زیانے نکرد

تو آباد کردی شبستان خویش
مرا حکمت و معرفت گشت بیش

غلامیست در خیلم اے نیکبخت
که فرمایمش وقتها کار سخت

دگر ره نیازارمش سخت دل ‌‌ ‌‌ ‌‌ چو یاد آیدم سختیِ کارِ گل

هر آنکس که جورِ بزرگان نبرد ‌‌ ‌‌ ‌‌ نسوزد دلش بر ضعیفانِ خرد

چنین گفت بهرام شه با وزیر ‌‌ ‌‌ ‌‌ که دشخوار بازیر دستان مگیر

گر از حاکمان سخت آید سخن ‌‌ ‌‌ ‌‌ تو بر زیردستان درشتی مکن

حکایت جنید بغدادی و سیرت او در تواضع

شنیدم که بر دشت صنعا جنید ‌‌ ‌‌ ‌‌ سگی دید بر کنده دندانِ صید

ز نیروی سرپنجهٔ شیرگیر ‌‌ ‌‌ ‌‌ فرو مانده عاجز چو روباه پیر

پس از غرم و آهو گرفتن به پی ‌‌ ‌‌ ‌‌ لگد خورده از گوسپندانِ حی

چو مسکین و بی طاقتش دید و ریش ‌‌ ‌‌ ‌‌ بدو داد یک نیمه از زاد خویش

شنیدم که میگفت و خوش میگریست ‌‌ ‌‌ ‌‌ که داند که بهتر ز ما هر دو کیست

بظاہر من امید زین بہترم
دگر تا چہ راند قضا بر سرم

گرم بے یا ایمان نلغزد ز جای
بسر بر نہم تاج عفو خدای

وگر کسوت معرفت بر درم
نماند بسیار ازین کمترم

کہ سگ با ہمہ زشتنامی چو مرد
مر او را بہ دوزخ نخواہند برد

رہ اینست سعدی کہ مردان راہ
بہ عزت نکردند در خود نگاہ

ازین بر ملائک شرف داشتند
کہ خود را بہ از سگ نپنداشتند

حکایت پارسا و ربط زن

یکے بربطے در بغل داشت مست
بشب بر سر پارسائے شکست

چو روز آمد آن نیکمرد حلیم
بر سنگدل برد یکمشت سیم

کہ دوشینہ مغرور بودی و مست
ترا و مرا ربط و سر شکست

مرا هشتمان تخم و بر دست هیم | ترا هم نخواهد شد الا به سیم
ازین دوستان خدا بر سر اند | که از خلق بسیار بر سر خورند

حکایت در معنی صبر مردان بر جفای نااهلان

شنیدم که در خاک وخش از مهان | یکی بود در کنج خلوت نهان
مجرد به معنی نه عارف بدلق | که بیرون کند دست حاجت بخلق
زبان آوری بیخرد سعی کرد | ز شوخی به بد گفتن نیک مرد
که زنهار ازین مکر و دستان و ریو | بجای سلیمان نشستن چو دیو
دمادم بشویند چون گربه روی | طمع کرده در صید موشان کوی
ریاضت کش از بهر نام و غرور | که طبل تهی را رود بانگ دور
همی گفت و خلقی برو انجمن | بر ایشان تفرج کنان مرد و زن

شنیدم که بگریست دانای وخش / که یارب مر این بنده را توبه بخش

وگر راست گفت ای خداوند پاک / مرا توبه ده تا نگردم هلاک

پسند آمد از عیبجوی خودم / که معلوم من کرد خوی بدم

گر آنی که دشمنت گوید مرنج / وگر نیستی گو برو باد سنج

وگر ابلهی مشک را گنده گفت / تو مجموع شو کو پراگنده گفت

وگر میرود در پیاز این سخن / چنین است گو گنده مغزی مکن

نه آیین عقلست و رای خرد / که دانا فریب مشعبد خورد

پس کار خویش آنچه عاقل نشست / زبان بد اندیش بر خود ببست

تو نیکو روش باش تا بدسگال / نیابد بنقص تو گفتن مجال

چو دشخوار آید ز دشمن سخن / تو بر زیر دستان درشتی مکن

جز آن کس ندانم نکوگوی من / که روشن کند بر من آهوی من

حکایت امیر المؤمنین علی و سیرت او در تواضع

کسی مشکلی برد پیش علی / مگر مشکلش را کند منجلی

امیر عدوبند کشورگشای / جوابش بگفت از سر علم و رای

شنیدم که شخصی در آن انجمن / بگفتا چنین نیست یا باالحسن

نرنجید از و حیدر نامجوی / بگفت ار تو دانی از این به بگوی

بگفت آنچه دانست و بایسته گفت / بگل چشمهٔ خور نشاید نهفت

پسندید از و شاه مردان جواب / که من بر خطا بودم او بر صواب

به از من سخن گفت و دانا یکیست / که بالاتر از علم او علم نیست

گر امروز بودی خداوند جاه / نکردی خود از کبر در وی نگاه

بدر کردے از بارگہ حاجبش
کہ من بعد بے آبروئی مکن

فرو کوفتندے ناواجبش
ادب نیست پیش بزرگان سخن

یکے را کہ پندار در سر بود
ز علمش ملال آید و وعظ ننگ

مپندار ہرگز کہ حق بشنود
شقائق بباران نروید ز سنگ

نہ بینی کہ از خاک افتادہ خوار
مریزا اے حکیم آستینہائے در

بروید گل و بشکفد نوبہار
کجا بینی از خویشتن خواجہ پر

بچشم کسان در نیاید کسے
مگو تا بگویند شکرت ہزار

کہ از خود بزرگی نماید بسے
چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ

گدائے شنیدم کہ در تنگ جائے
نہادش عمر پائے بر پشت پائے

ندانست درویش بیچاره کوست | که رنجیده دشمن نداند ز دوست

برآشفت بروی که کوری مگر | بدو گفت سالار عادل عمر

نه کورم ولیکن خطا رفت کار | ندانستم از من گنه درگذار

چه منصف بزرگان دین بوده‌اند | که با زیردستان چنین بوده‌اند

فروتن بود هوشمند گزین | نهد شاخ پرمیوه سر بر زمین

بنازند فردا تواضع کنان | نگون از خجالت سر گردنان

اگر می‌بترسی ز روز شمار | از آن کز تو ترسد خطا درگذار

مکن خیره بر زیردستان ستم | که دستیست بالای دست تو هم

حکایت

یکی خوب کردار خوشخوی بود | که بدسیرتان را نکوگوی بود

بخوابش کسی دید چون درگذشت
که یارب حکایت کن از سرگذشت

لفظ و گفت از اول این مصرعه محذوف

دهانی بخنده چو گل باز کرد
چو بلبل بصوت خوش آواز کرد

آواز ۱۲ آغاز و بیان کرد ۱۲

نگفتند با من بسختی بسی
که من سخت نگرفتمی بر کسی

حکایت ذوالنون مصری رحمة الله علیه و شکستگی او

چنین یاد دارم که سقای نیل
نکرد آب بر مصر سالی سبیل

گروهی سوی کوهساران شدند
بزاری طلبگار باران شدند

برای استغفار ۱۲ خواهان ۱۲

گرستند و از گریه جوی روان
بیامد مگر گریهٔ آسمان

نیامد در بعض نسخ ۱۲

بذی النون خبر برد از ایشان کسی
که بر خلق رنج است و سختی بسی

فرو ماندگان را دعائی بکن
که مقبول را رد نباشد سخن

باز پس و ناپذیرفته ۱۲

شنیدم که ذوالنون بمدین گریخت
بسی بر نیامد که باران بریخت

دریای مغرب ۱۲

خبر شد بدین پس ازر وز بیست
که ابر سیه دل بر ایشان گریست

سبک عزم باز آمدن کرد پیر
که پر شد به سیل بهاران غدیر

بپرسید از و عارفی در نهفت
چه حکمت درین رفتنت بود گفت

شنیدم که بر مرغ و مور و ددان
شود تنگ روزی ز فعل بدان

درین کشور اندیشه کردم بسی
پریشان تر از خود ندیدم کسی

برفتم مبادا که از شر من
ببندد در خیر بر انجمن

توانگه شوی پیش مردم عزیز
که مر خویشتن را نگیری بچیز

بزرگی که خود را ز خردی شمرد
به دنیا و عقبی بزرگی ببرد

ازین خاکدان بنده پاک شد
که در پای کمتر کسی خاک شد

الا ای که بر خاک ما بگذری
به خاک عزیزان که یاد آوری

که گر خاک شد سعدی او را چه غم
که در زندگی خاک بودست هم

به بیچارگی تن فرا خاک داد
در خاک داد ۱۲
وگر گرد عالم برآمد چو باد
اگرچه ۱۲

بسے بر نیاید که خاکش خورد
دگر باره بادش به عالم برد

مگر تا گلستان معنی شگفت
برو هیچ بلبل چنین خوش نگفت
ای گلستان معنی ۱۲

عجب گر بمیرد چنین بلبلے
که بر استخوانش نروید گلے

باب پنجم در رضا

شبے زیت فکرت همی سوختم
تا ای مقصد زری ۱۲
چراغ بلاغت برافروختم

پراگنده گوئے حدیثم شنید
یعنے شاعری بیهوده گو ۱۲
جز احسنت گفتن طریقے ندید

هم از خبث نوعے درآن درج کرد
بدی ۱۲ داخل ۱۲
که ناچار فریاد خیزد ز درد
علت لاعلاج ۱۲

که فکرش بلیغست و رایش بلند
درین شیوهٔ زهد و طامات و پند
اقوال پراگنده ۱۲

نه در خشت و کوپال و گرز گران
که این شیوه ختم است بر دیگران

نه داند که ما را سر جنگ نیست
وگرنه مجال سخن تنگ نیست

توانم که تیغ زبان برکشم
جهان سخن را قلم درکشم

بیا تا درین شیوه چالش کنم
سر خصم را سنگ بالش کنم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

سعادت به بخشایش داور است
نه در چنگ و بازوی زور آور است

چو دولت نبخشد سپهر بلند
نیاید بمردانگی در کمند

نه سختی رسید از ضعیفی بمور
نه شیران بسرپنجه خوردند و زور

چو نتوان بر افلاک دست آختن
ضروریست با گردشش ساختن

گرت زندگانی نبشتست دیر
نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر

وگر در حیاتت نماندست بهر
چنانت کشد نوشدارو که زهر

نه رستم چو پایان روزی بخورد
شغاد از نهادش برآورد گرد

حکایت شاطر سپاهانی

مرا در سپاهان یکی یار بود
که جنگ آور و شوخ و عیار بود

مدامش بخون دست و خنجر خضاب
بر آتش دل خصم ازو چون کباب

ندیدمش روزی که ترکش نبست
ز پولاد پیکانش آتش نجست

دلاور به سرپنجه گاو زور
ز هولش به شیران در افتاده شور

به دعوی چنان ناوک انداختی
که عذرا بهر یک انداختی

چنان خار در گل ندیدم که رفت
که پیکان او در سپرها جفت

نزد تارک جنگجوئی به خشت
که خود و سرش را نه در هم سرشت

چو گنجشک ورزی ملخ در نبرد
بکشتن چه گنجشک پیشش چه مرد

اگرش بر فریدون بدی تاختن
امانش ندادی به تیغ آختن

پلنگانش از زور سرپنجه زیر
فرو برده چنگال در مغز شیر

گرفتی کمربند زور آزمای
وگر کوه بودی بکندی ز جای

زره پوش را چون تبرزین زدی
گذر کردی از مرد و بر زین زدی

نه در مردی ورا نه در مردمی
دوم در جهان کس شنیده آدمی

مرا یکدم از دست نگذاشتی
که با راست طبعان سری داشتی

سفر ناگهم زان زمین در ربود
که عیشم دران بقعه روزی نبود

قضا نقل کرد از عراقم بشام
خوش آمد دران خاک پاکم مقام

دگر پر شد از شام پیمانه ام
کشید آرزومندی خانه ام

قضارا چنان اتفاق اوفتاد | که بازم گذر در عراق اوفتاد

شبی سر فرو شد باندیشه ام | بدل بر گذشت آن هنرپیشه ام

نمک ریش دیرینه ام تازه کرد | که بودم نمکخورده از دست مرد

بدیدار وی در سپاهان شدم | بمهرش طلبکار و خواهان شدم

جوان بدم از گردش دهر پیر | خدنگش کمان ارغوانش زریر

چو کوه سپیدش سر از برف موی | دوان آتش از برف پیری بروی

فلک دست قوت برو یافته | سر دست مردیش برتافته

بدر کرد گیتی غرور از سرش | سر ناتوانی بزانو برش

بدو گفتم ای سرور شیرگیر | چه فرسوده کردت چو روباه پیر

بخندید کز روز جنگ تتر | بدر کردم آن جنگجوئی ز سر

زمین بدم از نیزه چون نیستان　　گرفته علمها چو آتش در آن

برانگیختم گرد هیجا چو دود　　چو دولت نباشد تهور چه سود

من آنم که چون حمله آوردمی　　برمح از کف انگشتری بردمی

ولی چون نکرد اخترم یاوری　　گرفتند گردم چو انگشتری

غنیمت شمردم طریق گریز　　که نادان کند با قضا پنجه تیز

چه یاری کند مغفر و جوشنم　　چو یاری نکرد اختر روشنم

کلید ظفر چون نباشد بدست　　به بازو در فتح نتوان شکست

گروهی پلنگ افکن پیل زور　　در آهن سر مرد و سم ستور

همان دم که دیدیم گرد سپاه　　زره جامه کردیم و مغفر کلاه

چو ابر اسپ تازی برانگیختیم　　چو باران پلالک فروریختیم

دو لشکر بهم بر زدند از کمین

تو گفتی زدند آسمان بر زمین

ز باریدن تیر همچون تگرگ

بهر گوشه برخاست طوفان مرگ

بصید هژبران پرخاش ساز

کمند اژدهای دهن کرده باز

زمین آسمان شد ز گرد کبود

چو انجم درو برق شمشیر و خود

سواران دشمن چو دریافتیم

پیاده سپر در سپر تاختیم

چه زور آورد پنجهٔ جهد مرد

چو بازوی توفیق یاری نکرد

به شمشیر کند آوران کند بود

که کین آوری ز اختر تند بود

کس از لشکر ما ز هیجا برون

نیامد جز آغشته خفتان بخون

کسان را نشد ناوک اندر حریر

که گفتم بدوزند سندان به تیر

چو صد دانه مجموع در خوشه

فتادیم هر دانه گوشه

بنامردی از هم بدادیم دست — چو ماهی که با جوشن افتد بشست

چو طالع ز ما روی بر پیچ بود — سپر پیش تیر قضا هیچ بود

حکایت

یکی آهنین پنجه در اردبیل — همی بگذرانید بیلک ز بیل

نمدپوشی آمد بجنگش فراز — جوانی جهانسوز پیکارساز

بپرخاش جستن چو بهرام گور — کمندی بکتفش بر از خام گور

به پنجاه تیر خدنگش بزد — که یک چوبه بیرون نرفت از نمد

دلاور درآمد چو دستان گرد — بخم کمندش درآورد و برد

بلشکرگهش برد در خیمه دست — چو دزدان خونی بگردن ببست

شب از غیرت و شرمساری نخفت — سحرگه پرستاری از خیمه گفت

تو کاهن چو ناوک بدوزی و تیر — نمد پوش را چون فتادی اسیر

شنیدم که میگفت و خون میگریست — ندانی که روز اجل کس بزیست

من آنم که در شیوهٔ طعن و ضرب — برستم در آموزم آداب حرب

چو بازوی بختم قوی حال بود — سطبری بیلم نمد می نمود

کنونم که در پنجه اقبال نیست — نمد پیش تیرم کم از بیل نیست

بروز اجل نیزه جوشن درد — ز پیراهن بی اجل نگذرد

کرا تیغ قهر اجل در قفاست — برهنه است اگر جوشنش چند لاست

ورش بخت یاور بود دهر پشت — برهنه نشاید به ساطور کشت

نه دانا بسعی اجل جان برد — نه نادان بناساز خوردن بمرد

حکایت طبیب و کرد

شبی کردی از درد پهلو نخفت
طبیبی در آن ناحیت بود گفت

ازین دست کو برگ رز میخورد
عجب دارم ار شب بپایان برد

که در سینه پیکان تیر تتار
به از نقل ناکول ناسازگار

گر افتد بیک لقمه در روده پیچ
همه عمر نادان برآید بهیچ

قضارا طبیب اندران شب بمرد
چهل سال ازین رفت زنده است گرد

حکایت

یکی روستائی سقط شد خرش
علم کرد بر تاک بستان سرش

جهاندیده پیری برو برگذشت
چنین گفت خندان بناطور دشت

مپندار جان پدر کین حمار
کند دفع چشم بد از کشتزار

که این دفع چوب از سر و گوش خویش
نمیکرد تا ناتوان مرد و ریش

چه داند طبیب از کسی رنج برد	که بیچاره خواهد خود از رنج مرد

حکایت

شنیدم که دیناری از مفلسی	بیفتاد و مسکین بجستش بسی
بآخر سر نا امیدی بتافت	یکی دیگرش نا طلب کرده یافت
به بدبختی و نیک بختی قلم	بگردیده و ما همچنان در شکم
نه روزی بسر پنجگی میخورند	که سر پنجگان تنگ روزی ترند

حکایت

فرو کوفت پیری پسر را بچوب	بگفت ای پسر بیگناهم مکوب
توان تو از جور مردم گریست	ولی چون تو جورم کنی چاره چیست
بداور خروش ای خداوند هوش	نه از دست داور برآور خروش

حکایت

بلند اختری نام او بختیار
قوی دستگه بود و سرمایه دار

همو را دران بقعه زر بود و مال
دگر تنگدستان برگشته حال

زنی جنگ پیوست با شوی خویش
شبانگه چو رفتش تهیدست پیش

که کس چون تو بدبخت درویش نیست
چو زنبور سرخت جز نیش نیست

بیاموز مردی ز همسایگان
که آخر نیم قحبهٔ رایگان

کسان را زر و سیم و ملک است و رخت
چرا همچو ایشان نهٔ نیک بخت

برآورد صافی دل صاف پوش
چو طبل از تهی گاه خالی خروش

که من دست قدرت ندارم بهیچ
بسرپنجه دست قضا بر مپیچ

نکردند در دست من اختیار
که من خویشتن را کنم بختیار

حکایت

یکی مرد درویش در خاک کیش — نکو گفت با همسر زشت خویش

زن منکوحه که بعربی صاحبه گویند ۱۲ بدصورت ۱۲

چو دست قضا زشت رویت نوشت — میندای گلگونه بر روی زشت

طمع دانده مکن گلگونه سرخی که زنان بر روی مالند ۱۲

که حاصل کند نیکبختی بزور — به سرمه که بینا کند چشم کور

نیاید نکوکاری از بدرگان — محالست دوزندگی از سگان

همه فیلسوفان یونان و روم — ندانند کرد انگبین از زقوم

ای ترکیب ساختن انگبین از زقوم نمیدانند ۱۲

ز وحشی نیاید که مردم شود — به سعی اندرو تربیت گم شود

توان پاک کردن ز زنگ آینه — ولیکن نباشد ز سنگ آینه

بکوشش نروید گل از شاخ بید — نه زنگی به گرمابه گردد سفید

چو رد می نگردد خدنگ قضا — سپر نیست مر بنده را جز رضا

حکایت کرگس و زغن

چنین گفت پیش زغن کرگسے
که نبود ز من دوربین تر کسے

زغن گفت ازین در نشاید گذشت
بیا تا چه بینی در اطراف دشت

شنیدم که مقدار یک روزه راه
بکرد از بلندی به پستی نگاه

چنین گفت دیدم گرت باورست
که یک دانه گندم به هامون درست

زغن را نماند از تعجب شکیب
ز بالا نهادند سر در نشیب

چو کرگس بر دانه آمد فراز
بر او بر به پیچید قید دراز

ندانست از آن دانه خوردنش
که دهر افگند دام در گردنش

نه آبستن در بود هر صدف
نه هر بار شاطر زند بر هدف

زغن گفت ازان دانه چه سود چندان
چو بینایئ دام خصمت نبود

شنیدم که میگفت وگردن ببند
نباشد حذر با قدر سودمند

اجل چون بخونش بر آورد دست
قضا چشم باریک بینش ببست

در آبی که پیدا نه دارد کنار
غرور شناور نیاید بکار

حکایت

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف
چو عنقا برآورد و پیل و زراف

مرا صورتی بر نیاید ز دست
که نقشش معلم ز بالا نبست

گرت صورت حال بد یا نکوست
نگاریده کلک تقدیر اوست

درین نوعی از شرک پوشیده هست
که زیدم بیازرد و عمرم بخست

گرت دیده بخشد خداوند امر
نبینی دگر صورت زید و عمرو

نپندارم ار بنده دم در کشد
خدایش بروزی قلم در کشد

جهان آفرینت گشایش دهاد	اگر روی بندد نشاید گشاد

حکایت

شتر کرّه با مادر خویش گفت	پس از رفتن آخر زمانی بخفت
بگفت ار بدست منستی مهار	ندیدم کسم بارکش در قطار
قضا کشتی آنجا که خواهد برد	وگر ناخدا جامه برتن درد
مکن سعدیا دیده بر دست کس	که بخشنده پروردگارست و بس
اگر حق پرستی ز درها بست	که گر وی براند نخواند کست
گر او تاجورت کند سر برار	وگرنه سر ناامیدی بخار

گفتار اندر اخلاص و برکت آن وریا و آفت آن

عبادت باخلاص نیت نکوست	وگرنه چه آید ز بی مغز پوست

چه زنار مغ بر میانت چه دلق — که در پوشی از بهر پندار خلق

مکن گفتمت مردی خویش فاش — چو مردی نمودی مخنث مباش

به اندازهٔ بود باید نمود — خجالت نبرد آنکه ننمود بود

که چون عاریت بر کشند از سرش — بماند کهن جامه در برش

اگر کوتهی پای چوبین مبند — که در چشم طفلان نمائی بلند

وگر نقره اندوده باشد نحاس — توان خرج کردن بر ناشناس

منه جان من آب زر بر پشیز — که صراف دانا نگیرد بچیز

زر اندودگان را به آتش برند — پدید آید آنگه که مس یا زرند

حکایت

ندانی که بابای کوهی چه گفت — بمردی که ناموس را شب نخفت

برو جان بابا در اخلاص پیچ
که نتوانی از خلق رستن بهیچ

کسانیکه فعلت پسندیده اند
هنوز از تو نقش برون دیده اند

چه قدر آورد بندهٔ حوردیس
که زیر قبا دارد اندام پیس

نشاید به دستان شدن در بهشت
که بازت رود چادر از روی زشت

حکایت طفل روزه دار

شنیدم که نابالغی روزه داشت
بصد محنت آورد روزی بچاشت

بکتابش آن روز سابق نبرد
بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد

پدر دیده بوسید و مادر سرش
فشاندند بادام و زر بر سرش

چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز
فتاد اندر او ز آتش معده سوز

بدل گفت اگر لقمهٔ چندی خورم
چه داند پدر غیب یا مادرم

چو روی پسر در پدر بود و قوم
نهان خورد و پیدا بسر برد صوم

کر داند چو در بند حق نیستی
اگر بی وضو در نماز ایستی

پس این پیر ازان طفل نادان‌ترست
که از بهر مردم بطاعت درست

کلید در دوزخست آن نماز
که در چشم مردم گزاری دراز

اگر جز بحق میرود جاده‌ات
در آتش فشانند سجاده‌ات

نکوسیرت بی تکلف درون
به از پارسای خراب اندرون

بنزدیک من شب‌رو راهزن
به از فاسق پارسا پیرهن

یکی بر در خلق رنج آزمای
چه مزدش دهد در قیامت خدای

ز عمرو ای پسر چشم اجرت مدار
چو در خانهٔ زید باشی بکار

نگویم تواند رسیدن بدوست
درین ره جز آنکس که در پیش اوست

ره راست رو تا بمنزل رسی ۱ — تو بر ره نهٔ زین قبل واپسی

چو گاوے که عصار ۲ چشمش ببست — دوان تا بشب شب همانجا که هست

کسے گر تباید ز محراب ۳ روے — بکفرش گواهی دهند اهل کوے

تو هم پشت بر قبله در نماز — گرت در خدا نیست روے نیاز

درختیکه بیخش بود برقرار — بپرور که روزے دهد میوه بار

گرت بیخ اخلاص در بوم نیست — ازین بر کسے چون تو محروم نیست

هر آنکه افگند تخم بر روے سنگ — جوے وقت دخلش نیاید بچنگ

منه آبروے ریا را محل ۴ — که این آب در زیر دارد وحل

چو در خفیه بد باشم و خاکسار — چه سود آب ناموس بر روے کار

بروے و ریا خرقه سهلست دوخت — گرش با خدا در توانی فروخت

۱ یعنی عبادت کنندگان بریا مثل بر حال گاو روغن کش ست که از صبح تا شب دوانست و وقت شب هم بر آنجا که بود میباشند ۱۲

۲ پیچ بسیار افزونده در اینجا مراد از روغن کش ست که بهندی تیلی گویند ۱۲

۳ محراب سجده یعنی کسیکه روی از محراب سجده بگرداند و احکام اسلام بجا نیارد و اهل محله بکفر او گواهی دهند و او را مانند پس اگر روی نیاز تو هم بخدا نباشد و عبادت باخلاص نیت نکنی و بخلائق باشی پشت بر قبله کرده باشی

۴ ... آبی ست گردنده ... و بکار نیست حاصل آنکه عبادت ریائی نزد خدا قدرے ندارد ...

۵ ... خالق همه است ۱۲

چه دانند مردم که در جامه کیست ... نویسنده داند که در نامه چیست

چه وزن آورد جای انبان باد ... که میزان عدلست و دیوان داد

مرائی که چندین عمل مینمود ... بدیدند و هیچش در انبان نبود

کنند ابره پاکیزه تر ز آستر ... که آن در حجابست و این در نظر

بزرگان فراغ از نظر داشتند ... از آن پرنیان آستر داشتند

ور آوازه خواهی در اقلیم فاش ... برون حله کن گو درون حشو باش

به بازی نگفت این سخن بایزید ... که از منکر ایمن ترم کز مرید

کسانی که سلطان و شاهنشه اند ... سراسر گدایان این درگه اند

طمع در گدا مرد معنی نبست ... نشاید گرفتن در افتاده دست

همان به گر آبستن گوهری ... که همچون صدف سر بخود در بری

۱۲ دنیادار مثل شخص افتاده است که خودش در افتاده باشد دست دیگری چگونه تواند گرفت ۱۲ بهار

چو روی پرستیدنت در خداست | اگر جبرئیلت نه بیند رواست

ترا پند سعدی بس است ای پسر | اگر گوش گیری چو پند پدر

گر امروز گفتارش نشنوی | مبادا که فردا پشیمان شوی

باب ششم در قناعت

خدا را ندانست و طاعت نکرد | که بر بخت و روزی قناعت نکرد

قناعت توانگر کند مرد را | خبر کن حریص جهانگرد را

سکونے بدست آر اے بے ثبات | که بر سنگ گردان نروید نبات

مپرور تن ار مرد رای و هشی | که او را چو می‌پروری میکشی

خردمند مردم هنر پرورند | که تن پروران از هنر لاغرند

کسے سیرت آدمی گوش کرد | که اول سگ نفس خاموش کرد

خور و خواب تنها طریق ددست — بر این بودن آیین نابخردست

خنک نیکبختی که در گوشهٔ — بدست آرد از معرفت توشهٔ

بر آنان که شد سر حق آشکار — نکردند باطل بر او اختیار

ولیکن چو ظلمت نداند ز نور — چه دیدار دیوش چه خفاش حور

تو خود را از آن در چه انداختی — که چه را ز ره باز نشناختی

بر اوج فلک چون پرد جره باز — که در شهپرش بسته سنگ آز

گرش دامن از چنگ شهوت رها — کنی رفت تا سدرة المنتهی

بکم کردن از عادت خویش خورد — توان خویشتن را ملک خوی کرد

کجا سیر وحشی رسد در ملک — نشاید پرید از ثری تا فلک

نخست آدمی سیرتی پیشه کن — پس آنگه ملکخوی اندیشه کن

تو بر کرهٔ توسنی بر کمر — نگر تا نپیچد ز حکم تو سر

اگر پالهنگ از کفت در گسیخت — تن خویشتن کشت و خون تو ریخت

به اندازه خور زاد اگر مردمی — چنین پر شکم آدمی یا خمی

درون جای قوت است و ذکر و نفس — تو پنداری از بهر نانست و بس

کجا ذکر گنجد در انبان آز — به سختی نفس میکند پا دراز

ندارند تن پروران آگهی — که پر معده باشد ز حکمت تهی

دو چشم و شکم پر نگردد بهیچ — تهی بهتر این روده پیچ پیچ

چو دوزخ که سیرش کنند از وقید — دگر بانگ دارد که هل من مزید

همی میردت عیسی از لاغری — تو در بند آنی که خر پروری

به دین ای فرومایه دنیا مخر — چو خر به انجیل عیسی مخر

من مایمیرند یعنی روز قیامت روزیست که خواهیم گفت مر دوزخ را که آیا پر شدی از عصاة ، و مجرمان دگو یید دوزخ آیا هست ازین هم زیاده که بخورم و فرو

مگر می ندانی که در دام	نیندازد خرص خوردن بدام
پلنگی که گردن کشد بر وحوش	بدام افتد از بهر خوردن چو موش
چو موش آنکه نان پنیرش خوری	بدامش در افتی و تیرش خوری

حکایت

مرا حاجیی شانهٔ عاج داد	که رحمت بر اخلاق حجاج باد
شنیدم که باری سگم خوانده بود	که از من بنوعی دلش مانده بود
بینداختم شانه کین استخوان	نمی بایدم دیگرم سگ مخوان
قناعت کن ای نفس بر اندکی	که سلطان و درویش بینی یکی
مپندار چون سرکه خود خورم	که جور خداوند حلوا برم
چرا پیش خسرو بخواهش روی	چو یکسو نهادی طمع خسروی

وگر خود پرستی شکم طبله کن	در خانهٔ این و آن قبله کن

حکایت

یکی با طمع پیش خوارزم شاه
شنیدم که شد بامداد پگاه

چو دیدش پس بخدمت دوتا گشت و راست
دگر روی بر خاک مالید و خاست

پسر گفتش ای بابک نامجوی
یکی مشکلت می‌پرسم بگوی

نگفتی که قبلاست خاک حجاز
چرا کردی امروز از ینسو نماز

مبر طاعت نفس شهوت پرست
که هر ساعتش قبلهٔ دیگرست

مبر ای برادر بفرمانش دست
که هر کس که فرمان نبردش برست

قناعت سرافرازد ای مرد هوش
سر پر طمع بر نیاید ز دوش

طمع آبروی توقر بریخت
برای دو جو دامنی در بریخت

چو سیراب خواهی شدن زآب جوی
چرا ریزی از بهر برف آبروی

مگرز تنعم شکیبا شوی
وگرنه ضرورت بدرها شوی

برو خواجه کوتاه کن دست آز
چه میبایدت ز آستین دراز

کسی را که درج طمع در نوشت
نباید بکس عبد و خادم نبشت

توقع براند ز هر مجلست
بران از خودش تا نراند کست

حکایت

یکی راتب آمد ز صاحبدلان
کسی گفت شکر بخواه از فلان

بگفت ای پسر تلخی مردنم
به از جور روی ترش بردنم

شکر عاقل از دست آنکس نخورد
که روی از تکبر بر او سرکه کرد

مرو در پی هرچه دل خواهدت
که تمکین تن نور جان کاهدت

کند مرد را نفس امّاره خوار
اگر هوشمندی عزیزش مدار

وگر هرچه باشد مرادش خوری
ز دوران بسی نامرادی بری

تنور شکم دمبدم تافتن
مصیبت بود روز نایافتن

(این بیت تفسیر قبل خود است ۱۲ — گرم کردن ۱۲ — سختی رسنده ۱۲)

به تنگی بریزاندت روی رنگ
چو وقت فراخی کنی معده تنگ

(در وقت تنگی ۱۲ — فراخ دستی ۱۲)

کشد مرد پرخواره بار شکم
وگر در نیابد کشد بار غم

شکم بنده بسیار بینی خجل
شکم پیش من تنگ بهتر که دل

(مقلوب ۱۲ — خالی از طعام و شراب ۱۲)

حکایت در مذلت بسیار خوردن

چه آوردم از بصره دانی عجب
حدیثی که شیرین‌تر است از رطب

(خرما ۱۲)

تنی چند در خرقهٔ راستان
گذشتیم بر طرف خرماستان

یکی در میان معده انباز بود
ز پرخواری خویشتن خوار بود

(حریص و اکول ۱۲ — بسیار خوردن ۱۲)

میان بست مسکین و شد بر درخت
وز انجا بگردن در افتاد سخت

نه هر بار خرما توان خورد و برد
لت انبان بد عاقبت خورد و مرد

رئیس ده آمد که این را که کشت
بگفتم مزن بانگ بر ما درشت

شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ
بود تنگدل رودگانی فراخ

شکم بند دست است و زنجیر پای
شکم بنده نادر پرستد خدای

سراسر شکم شد ملخ لاجرم
بپایش کشد مور کوچک شکم

برو اندرونی بدست آر پاک
شکم پر نخواهد شد الا بخاک

حکایت

شکم صوفئی را زبون کرد و فرج
دو دینار بر هر دو ان کرد خرج

یکی گفتش از دوستان در نهفت
چه کردی بدین هر دو دینار گفت

بدیناری از پشت راندم نشاط
بدیگر شکم راشیم سماط

فرومایگی کردم و ابلهی
که این همچنان پر شد و آن تهی

غذا گر لطیفست و گر سرسری
چو دیرت بدست اوفتد خوش خوری

سر آنگه به بالین نهد هوشمند
که خوابش به قهر آورد در کمند

مجال سخن تا نیابی مگوی
چو میدان نبینی نگهدار گوی

مگوی و منه تا توانی قدم
از اندازه بیرون و ز اندازه کم

حکایت

یکی نیشکر داشت در طبقی
چپ و راست گردید بر مشتری

بصاحبدلی گفت در کنج ده
که بستان و چون دست یابی بده

بگفت آن خردمند نیکو سرشت
جوابی که بر دل بباید نوشت

ترا صبر بر من نباشد مگر
ولیکن مرا باشد از نیشکر

حلاوت ندارد شکر در نیش
چو باشد تقاضائے تلخ از پیش

حکایت

امیر ختن جامۂ از حریر
بہ پیرے فرستاد روشن ضمیر

بپوشید و بوسید دست و زمین
کہ بر شاہ عالم ہزار آفرین

چہ خوبست تشریف شاہ ختن
وز و خوبتر خرقۂ خویشتن

گر آزادۂ بر زمین خسپ و بس
مکن بہر قالی زمین بوس کس

حکایت

یکے نان خورش جز پیازے نداشت
چو دیگر کسان برگ و سازے نداشت

پراگندۂ گفتش اے خاکسار
برو طبخے از خوان یغما بیار

بخواه و مدار از کسی هیچ باک
که مقطوع روزی شود شرمناک

قبا بست و چابک نوردید دست
قبا بیش درید و دستش شکست

شنیدم که میگفت و خوش میگریست
که ای نفس خود کرده را چاره چیست

بلا جوی باشد گرفتار آز
من و خانه من بعد نان و پیاز

جوینی که از سعی بازو خورم
به از میده برخوان اهل کرم

چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش
که بر سفره دیگران داشت گوش

حکایت

یکی گربه در خانهٔ زال بود
که برگشته ایام و بدحال بود

روان شد به مهمانسرای امیر
غلامان حاکم زدندش به تیر

چکان خونش از استخوان میدوید
همیگفت و از هول جان میدوید

اگر جستم از دست این تیرزن | من و موش و ویرانهٔ پیرزن

نیرزد عسل جان من زخم نیش | قناعت نکوتر بدوشاب خویش

خداوند از آن بنده خرسند نیست | که راضی بقسم خداوند نیست

حکایت مرد کوتاه نظر و زن عالی همت

یکی طفل دندان بر آورده بود | پدر سر بفکرت فرو برده بود

که من نان و برگ از کجا آرمش | مروت نباشد که بگذارمش

چو بیچاره گفت این سخن پیش جفت | نگر تا زن او را چه مردانه گفت

مخور هول ابلیس تا جان دهد | هر آنکس که دندان دهد نان دهد

توانا ست آخر خداوند زور | که روزی رساند تو چندین مسوز

نگارندهٔ کودک اندر شکم | نویسندهٔ عمر و روزیست هم

خداوندگارے عبد خرید
بدارد و فلیف آنچه عبد افرید

ترا نیست آن تکیه بر کردگار
که مملوک را بر خداوندگار

شنیدی که در روزگار قدیم
شدی سنگ در دست ابدال سیم

نپنداری این قول معقول نیست
چو قانع شدی سیم و سنگت یکیست

چو طفل اندرون دارد از حرص پاک
چه مشتی زرش پیش و چه مشت خاک

خبر ده به درویش سلطان پرست
که سلطان ز درویش مسکین تراست

گدا را کند یک درم سیم سیر
فریدون بملک عجم نیم سیر

نگهبانی ملک و دولت بلاست
گدا پادشاهست نامش گداست

گدا را که بر خاطرش بند نیست
به از پادشاهی که خرسند نیست

بخسپند خوش روستائی و جفت
بذوقی که سلطان در ایوان نخفت

چو سیلاب خواب آمد و مرد برد
چه بر تخت سلطان چه بر دشت کرد

اگر پادشاهست و گر پینه دوز
چو خفتند گردد شب هر دو روز

چو بینی توانگر سر از کبر مست
برو شکر یزدان کن ای تنگدست

نداری بحمد الله آن دسترس
که برخیزد از دستت آزار کس

حکایت

رباخوارے از نردبانے فتاد
شنیدم که هم در نفس جان بداد

پسر چند روزے گرستن گرفت
دگر با حریفان نشستن گرفت

بخواب اندرش دید و پرسید حال
که چون رستی از حشر و نشر و سوال

بگفت اے پسر قصه بر من مخوان
بدوزخ درافتادم از نردبان

حکایت

شنیدم که صاحبدلی نیکمرد
یکی خانه بر قامتِ خویش کرد

کسی گفت میدانمت دسترس
کزین خانه بهتر کنی گفت بس

چه میخواهی از طارم افراشتن
همینم بس از بهرِ بگذاشتن

مکن خانه بر راهِ سیل ای غلام
که کس را نگشت این عمارت تمام

نه از معرفت باشد و عقل و رای
که بر ره کند کاروانی سرای

حکایت

یکی سلطنت ران صاحب شکوه
فرو خواست رفت آفتابش بکوه

به شیخی دران بقعه کشور گذاشت
که در دوده قائم مقامی نداشت

چو خلوت نشین کوس دولت شنید
دگر ذوق در کنجِ خلوت ندید

چپ و راست لشکر کشیدن گرفت
دل پردلان زو رمیدن گرفت

چنان سخت بازو شد و تیز چنگ
که با جنگجویان طلب کرد جنگ

ز خصمش پراگنده خلقی بکشت
دگر جمع گشتند هم راه و پشت

چنانش در حصار کشیدند تنگ
که عاجز شد از تیرباران و سنگ

بر نیکمردی فرستاد کس
که صعبم فرو مانده فریادرس

بهمت مدد کن که شمشیر و تیر
نه در هر وغائی بود دستگیر

چو بشنید عابد بخندید و گفت
چرا نیم نانی نخورد و نخفت

ندانست قارون نعمت پرست
که گنج سلامت بکنج اندرست

گفتار اندر صبر بر ناتوانی به امید بهروزی

کمالست در نفس مرد کریم
گرش زر نباشد چه نقصان و بیم

مپندار گر سفله قارون شود
که طبع لئیمش دگرگون شود

وگر در نیابد کرم پیشه نان
نهادش توانگر بود همچنان

سخاوت زمینست سرمایه زرع
بده کاصل خالی نماند ز فرع

خدایی که از خاک مردم کند
عجب دارم ار مردمی گم کند

ز نعمت نهادن بلندی مجوی
که ناخوش کند آب استاده بوی

به بخشندگی کوش کاب روان
به سیلش تفقد کند آسمان

گر از جاه و دولت بیفتد لئیم
دگر باره نادر شود مستقیم

وگر قیمتی گوهری غم مدار
که ضایع نگرداندت روزگار

کلوخ ار چه افتاده باشد به راه
نه بینم که در وی کند کس نگاه

وگر خرده زر ز دندان گاز
بیفتد به شمعش بجویند باز

بدر میکند آبگینه ز سنگ — کجا ماند آئینه در زیر زنگ

اى بیرون مے آرند ۱۲ بهار

پسندیده و نغز باید خصال — که گاه آید و گه رود جاه و مال

حکایت در معنی آسانی در پے دشواری

شنیدم ز پیران شیرین سخن — که بود اندرین شهر پیرے کهن

معطوف بر مصرع اول بحذف واو عطف ۱۲ بهار

بسے دید شاهان و دوران و امر — سر آورده عمرے ز تاریخ عمرو

آخر ۱۲

درخت کهن میوهٔ تازه داشت — که شهر از نکوئی پر آوازه داشت

کنایه از فرزند جوان ۱۲ بهار

عجب در زنخدان آن دلفریب — که هرگز نبودست بر سرو سیب

ز شوخی و مردم خراشیدنش — فرح دید در سر تراشیدنش

بموسی کهن عمر کوته امید — سرش کرد چون دست موسی سپید

اى باستعانت استرهٔ آن کهن عمر کوته امید که عبارت از حجام است

ز تیزی آن آهن سنگ زاد — بعیب پری رخ زبان در نهاد

بمویسکه کرد از نکوئیش کم
چو چنگ از خجالت خوب رو
یکی را که خاطر در و رفته بود
کسی گفت جور آزمودی و درد
زمهرش مگرد ان چو پروانه پشت
بر آمد خروش از هواداری سیت
پسر خوش منش باید و خوبروی
مرا جان بمهرش بر آمیخته سیت
چو رو نکو داری اندوه مخور
نه پیوسته از خوشه ترد مد

هماند حالی سرین در شکم
نو بسا و د پس سیش ده موی
چو چشمان دلبندش آشفته بود
دگر گرد سودا باطل مگرد
که مقراض شمع جمالش بکشت
که بر دامنان را بود عهد سست
پدر گو بجهلش بنیداز موی
نه خاطر بموی در آویخته سیت
که مو ار نفیند بروید دگر
گهی برگ ریزد گهی بردمد

بزرگان چو خور در حجاب اوفتند | حسودان چو اخگر در آب اوفتند

برون آید از زیر ابر آفتاب | بتدریج و اخگر بمیرد در آب

ز ظلمت مترس ای پسندیده دوست | چه دانی که آب حیات اندروست

نه گیتی پس از جنبش آرام یافت | نه سعدی سفر کرد تا کام یافت

دل از بی‌مرادی بفکرت مسوز | شب آبستن است ای برادر بروز

باب هفتم در تربیت

سخن در صلاحست و تدبیر و خوی | نه در اسپ و میدان و چوگان و گوی

چو با دشمن نفس همخانهٔ | چه در بند پیکار بیگانهٔ

عنان باز پیچان نفس از حرام | بمردی ز رستم گذشتند و سام

کس از خود تو دشمن ندارد غمی | که با خویشتن بر نیایی همی

کار رستم و سام جهاد اصغر بود و ایشان جهاد اکبر ... مضمون مصرع اول نیز میتوان گفت

تو خود را چو کودک ادب کن بچوب	بگرز گران مغز مردم مکوب
وجود تو شهریست پر نیک و بد	تو سلطان و دستور دانا خرد
همانا که دونان گردن فراز	درین شهر کبرند و سودای آز
رضا و ورع نیکنامان حر	هوا و هوس رهزن و کیسه بر
چو سلطان عنایت کند بابدان	کجا ماند آسایش بخردان
ترا شهوت و حرص و کین و حسد	چو خون در رگانند و جان در جسد
گر این دشمنان تربیت یافتند	سر از حکم و رای تو بر تافتند
هوا و هوس را نماند ستیز	چو بینند سرپنجهٔ عقل تیز
نبینی که شب دزد و اوباش و حس	نگردند جایی که گردد عسس
رئیسی که دشمن سیاست نکرد	هم از دست دشمن ریاست نکرد

نخواہم درین نوع گفتن بسے | کہ حرفے بس ار کار بندد کسے

گفتار اندر فضیلت خاموشی و خویشتن داری

اگر پائے در دامن آری چو کوہ | سرت ز آسمان بگذرد در شکوہ

زبان در کش اے مرد بسیار دان | کہ فردا قلم نیست بر بے زبان

صدف وار گوہر شناسان راز | دہن جز بہ لولو نکردند باز

فراوان سخن باشد آگندہ گوش | نصیحت نگیرد مگر در خموش

چو خواہی کہ گوئی نفس بر نفس | حلاوت نیابی ز گفتار کس

نباید سخن گفت ناساختہ | نشاید بریدن نینداختہ

تأمل کنان در خطا و صواب | بہ از ژاژ خایان حاضر جواب

کمال ست در نفس انسان سخن | تو خود را بہ گفتار ناقص مکن

کم آواز هرگز نه بینی خجل
جوی مشک بهتر که یک توده گل

حذر کن ز نادان ده مرده گو
چو دانا یکی گوی و پرورده گو

صد انداختی تیر و هر صد خطاست
اگر هوشمندی یک انداز راست

چرا گوید آن چیز در خفیه مرد
که گر فاش گردد شود روی زرد

مکن پیش دیوار غیبت بسی
بود کز پسش گوش دارد کسی

درون دلت شهربندست راز
نگر تا نبیند در شهر باز

از آن مرد دانا دهن دوختست
که بیند که شمع از زبان سوختست

حکایت در حفظ اسرار

تکش با غلامان یکی راز گفت
که این را نباید بکس باز گفت

بسالی نیامد ز دل بر دهان
بیک روز شد منتشر در جهان

بفرمود جلاد را بے دریغ | کہ بردار سرہائے اینان بہ تیغ

یکے زامیان گفت و زنہار خواست | گنہ بندگان کین از تو خاست

تو اول نہ بستی کہ سرچشمہ بود | چو سیلاب شد پیش بستن چہ سود

تو پیدا مکن راز دل بر کسے | کہ او خود بگوید بر ہر کسے

جواہر بگنجینہ داران سپار | ولے راز با خویشتن پاس دار

سخن تا نگوئی برو دست ہست | چو گفتہ شود یابد او بر تو دست

سخن دیو بندیست در چاہ دل | بہ بالائے کام و زبانش مہل

توان باز دادن رہ نرہ دیو | ولے باز نتوان گرفتن بریو

تو دانی کہ چون دیو رفت از قفس | نیاید بہ لاحول کس باز پس

یکے طفل بر دارد از رخش بند | نیاید بصد رستم اندر کمند

مگوی آنکه گر بر بلا او فتد | وجودی ازان در بلا او فتد

به دهقان نادان چه خوش گفت زن | به دانش سخن گوی یا دم مزن

حکایت سلامت جاهل در حجاب خاموشی

یکی خوب خلق و خلق پوش بود | که در مصر یکچند خاموش بود

خردمند مردم ز نزدیک و دور | بگردش چو پروانه جویان نور

تفکر شبی با دل خویش کرد | که پوشیده زیر زبانست مرد

اگر من چنین سر بخود در برم | چه دانند مردم که دانشورم

سخن گفت و دشمن بدانست و دوست | که در مصر نادان تر از وی هموست

حضورش پریشان شد و کار زشت | سفر کرد و بر طاق مسجد نبشت

در آئینه گر خویشتن دیدمی | به بی دانشی پرده ندریدمی

چنین زشت از آن پرده برداشتم — که خود را نکوروی پنداشتم

کم آواز را باشد آوازه تیز — چو گفتی و رونق نماندت گریز

ترا خامشی ای خداوند هوش — وقارست و نااهل را پرده پوش

اگر عالمی هیبت خود مبر — وگر عامی پردهٔ خود مدر

ضمیر دل خویش منمای زود — که هر گه که خواهی توانی نمود

ولیکن چو پیدا شود راز مرد — بکوشش نشاید نهان باز کرد

قلم سر سلطان چه نیکو نهفت — که تا کارد بر سر نبودش نگفت

بهایم خموشند و گویا بشر — پراگنده گوی از بهایم بتر

چو مردم سخن گفت باید بهوش — وگرنه شدن چون بهایم خموش

به نطق است و عقل آدمی زاده فاش — چو طوطی سخنگوی نادان مباش

حکایت

یکی ناسزا گفت در وقت جنگ | گریبان دریدند وی را به چنگ
قفا خورده عریان و گریان نشست | جهاندیده‌ای گفتش ای خودپرست
چو غنچه گرت بسته بودی دهن | دریده ندیدی چو گل پیرهن
سراسیمه گوید سخن بر گزاف | چو طنبور بی مغز بسیار لاف
نبینی که آتش زبان است و بس | به آبی توان کشتنش در نفس
وگر هست مرد از هنر بهره‌ور | هنر خود بگوید نه صاحب هنر
اگر مشک خالص نداری مگوی | گرت هست خود فاش گردد به بوی
به سوگند گفتن که زر مغربی است | چه حاجت محک خود بگوید که چیست
بگویند از این حرف گیران هزار | که سعدی نه اهل است و آمیزگار

روا باشد ار پوستینم درند | که طاقت ندارم که مغزم برند

حکایت

عضد را پسر نیک رنجور بود | شکیب از نهادِ پدر دور بود

یکی پارسا گفتش از روی پند | که بگذار مرغانِ وحشی ز بند

قفسهای مرغِ سحرخوان شکست | که در بند ماند چو زندان شکست

نگهداشت بر طاقِ بستان سرای | یکی نامور بلبلِ خوش سرای

پسر صبحدم سوی بستان شتافت | جز آن مرغ بر طاقِ ایوان نیافت

بخندید کای بلبلِ خوش نفس | تو از گفتِ خود مانده در قفس

ندارد کسی با تو ناگفته کار | ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

چو سعدی که چندی زبان بسته بود | ز طعنِ زبان آوران رسته بود

کسے گیرد آرام دل در کنار
که از صحبت خلق گیرد کنار

مکن عیب خلق ای خردمند فاش
بعیب خود از خلق مشغول باش

چو باطل سرایند مگمار گوش
چو بے ستر بینی بصیرت بپوش

حکایت

شنیدم که در بزم ترکان مست
مریدے دف و چنگ مطرب شکست

چو چنگش کشیدند حالی بموی
غلامان و چون دف زدندش بروی

شب از درد چوگان و سیلی نخفت
دگر روز پیرش به تعلیم گفت

نخواهی که باشی چو دف روی ریش
چو چنگ اے برادر سر انداز پیش

مثل

دو کس گرد دیدند و آشوب و جنگ
پراگنده نعلین و پرنده سنگ

یکی فتنه دید از طرف بر شکست
کسی خوشتر از خویشتن دار نیست

یکی در میان آمد و سر شکست
که با خوب سیرتش کار زشت نیست

ترا دید در سر نهادند و گوش
مگر باز دانی نشیب از فراز

دهن جای گفتار و دل جای هوش
نه گوئی که این کوته است آن دراز

حکایت در معنی راحت خاموشی و آفت بسیار سخنی

چنین گفت پیری پسندیده هوش
که در هند رفتم بکنجی دراز

خوش آید سخنهای پیران بگوش
چه دیدم چو یلدا سیاهی دراز

در آغوش او دختری چون قمر
چنان تنگش آورده اندر کنار

فرو برده دندان بلبهاش در
که پنداری اللیل یغشی النهار

مرا امر معروف دامن گرفت
فضول آتشی گشت و در من گرفت

طلب کردم از هیش و پیچ و سنگ — که ای ناخدا ترس بی نام و ننگ

به تشنیع و دشنام آشوب و زجر — سپیدا ز سیه فرق کردم چو فجر

شد آن ابر ناخوش ز بالای باغ — پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ

ز لاحول آن دیو هیکل بجست — پری پیکر اندر من آویخت دست

که ای زرق سجاده زرق پوش — سیه کار دنیا خر دین فروش

مرا عمرها دل ز کف رفته بود — برین شخص و جان بر وی آشفته بود

کنون پخته شد لقمهٔ خام من — که گرمش بدر کردی از کام من

تظلم بر آورد و فریاد خواند — که شفقت برافتاد و رحمت نماند

نماند از جوانان کسی دستگیر — که بستاندم داد ازین مرد پیر

که شرمش نیاید ز پیری همی — زدن دست در ستر نامحرمی

همی کرد فریاد و دامن بچنگ
مرا تا به سر در گریبان تنگ

برون رفتم از جا در دم چو تیر
که ترسیدم از زجر برنا و پیر

برهنه دوان رفتم از پیش زن
که در دست او جامه بهتر که من

پس از مدتی کرد بر من گذار
که میدانیم گفتمش زینهار

که من توبه کردم بدست تو بر
که گرد فضولی نگردم دگر

کسی را نیاید چنین کار پیش
که عاقل نشیند پس کار خویش

ازین شنعت این پند بر داشتم
دگر دیده نادیده انگاشتم

گرت عقل و رایست و تدبیر و هوش
چو سعدی سخنگوی ور نه خموش

حکایت در فضیلت ستر پوشی

یکی پیش داود طائی نشست
که دیدم فلان صوفی افتاده مست

قی آلوده دستار و پیراهنش　　گروهی سگان حلقه پیرامنش

چو فرخنده خوی این حکایت شنید　　ز گوینده ابرو بهم در کشید

نه برآشفت و گفت ای رفیق　　بکار آید امروز یار شفیق

برو زان مقام شنیعش بیار　　که در شرع نهیست و در خرقه عار

به پشتش در آور چو مردان که مست　　عنان طریقت ندارد به دست

نیوشنده شد زین سخن تنگدل　　به فکرت فرو رفت چون خر به گل

نه زهره که فرمان نگیرد به گوش　　نه رغبت که مست اندر آرد به دوش

زمانی بپیچید و درمان ندید　　ره سر کشیدن ز فرمان ندید

میان بست و بی اختیارش به دوش　　در آورد و شهری بر او عام جوش

یکی طعنه میزد که درویش بین　　زهی پارسائی و تقوی و دین

یکی صوفیان بین که می خورده اند
مرقع به سیکی گرو کرده اند

اشارت کنان این و آن را بدست
که این هم گرانست و آن نیم مست

بگردن بر از جور دشمن حسام
به از شنعت شهر و جوش عوام

بلا خورد و روزی به محنت گذاشت
بنا کام بردش بجایی که داشت

شب از شرمساری و فکرت نخفت
بخندید طائی دگر روز و گفت

مریز آبروے برادر به کوے
که دهرت بریزد به شهر آبروے

حکایت

بد اندر حق مردم نیک و بد
مگوای جوانمرد صاحب خرد

که بد مرد را خصم خود می کنی
وگر نیکمردست بد می کنی

ترا هر که گوید فلان کس بد است
چنین دان که در پوستین خود است

که فعل فلان را بباید بیان — وزین فعل بد می نماید عیان

به بد گفتن خلق چون دم زدی — اگر راست گوئی سخن هم بدی

حکایت

زبان کرد شخصی بغیبت دراز — بدو گفت دانندهٔ سرفراز

که یاد کسان پیش من بد مکن — مرا بدگمان در حق خود مکن

گرفتم ز تمکین او کم بود — نخواهد بجاه تو اندر فزود

حکایت

کسی گفت پندارم این طیبت است — که دزدی بسامان تر از غیبت است

بدو گفتم ای یار آشفته هوش — شگفت آمد این داستانم بگوش

بناراستی در چه بینی بهی — که بر غیبتش مرتبت می نهی

یلے گفت دزدان تہور کنند	بہ بازوے مردی شکم پر کنند
نہ غیبت کن نا سزاوار مرد	کہ دیوان سیہ کرد و چیزے نخورد

حکایت

مرا در نظامیہ ادرار بود	شب و روز تلقین و تکرار بود
مر استاد را گفتم اے پر خرد	فلان یار بر من حسد میبرد
چو من داد معنی دہم در حدیث	بر آید بر ون اندرون خبیث
شنید این سخن پیشوای ادب	بہ تندی بر آشفت اے عجب
حسودی پسندت نیاید ز دوست	ندانم کہ گفتت کہ غیبت نکوست

گر او راہ دوزخ گرفت از خسی
ازین راہ دیگر تو در وے رسی

حکایت

کسے گفت حجاج خونخوارہ ایست
دلش همچو سنگ سیه پاره ایست

نترسد همی زآه و فریاد خلق
خدایا تو بستان از و داد خلق

جهاندیده پیر دیرینه زاد
جوان را یکے پند پیرانه داد

کزو داد مظلوم مسکین او
بخواهند و از دیگران کین او

تو دست از وی و روزگارش بدار
که خود زیر دستش کند روزگار

نه پندار از و بهره مند آمدم
نه نیز از تو غیبت پسند آمدم

به دوزخ برد مدبرے را گناه
که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه

دگر کس به غیبت پیش میرود
مبادا که تنها به دوزخ رود

حکایت

شنیدم کہ از پارسایان یکے
بطیبت بخندید با کودکے

دگر پارسایان خلوت نشین
بعیبش فتادند در پوستین

بہ آخر نماند این حکایت نہفت
بہ صاحب نظر باز گفتند و گفت

مدر پردہ بر یار شوریدہ حال
نہ طیبت حرامست و غیبت حلال

ای بکہ طیبت با مردان غیبت مردمان ہر دو حرام ست ۱۲

حکایت

بطفلی درم رغبت روزہ خواست
ندانستمے چپ کدامست و راست

یکے عابد از پارسایان کوے
ہمے شستن آموختم دست و روے

کہ بسم اللہ اول بہ سنت بگوے
دوم نیت آور سوم کف بشوے

پس آنگہ دہن شوے و بینی سہ بار
مناخر بہ انگشت کوچک بخار

بسبابه دندان پشین بمال
که نهیست در روزه بعد از زوال

وزان پس سه مشت آب بر روی زن
ز رستنگه موی سر تا ذقن

دگر دستها تا به مرفق بشوی
ز تسبیح و ذکر آنچه دانی بگوی

دگر مسح سر بعد از آن غسل پای
همینست و ختمش بنام خدای

کس از من نداند درین شیوه به
نبینی که فرتوت شد پیر ده

شنید این سخن دهخدای قدیم
بشورید و گفت ای خبیث رجیم

تو مسواک در روزه گفتی خطاست
بنی آدم مرده خوردن رواست

دهان گو ز ناگفتنیها نخست
بشوئی که از خوردنیها بشست

کسی را که نام آمد اندر میان
به نیکوترین نام و نعتش بخوان

چو همواره گوئی که مردم خرند
مبر ظن که نامت چو مردم برند

وگر شرمت از دیدهٔ ناظر است
نیاید همی شرمت از خویشتن

نه ای بی‌بصر غیب‌دان حاضر است
که وا فارغ و شرم داری ز من

حکایت

طریقت شناسان ثابت قدم
یکی زانمیان غیبت آغاز کرد
کسی گفتش ای یار شوریده رنگ
بگفت از یمین و یسارم دریغ
چنین گفت درویش صادق نفس

بخلوت نشستند چندی بهم
در ذکر بیچاره باز کرد
تو هرگز غزا کرده در فرنگ
همه عمر ننهاده ام پای پیش
ندیدم چنین بخت برگشته کس

که کافر ز پیکارش ایمن نشست
مسلمان ز جور زبانش نرست

حکایت

چه خوش گفت دیوانهٔ مرغزی ‌‌‌‌ حدیثی کزان لب بدندان گزی

من ار نام مردم بزشتی برم ‌‌‌‌ نگویم بجز غیبت مادرم

که دانند پروردگان خرد ‌‌‌‌ که طاعت همان به که مادر برد

رفیقی که غایب شد ای نیکنام ‌‌‌‌ دو چیزست ازو بر رفیقان حرام

یکی آنکه مالش بباطل خورند ‌‌‌‌ دوم آنکه نامش بزشتی برند

هر آنکو برد نام مردم بعار ‌‌‌‌ تو چشم نکوئی ازوے مدار

که اندر قفای تو گوید همان ‌‌‌‌ که پیش تو گفت از پس مردمان

کسے پیش من در جهان عاقل ست ‌‌‌‌ که مشغول خود وز جهان غافل ست

حکایت

سہ کس را شنیدم کہ غیبت رواست
چو زین درگذشتی چہارم خطاست

یکے بادشاہِ ملامت پسند
کزو بر دلِ خلق بینی گزند

حلالست ازو نقل کردن خبر
مگر خلق باشند ازو بر حذر

دوم پردہ بر بی حیائے متن
کہ خود میدرد پردہ خویشتن

ز حوضش مدار اے برادر نگاہ
کہ او می در افتد بگردن بچاہ

سوم کژ ترازوے ناراست گوے
ز فعلِ بدش ہرچہ دانی بگوے

حکایت

شنیدم کہ دزدے در آمد ز دشت
بدروازہ سیستان درگذشت

چیزے خرید او ز بقالِ کو
ز نا کردہ طعمے کہ با بیش او

بدزدید بقال ازو نیم دانگ
برآورد دزد سیه کار بانگ

خدایا تو شب رو به آتش مسوز
که ره میزند سیستانی به روز

یکی گفت با صوفی با صفا
ندانی فلانت چه گفت از قفا

بگفتا خموش ای برادر بخفت
ندانسته بهتر که دشمن چه گفت

کسانی که پیغام دشمن برند
ز دشمن همانا که دشمن ترند

کسی قول دشمن نیارد به دوست
جز آنکس که در دشمنی یار اوست

نیارست دشمن جفا گفتنم
چنان کز شنیدن بلرزد تنم

تو دشمن تری کآوری بر دهان
که دشمن چنین گفت اندر نهان

سخن چین کند تازه جنگ قدیم
بخشم آورد نیک مرد سلیم

ازان همنشین تا توانی گریز
که مر فتنهٔ خفته را گفت خیز

سیہ چال مردے اندرو بستہ پائے
بہ از فتنہ از جائے بردن بجائے

میانِ دو تن جنگ چون آتش ست
سخن چین بدبخت ہیزم کش ست

حکایت

فریدون وزیرے پسندیدہ داشت
کہ روشندل و دوربین دیدہ داشت

رضائے حق اوّل نگہ داشتے
دگر پاسِ فرمانِ شہ داشتے

نہد عامل سفلہ بر خلق رنج
کہ تدبیر ملکست و توفیر گنج

اگر جانبِ حق نداری نگاہ
گزندت رساند ہم از پادشاہ

یکے رفت پیشِ ملک بامداد
کہ ہر روزت آسایش و کام باد

غرض مشنو از من نصیحت پذیر
ترا در نہان دشمنست این وزیر

کس از خاص لشکر نماندست و عام
کہ سیم و زر از وے نہ گیرد بہ وام

شنیدم که چون شاه گردن فراز
بمیرد دهندت زر و سیم باز

بخواهد ترا زنده آن خودپرست
مبادا که نقدش نیاید بدست

یکی سود دستور دولت پناه
بچشم سیاست نگه کرد شاه

که در صورت دوستان پیش من
بخاطر چرائی بداندیش من

زمین پیش تختش ببوسید و گفت
چو پرسیدی اکنون نشاید نهفت

چنین خواهم ای نامور پادشاه
که باشند خلقت همه نیکخواه

چو مرگت بود وعدهٔ سیم من
بقایت نخواهند از بیم من

نخواهی که مردم بصدق و نیاز
سرت سبز خواهند و عمرت دراز

غنیمت شمارند مردان دعا
که جوشن بود پیش تیر بلا

پسندید از او شهریار آنچه گفت
گل رویش از تازگی بر شکفت

ز قدر و مکانیکه دستور داشت	مکانش بنغز و دو دستش گذاشت
ندیدم زعمار سر گشته تر	نگون طالع و بخت برگشته تر
ز نادانی و تیره رائی که اوست	خلاف افگند در میان دو دوست
کنند این و آن خوش دگر باره دل	وے اندر میان کوربخت و خجل
میان دو کس آتش افروختن	نه عقلست خود در میان سوختن
چو سعدی کسے ذوق خلوت چشید	که از هر که عالم زبان در کشید
بگو آنچه دانی سخن سود مند	دگر هیچکس را نیاید پسند
که فردا پشیمان برآرد خروش	که آیا چرا حق نکردم بگوش

حکایت

زن خوب فرمانبر پارسا	کند مرد درویش را پادشا

برو پنج نوبت بزن در برت
که یار موافق بود در برت

همه روز گر غم خوری غم مدار
چو شب غمگسارت بود در کنار

کرا خانه آباد و همخانه دوست
خدا را به رحمت نظر سوی اوست

چو مستور باشد زن خوبروی
به دیدار او در بهشت است شوی

کسی بر گرفت از جهان کام دل
که یکدل بود با وی آرام دل

اگر پارسا باشد و خوش سخن
نگه در نکویی و زشتی مکن

زن خوش منش دلنشان تر که خوب
که آمیزگاری بپوشد عیوب

چو حلوا خورد سرکه از دست شوی
نه حلوا خورد سرکه اندوده روی

برد از پری چهره زشت خوی
زن دیوسیمای خوش طبع گوی

دل آرام باشد زن نیکخواه
ولیکن زن بد خدایا پناه

چو طوطی کلاغش بود هم‌نفس / غنیمت شمارد خلاص از قفس

سر اندر جهان نه به آوارگی / وگرنه بنه دل به بیچارگی

به زندان قاضی گرفتار به / که در خانه دیدن بر ابرو گره

سفر عید باشد بر آن کدخدای / که بانوی زشتش بود در سرای

در خرمی بر سرایی ببند / که بانگ زن از وی برآید بلند

چو زن راه بازار گیرد بزن / وگرنه تو در خانه بنشین چو زن

اگر زن ندارد سوی مرد گوش / سراویل کحلیش در مرد پوش

زنی را که جهل است و ناراستی / بلای سر خود نه زن خواستی

چو در کیله یک جو امانت شکست / از انبار گندم فروشوی دست

بر آن بنده حق نیکویی خواست / که با او دل و دست زن راستست

چو در روی بیگانه خندید زن
دگر مرد گو لاف مردی مزن

زن شوخ چون دست در قلیه کرد
برو گو بنه پنجه بر روی مرد

ز بیگانگان چشم زن کور باد
چو بیرون شد از خانه در گور باد

چو بینی که زن پای بر جای نیست
ثبات از خردمندی و رای نیست

گریز از کفش در دهان نهنگ
برفتن از زندگانی به ننگ

بپوشانش از مرد بیگانه روی
وگر نشنود چه زن آنگه چه شوی

زن خوب خوش طبع رنج است و بار
رها کن زن زشت ناسازگار

چه نغز آمد این یک سخن از دو تن
که بودند سرگشته از دست زن

یکی گفت کس را زن بد مباد
دگر گفت زن در جهان خود مباد

زن نو کن ای دوست هر نوبهار
که تقویم پاری نیاید بکار

تہی پای رفتن بہ از کفش تنگ
بلای سفر بہ کہ در خانہ جنگ

زنان شوخ و فرمانده و سر کشند
ولیکن شنیدم کہ در بز خوشند

کسے را کہ بینی گرفتار زن
مکن سعدیا طعنہ برو مزن

تو ہم جور بینی و بارش کشی
اگر یکزمان در کنارش کشی

حکایت

جوانے زنا سازگارے جفت
بر پیر مردے بنالید و گفت

گرانباری از دست این خصم چیر
چنان میبرم کآسیا سنگ زیر

بسختی بنہ گفتش اے خواجہ دل
کس از صبر کردن نگردد خجل

بشب آسیا سنگ بالائی انجانہ سوز
چرا سنگ زیرین نباشی بروز

چو از گلبنے دیدہ باشی خوشی
روا باشد ار بار خارش کشی

درختی که پیوسته بارش خوری
تحمل کن آنگه که خارش خوری

گفتار در بیان تربیت اولاد

پسر چون ز ده بر گذشتش سنین
ز نامحرمان گو فراتر نشین

بر پنبه آتش نشاید فروخت
که تا چشم برهم زنی خانه سوخت

چو خواهی که نامت بماند بجای
پسر را خردمندی آموز و رای

که گر عقل و دانش نباشد بسی
بمیری و از تو نماند کسی

بسا روزگارا که سختی برد
پسر چون پدر نازکش پرورد

خردمند و پرهیزگارش برآر
گرش دوست داری بنازش مدار

بخردی درش زجر و تعلیم کن
به نیک و بدش وعده و بیم کن

نوآموز را ذکر و تحسین و زه
ز توبیخ و تهدید استاد به

بیاموز پرورده را دست رنج — وگر دست داری چو قارون بگنج

مکن تکیه بر دستگاهی که هست — که باشد که نعمت نماند بدست

بپایان رسد کیسهٔ سیم و زر — نگردد تهی کیسهٔ پیشه ور

چه دانی که گردیدن روزگار — بغربت بگرداندش در دیار

چو بر پیشهٔ باشدش دسترس — کجا دست حاجت برد پیش کس

ندانی که سعدی مکان از چه یافت — نه هامون نوشت و نه دریا شکافت

بخردی بخورد از بزرگان قفا — خدا دادش اندر بزرگی صفا

هر آنکس که گردن بفرمان نهد — بسے بر نیاید که فرمان دهد

هر آن طفل کو جور آموزگار — نبیند جفا بیند از روزگار

پسر را نکو دار و راحت رسان — که چشمش نماند بدست کسان

هر آنکس که فرزند را غم نخورد
دگر کس غمش خورد و آواره کرد

نگهدار از آمیزگار بدش
که بدبخت و بیره کند چون خودش

بسیه مه تر زان مخنث مخواه
که پیش از خطش روی گردد سیاه

ازان بی حمیت بباید گریخت
که نامردیش آب مردان بریخت

پسر کو میان قلندر نشست
پدر گو ز خیرش فرو شوی دست

دریغش مخور بر هلاک و تلف
که پیش از پدر مرده به ناخلف

حکایت

شبی دعوتی بود در کوی من
ز هر جنس مردم در و انجمن

چو آواز مطرب بر آمد ز کوی
به گردون شدی آوازهٔ های و هو

پری پیکری بود محبوب من
بدو گفتم ای لعبت خوب من

ساز رند و بدان بازی کنند مستعمل است و اطلاق آن بر محبوب مجاز است از عالم صنم و بت صحیح ای عالم آشوب من ۱۲ بهار که به هندی گڑیا گویند

چرا با جوانان نپائی به جمع
که روشن کنی مجلس ما چو شمع

شنیدم سهی قامتی سیمتن
که میرفت و میگفت با خویشتن

محاسن چو مردان برم بدست
نه مردی که پیش مریدان نشست

گفتار در احتراز از صحبت امردان

خرابت کند شاهد خانه کن
برو خانه آباد گردان بزن

نشاید هوس باختن با گلی
که هر بامدادش بود بلبلی

چو خود را به هر مجلسی شمع کرد
تو دیگر چو پروانه گردش مگرد

زن خوب خوش خوی آراسته
چه ماند به نادان نوخاسته

درو دم چو غنچه دمی از وفا
که از خنده افتد چو گل در قفا

نه چون کودک پیچ بر پیچ شنگ
که چون مقل نتوان شکستن بسنگ

چو بیرون شد از کازرون یک دو میل
به پیش آمدش سنگلاخی مهیل

بپرسید کین قلعه را نام چیست
که بسیاره بند عجب هر کنیست

چنین گفتش از کاروان همدمی
که تنگ ترکان نوانی همی

سیه را یکی بانگ برداشت سخت
که دیگر چرا فی هنبار رخت

بعقلست معرفت یکجوم
اگر من دگر تنگ ترکان روم

در شهوت نفس کافر ببند
وگر عاشقی لب خور و سر ببند

چو مر بنده را همی پروری
به هیبت برآرش ز و برخوری

وگر سیدش لب دندان گزد
دماغ خداوندگاری پزد

غلام آنکش باید و خشت زن
بود بنده نازنین مشت زن

نه هر جا که بینی خط دلفریب
توانی طمع کردنش در کتیب

حکایت

در بیان مدعیان بی خرد ۱۲ بہار

گروہے نشینند با خوش پسر | کہ ما پاکبازیم و صاحب نظر

ز من پرس فرسودۂ روزگار | کہ بر سفرہ حسرت خورد روزہ دار

ازان تخم خرما خورد گوسپند | کہ قفلست بر تنگ خرما و بند

سرِ گاوِ عصار ازان در کہست | کہ از کنجدش ریسمان کوتہ است

حکایت

یکے صورتے دید صاحب جمال | بگردیدش از شورش عشق حال

برانداخت بیچارہ چندان عرق | کہ شبنم برآرد بہشتی ورق

گذر کرد بقراط بروے سوار | بپرسید کین را چہ افتاد کار

کسے گفتش این عابد پارساست | کہ ہرگز خطائے ز دستش نخاست

صحیح شبنم برآرد بہ بستان ورق ۱۲ بہار ۔ ۵ بقراط حکیمی کہ انیس و جلیس سکندر بود و استاد افلاطون و مولدش اسکندریہ بود ۱۲

روز و شب در بیابان و کوه
برداشت خاطر فریبی دلش
چو آید ز خلقش ملامت بگوش
مگوی ای بنالم که معذور نیست
این نقش دل سیر باید زدود
شنیدم سخن مرد کار آزمای
بگفت ارچه صیت نکوئی رود
نگارنده را خود همین نقش بود
چرا طفل یکروزه هوشش نبرد
محقق همان بیند اندر ابل

ز صحبت گریزان ز مردم ستوه
فرو رفته پا نظر در گلش
بگریید که چند از ملامت خموش
که فریادم از علتی دور نیست
دل آن سیر باید که این نقش نیست
کهن سال پرورده پخته را
نه با هر کسی هر چه گوئی رود
که شوریده را دل به یغما بود
که در صنع دیدن چه بالغ چه خرد
که در خوبرویان چین و چگل

نقابیست ہر سطر من زین کتاب
معانیست در زیر حرف سیاه

فرو هشته بر عارض دلفریب
چو در پرده معشوق و در میغ ماه

در اوقات سعدی نگنجد ملال
که دارد پس پرده چندین جمال

مرا کین سخنهاست مجلس فروز
چو آتش در و روشنائی و سوز

نرنجم ز خصمان اگر بر طپند
کزین آتش پارسی در تپند

گفتار در عدم التفات بر قول اهل دنیا

اگر در جهان از جهان رسته ایست
در از خلق بر خویشتن بسته ایست

کس از دست جور زبانها نرست
اگر خود نمائیست اگر حق پرست

اگر بر پری چون ملک ز آسمان
بدامن در آویزدت بدگمان

بکوشش توان دجله را پیش بست
نشاید زبان بد اندیش بست

فراهم نشینند تردامنان — که این زهد خشک است و آن دام نان

تو روی از پرستیدن حق مپیچ — بهل تا نگیرند خلقت به هیچ

چو راضی شد از بنده یزدان پاک — گر اینها نگردند راضی چه باک

بد اندیش خلق از حق آگاه نیست — ز غوغای خلقش به حق راه نیست

از آن ره بجائی نیاورده اند — که اول قدم پی غلط برده اند

دو کس بر حدیثی گمارند گوش — ازین تا بدان ز اهرمن تا سروش

یکی پند گیرد دگر ناپسند — نپردازد از حرف گیری به پند

فرومانده در کنج تاریک جای — چه دریابد از جام گیتی نمای

مپندار اگر شیر اگر روبهی — کز ایشان بمردی و حیلت رهی

اگر کنج خلوت گزیند کسی — که پروای صحبت ندارد بسی

مذمت کنندش که زرقست وریو ... زمردم چنان میگریزد که دیو

وگر خنده رویست و آمیزگار ... عفیفش ندانند و پرهیزگار

غنی را بغیبت بکاوند پوست ... که فرعون اگر هست در عالم اوست

وگر مرد درویش درویش سختی کشیست ... بگویند از اوبار و بدبختیست

وگر کامرانی درآید زپای ... غنیمت شمارند و فضل خدای

که تا چند ازین جاه و گردنکشی ... خوشی را بود در قفا ناخوشی

وگر تنگدستی تنک مایه ... سعادت بلندش کند پایه

بخایندش از کینه دندان بزهر ... که دون پرورست این فرومایه دهر

چو بینند کاری بدستت در است ... حریصت شمارند و دنیا پرست

وگر دست همت بداری بکار ... گدا پیشه خوانندت و پخته خوار

وگر ناطقی طبل پر یاوه‌ای ... وگر خامشی نقش گرماوه‌ای

تحمل کنان را نخوانند مرد ... که بیچاره از بیم سر بر نکرد

وگر در سرش هول و مردانگیست ... گریزند ازو کین چه دیوانگیست

تعنت کنندش گر اندک خوری است ... که مالش مگر روزی دیگری است

وگر نغز و پاکیزه باشد خورش ... شکم بنده خوانند و تن پرورش

وگر بی تکلف زید مالدار ... که زینت بر اهل تمیز است عار

زبان در نهندش به ایذا چو تیغ ... که بدبخت زر دارد از خود دریغ

وگر کاخ و ایوان منقش کند ... تن خویش را کسوت خوش کند

به جان آید از طعنه بر وی زنان ... که خود را بیاراست همچون زنان

وگر پارسا سیاحت نکرد ... سفر کردگانش نخوانند مرد

که نارفته بیرون ز آغوش زن	که در پیش هنر باشد و رای و فن
جهاندیده را هم بدرند پوست	که سرگشته بخت برگشته اوست
گرش حظ ز اقبال بودے وبهر	زمانه نراندے ز شهرش بشهر
عزب را نکوهش کند خرده بین	که میرنجد از خفت و خیزش زمین
وگر زن کند گوید از دست دل	بگردن در افتاد چون خر بگل
نه از جور مردم رهد زشت روی	نه شاهد ز نامردم زشت گوی

حکایت

غلامے بمصر اندرم بنده بود	که چشم از حیا در بر افگنده بود
کسے گفت این هیچ پیسر عقل و هوش	ندارد بمالش بتعلیم گوش
شبے برزدم بانگ بر وے درشت	همو گفت مسکین بجورش بکشت

خط و طبع حای ... وتشبیه ... قرد ... مطلقہ ... تقدیر ... عزب ... یعنی ... تعلیم ... غلام ...

گرت بر کند خشم روزی ز جای | سراسیمه خوانندت و خیره رای
و گر بردباری کنی از کسی | بگویند غیرت ندارد بسی
سخی را بہ اندرز گویند بس | کہ فردا دو دستت بود پیش و پس
مگر قانع و خویشتن دار گشت | بہ تشنیع خلقی گرفتار گشت
خدا را کہ مانند و انباز جفت | ندارد شنیدی کہ ترسا چہ گفت
رہائی نیابد کس از دست کس | گرفتار را چارہ صبرست و بس

حکایت

جوانی ہنرمند فرزانہ بود | کہ در وعظ چالاک و مردانہ بود
نکونام و صاحبدل و حق پرست | خط عارضش خوشتر از خط دست
قوی در بلاغات و در نحو چست | ولی حرف ابجد نگفتی درست

یکی را بگفتم ز صاحبدلان　　که دندان پیشین ندارد فلان

برآمد ز سودا من سرخ روی　　کزین جنس بیہودہ دیگر مگوی

تو در روی من عیب دیدی که هست　　ز چندین هنر چشم غفلت ببست

یقین بشنو از من که روز یقین　　نبیند بدی مردم نیک بین

یکی را که علمست و تدبیر و رای　　گرش پای عصمت بخیزد ز جای

بیک خرده مپسند بروی جفا　　بزرگان چه گفتند خذ ما صفا

بود خار و گل با هم ای هوشمند　　چه در بند خاری تو گلدسته بند

گرا زشت خوی بود در سرشت　　نبیند ز طاووس جز پای زشت

صفائی بدست آور ای بی تمیز　　که ننماید آئینه تیره نیز

طریقی طلب کز عقوبت رهی　　نه حرفی که انگشت بروی نهی

مکن عیب خلق ای فرومایه پیش | که چشمت فرو دوزد از عیب خویش
چرا دامن آلوده را حد زنم | چو در خود شناسم که تردامنم
نشاید که بر کس درشتی کنی | چو خود را به تأویل پشتی کنی
چو بد ناپسند آیدت خود مکن | پس آنگه به همسایه گو بد مکن
من ار حق شناسم وگر خودنمای | برون با تو دارم درون با خدای
چو ظاهر به عفت بیاراستم | تصرف مکن در کژ و راستم
تو خاموش اگر من بهم یا بدم | که حمال سود و زیان خودم
اگر سیرتم خوب و گر منکر است | خدایم بسر از تو داناتر است
نه چشم از تو دارم به نیکی ثواب | که بنهم بجرم از تو چندین عذاب
نکوکاری از مردم نیک رای | یکی را به ده می‌نویسد خدای

تو نیز اے عجب ہر کرا یک ہنر
بہ بینی زدہ عیبش اندر گذر

نہ یک عیبِ او را انگشت پیچ
جہانے فضیلت برآور بہ ہیچ

چو دشمن کہ در شعرِ سعدی نگاہ
بہ نفرت کند ز اندرون تباہ

ندارد بصد نکتۂ نغز گوش
چو زرّے حفے بہ بیند برآرد خروش

جز این علتش نیست کاں بد پسند
حسد دیدۂ نیک بینش بکند

نہ مخلوق را صنعِ باری سرشت
سیاہ و سفید آمد و خوب و زشت

نہ ہر چشم و ابرو کہ بینی نکوست
بخور پستہ مغز و بینداز پوست

باب ہشتم در شکر

نفس مے نیارم زد از شکرِ دوست
کہ شکرے ندانم کہ در خوردِ اوست

عطائیست ہر موے از و بر تنم
چگونہ بہر موے شکرے کنم

ستایش خداوند بخشنده را
که موجود کرد از عدم بنده را

کرا قوت وصف احسان او
که اوصاف مستغرق شان او

بدیعے کہ شخص آفریند ز گل
روان و خرد بخشد و ہوش و دل

ز پشت پدر تا بپایان شیب
نگر تا چہ تشریف داد از غیب

چو پاک آفریدت بہش باش و پاک
کہ ننگست ناپاک رفتن بخاک

پیاپے بیفشان از آئینہ گرد
کہ مصقل نگیرد چو زنگار خورد

نہ در ابتدا بودی آب منی
اگر مردی از سر بدر کن منی

چو روزی بسعی آوری سوے خویش
مکن تکیہ بر زور بازوے خویش

چرا حق نمی بینی اے خود پرست
کہ بازو بگردش درآورد دست

چو آید بکوشیدنت خیر پیش
بتوفیق حق دان نہ از سعی خویش

به سرپنجگی کس نبردست گوی
سپاس خداوند توفیق گوی

تو قائم بخود نیستی یک قدم
ز غیبت مدد میرسد دمبدم

نه طفلک زبان بسته بودی ز لاف
همی روزی آمد بجوفش ز ناف

چو نافش بریدند روزی گسست
به پستان مادر درآویخت دست

غریبی که رنج آردش دهر پیش
بدارو دهند آبش از شهر خویش

پس او در شکم پرورش یافتست
ز انبوب معده خورش یافتست

دو پستان که امروز دلخواه اوست
دو چشمه هم از پرورشگاه اوست

کنار و بر مادر دلپذیر
بهشتست و پستان درو جوی شیر

درختیست بالای جان پرورش
ولد میوهٔ نازنین بر برش

نه رگهای پستان درون دلست
پس ار بنگری شیر خون دلست

بکوشش فرو برده دندان خویش | سرشته درو مهر خونخوار خویش
چو بازو قوی کرد و دندان سطبر | بر اندیشد دایه پستان بصبر
چنان صبرش از شیر خامش کند | که پستان شیرین فرامش کند
تو نیز ای که در توبه طفل راه | بصبرت فراموش گردد گناه

حکایت

جوانی سر از رای مادر بتافت | دل دردمندش چو آذر بتافت
چو بیچاره شد پیش آورد مهد | که ای سست مهر فراموش عهد
نه گریان و درمانده بودی و خرد | که شبها ز دست تو خوابم نبرد
نه در مهد نیرو و حالت نبود | مگس راندن از خود مجالت نبود
تو آنی کز آن یک مگس رنجه | که امروز سالار سرپنجه

بجائے شوی ہا زدر قعر گور
کہ نتوانی از خویشتن دفع مور

دگر دیدہ چون بر فروزد چراغ
چو کرم لحد خورد پیہ دماغ

چو پوشیدہ چشمی نبینی کہ راہ
نداند ہمی وقت رفتن ز چاہ

تو گر شکر کردی کہ با دیدۂ
وگرنہ تو ہم چشم پوشیدۂ

معلم نیاموختت فہم و رای
سرشت این صفت در وجودت خدای

گرت منع کردی دل حق نیوش
حقت عین باطل نمودی بگوش

گفتار اندر صنع باری عز اسمہ در ترکیب خلقت انسانی

ببین تا یک انگشت از چند بند
بہ اقلیدس صنع در ہم فگند

پس آشفتگی باشد و ابلہی
کہ انگشت بر حرف صنعش نہی

تامل کن از بہر رفتار مرد
کہ چند استخوان پی زد و وصل کرد

که بی گردش کعب و زانوی پای | نشاید قدم بر گرفتن ز جای

ازان سجن برآدمی سخت نیست | که در صلب او مهره یک لخت نیست

دو صد مهره دیگر ساختست | که گل مهره چون تو پرداختست

رگت بر تنست ای پسندیده خوی | زمینی درو سیصد و شصت جوی

بصر در سر و فکر و رای و تمیز | جوارح بدل دل بدانش عزیز

بهایم بروی اندر افتاده خوار | تو همچون الف بر قدمها سوار

نگون کرده ایشان سر از بهر خور | تو آری بعزت خورش پیش سر

نزیبد ترا با چنین سروری | که سر جز بطاعت فرود آوری

ولیکن بصورت دلپذیر | فرفته مشو صورت خوب گیر

ره راست باید نه بالای راست | که کافر هم از روی صورت چو ماست

ترا آنکہ چشم و دہن داد و گوش
اگر عاقلی در خلافش مکوش

گرفتم کہ دشمن بکوبی بسنگ
مکن بار از جہل با دوست جنگ

خردمند طبعان منت شناس
بدوزند نعمت بمیخ سپاس

حکایت

یکی را از ملوک مرض ہائل پدید آمد
...

بہ گردن درش مہرہ بر ہم فتاد
برو آزمائے زادہم فتاد

نگشتی سرش تا نگشتی بدن
چو پیلش فرو رفت گردن بتن

اگر فیلسوفی ز یونان زمین
پزشکان بماندند حیران درین

وگر روی بود از زمین خواست
سرش با زپیچید و این راست شد

نہ گردآن فرومایہ درد نگاہ
دگر نوبت آمد بنزدیک شاہ

شنیدم کہ میرفت و میگفت نرم
خردمند را سر فرو شد بہ شرم

اگر و نہ پیچیدے گردنش
وستاد نحجے بدست رہی

نہ پیچیدے امروز زر وا زبنش
کہ باید کہ بر عود و سوزش نہی

ملک را یکے عطسہ آمد ز دود
بہ عذر از پے مرد بشتا فتند

و گر گردنش ہمچنان شد کہ بود
بحبستند بسیار و کم یافتند

مکن گردن از شکر منعم مپیچ
کہ روزے پسے سر بر آری بہ ہیچ

گفتار اندر نظر در صنع باری تعالیٰ

شب از بہر آسائش تست و روز
مہ روشن و مہر گیتی فروز

سپہر از برائے تو فراش وار
ہمے گسترانند بساط بہار

اگر باد و برفست و باران و میغ
و گر رعد چوگان زند برق تیغ

ہمہ کاردان فرمان برند
کہ تخم تو در خاک مے پرورند

وگر تشنه مانی ز سختی مجوش ... که سقای ابر آبت آرد بدوش

ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام ... تماشاگه دیده و مغز و کام

عسل دادت از نحل و من از هوا ... رطب دادت از نخل و نخل از هوا

همه نخلبندان بخایند دست ... ز حیرت که نخلی چنین کس نبست

خور و ماه و پروین برای تواند ... قنادیل سقف سرای تواند

ز خارت گل آورد و از نافه مشک ... زر از کان و برگ تر از چوب خشک

بدست خودت چشم و ابرو نگاشت ... که محرم بأغیار نتوان گذاشت

توانا که آن نازنین پرورد ... به الوان نعمت چنین پرورد

بجان گفت باید نفس بر نفس ... که شکرش نه کار زبانست و بس

خدایا دلم خون شد و دیده ریش ... که می بینم انعامت از گفت بیش

نگویم دد و دام مور و سمک
که فوج ملائک بر اوج فلک

ہنوزت سپاس اندکے گفتہ اند
ز بیور ہزاران یکے گفتہ اند

برو سعدیا دست و دفتر بشوے
براہیکہ پایان ندارد مپوے

حکایت

یکے گوشِ کودک بمالید سخت
کہ اے بو العجب راے برگشتہ بخت

ترا تیشہ دادم کہ ہیزم شکن
نگفتم کہ دیوار مسجد بکن

زبان آمد از بہر شکر و سپاس
بغیبت نگرداندش حق شناس

گذرگاہ قرآن و پندست گوش
بہ بہتان و باطل شنیدن مکوش

دو چشم از پے صنع باری نکوست
ز عیب برادر فرو گیر و دوست

گفتار اندر نظر در حال ناتوان و شکر نعمت حقتعالیٰ

نداند کسے قدر روز خوشی
وگر روزے افتد بہ سختی کشی

زمستان درویش در تنگسال
چہ سہلست پیش خداوند مال

سلیمے کہ یکچند نالان بخفت
خداوند را شکر صحت بگفت

چو مردانہ رو باشی و تیزپاے
بہ شکرانہ با کند پویان بپاے

بہ پیر کہن بر ببخشد جوان
توانا کند رحم بر ناتوان

چہ داند جیحونیان قدر آب
ز واماندگان پرس در آفتاب

عرب را کہ بر دجلہ باشد قعود
چہ غم دارد از تشنگان زرود

کسے قیمت تندرستی شناخت
کہ یکچند بیچارہ در تب گداخت

ترا تیرہ شب کے نماید دراز
کہ غلطی ز پہلو بہ پہلوے ناز

۱۰ وتلہاي ریگ میدان از تاب آفتاب بسیار گرم ۱۲ بہار

بر اندیش از افتان و خیزانِ تب　　کہ رنجور داند درازی شب

ز بانگِ دہل خواجہ بیدار گشت　　چہ داند شبِ پاسبان چون گذشت

حکایت سلطان طغرل با ہندوی پاسبان

شنیدم کہ طغرل شبی در خزان　　گذر کرد بر ہندوی پاسبان

ز باریدنِ برف و باران و سیل　　بلرزش در افتاده ہمچون سہیل

دلش بر وی از رحمت آورد جوش　　کہ اینک قبای پوستینم بپوش

دمی منتظر باش بر طرفِ بام　　کہ بیرون فرستم بدستِ غلام

درین بود و بادِ بہاری وزید　　شہنشہ در ایوانِ شاہی خزید

وشاقی پریچہرہ در خیل داشت　　کہ طبعش بدو اندکی میل داشت

تماشای ترکش چنان خوش فتاد　　کہ ہندوی مسکین برفتش ز یاد

قبا پوستینی گذشتش بگوش | ز بد بختیش در نیامد بدوش

یعنی هیچ لفظ قبا پوستین که بادشاه وعده کرده بود ۱۲ | ای لیکن آنرا به بختی در بر و دوشش نیامد ۱۲

مگر گنج سرمایه بس نبود | که جو سپهر استظارش فزود

مگر آن چو سلطان بغفلت بخفت | که چوبک زنش بامدادان چه گفت

چوبک زن نقاره نوازنده یا پاسبان ۱۲

مگر نیک بخت فراموش شد | چو دستت در آغوش آغوش شد

نیک بخت نام آن هندو ۱۲ کنار ۱۲ غلام ۱۲

ترا شب عیش و طرب میرود | چه دانی که بر ما چه شب میرود

فرو برده سر کاروانی به ریگ | چه از پا فرو رفتگانش به ریگ

یعنی خوب و خوش بخوبی ۱۲

بدار ای خداوند زورق بر آب | که بیچارگان زاگذشت از سراب

توقف کنید ای جوانان چست | که در کاروانند پیران سست

تو خوش خفته در هودج کاروان | مهار شتر در کف ساروان

چه هامون و کوه و چه سنگ و رمال | ز ره باز پس ماندگان پرس حال

ترا کوہ پیکر ہیون میبرد
پیادہ چہ دانی کہ خون میخورد
بآرام دل خفتگان در بنہ
نہ دانند حال شکم گرسنہ

حکایت

یکے را عسس دست بستہ بود
ہمہ شب پریشان و دل خستہ بود
بگوش آمدش در شب تیرہ رنگ
کہ شخصے ہمینالد از دست تنگ
شنید این سخن دزد مغلول و گفت
تو بارے زغم چند نالی بخفت
برو شکر یزدان کن اے تنگدست
کہ دست عسس تنگ برہم نہ بست
مکن نالہ از بینوائی بسے
چو بینی زخود بے نوا تر کسے

حکایت

برہنہ تنے یک درم وام کرد
تن خویش را کسوت خام کرد

بنالید کای طالع بدلگام
بکرباسِ تیغم درین زیرِ خام
چو نا پختہ آمد ز سختی بجوش
یکی گفتش از چاہِ زندان خموش
بجای آور ای خام شکرِ خدای
کہ چون پای نہ خام بر دستِ و پای

حکایت

یکی کرد بر پارسائی گذر
بصورت جہودآمدش در نظر
قفائی فرو کوفت بر گردنش
ببخشید درویش پیراہنش
خجل گفت کانچہ از من آمد خطا ست
ببخشای بر من چہ جای خطا ست
بشکرانہ گفتا بشر نیستم
کہ آنم کہ پنداشتی نیستم
نکو سیرتِ بی تکلف برون
بہ از نیکنامِ خراب اندرون
بنزدیکِ من شبروِ راہزن
بہ از فاسقِ پارسا پیرہن

حکایت

زره بازپس ماند و میگریست | که مسکین تر از من در دشت کیست

ے بارکش گفتش ای بے تمیز | زجور فلک چند نالی تو نیز

رو شکر کن چون بخر نیستی | که آخر به زیر کسان خر نئ

حکایت

فقیهے برافتاده مستے گذشت | بمستوری خویش مغرور گشت

نخوت بدو التفاتے نکرد | جوان سر بر آورد کای پیرمرد

رو شکر کن چون بنعمت دری | که محرومی آید ز مستکبری

یکے را که در بند بینی مخند | مبادا که ناگه درافتی به بند

آخر و امکان تقدیر هست | که فردا چو من باشی افتاده مست

ترا آسمان خط بمسجد نوشت
مزن طعنه بر دیگرے در کنشت

به بند ای مسلمان بشکرانه دست
که زنار مغ بر میانت نه بست

ز خود می رود هر که جویان اوست
به عنفش کشان میبرد لطف دوست

نگر تا قضا از کجا سیر کرد
که کوری بود تکیه بر غیر کرد

گفتار اندر نظر صاحبدلان در حق در اسباب

شکست باری شفا در نبات
اگر شخص را مانده باشد حیات

عسل خوش کند زندگا را مزاج
ولے درد مردن ندارد علاج

رمق مانده را که جان از بدن
بر آمد چه سود انگبین در دهن

یکے گرز پولاد بر مغز خورد
کسے گفت صندل بمالش بدرد

ز پیش خطر تا توانی گریز
ولیکن مکن با قضا پنجه تیز

درون تا بود قابل شرب و اکل
بدان تازه روییست و پاکیزه شکل

خراب آنگه این خانه گردد تمام
که باهم نسازند طبع و طعام

مزاجت ترو خشک و گرم است و سرد
مرکب ازین چار طبعست مرد

یکی زین چو بر دیگری یافت دست
ترازوی عدل طبیعت شکست

اگر باد سرد نفس نگذرد
تف سینه جان در خروش آورد

و گر دیگ معده نجوشد طعام
تن نازنین را شود کار خام

دل اینان نبندد اهل شناخت
که پیوسته باهم نخواهند ساخت

توانائی تن مدان از خورش
که لطف حقت میدهد پرورش

بحقش که گر دیده بر تیغ و کارد
نهی حق شکرش نخواهی گزارد

چو روی بخدمت نهی بر زمین
خدا را ثنا گوی و خود را مبین

گدا هست تسبیح و ذکر و حضور
گدا را نباید که باشد غرور

گرفتم که خود خدمتی کرده
نه پیوسته اقطاع او خورده

گفتار در سابقه حکم ازل و توفیق خیر

نخست او ارادت بدل در نهاد
پس این بنده بر آستان سر نهاد

گر از حق نه توفیق خیری رسد
کی از بنده خیری بغیری رسد

زبان را چه بینی که اقرار داد
ببین تا زبان را که گفتار داد

در معرفت دیده آدمیست
که بگشاده بر آسمان و زمیست

کیت فهم بودی نشیب و فراز
گر این در نکردی بروی تو باز

سر آورد و دست از عدم در وجود
درین جود بنهاد و در وی سجود

وگرنه کی از دست جود آمدی
محالست کز سر سجود آمدی

بہ حکمت زبان داد و گوش آفرید	کہ باشند صندوق دل را کلید
وگرنہ زبان قصہ بر داشتی	کس از سر دل کے خبر داشتی
وگر نیستی سعی جاسوس ہوش	خبر کے رسیدے بہ سلطان گوش
مرا لفظ شیرین خوانندہ داد	ترا سمع دراک دانندہ داد
مدام این دو چون حاجبان بردرند	ز سلطان بہ سلطان خبر میبرند
چہ اندیشی از خود کہ فعلم نکوست	ازان در نگہ کن کہ تقدیر اوست
برد بوستان بان بایوان شاہ	بہ تحفہ ثمر ہم ز بستان شاہ

حکایت سفر ہندوستان و ضلالت بت پرستان

بتے دیدم از عاج در سومنات	مرصع چو در جاہلیت منات
چنان صورتش بستہ تمثالگر	کہ صورت نبندد ازان خوبتر

یعنی در تصور نیاید کہ ازین خوبتر ہم می باشد

ای خداوند تعالیٰ زبان عطا کردہ ... دل کی بات ... ہمارے ... حکایت ... توفیق اوست ... ای باغبان میوہ ... بطریق ہدیہ پیشکش بادشاہ ... ملک گجرات و سلطان محمود ... یعنی خدا و ندو ... کردن فدا و بنا ... قیم کردہ اند ... نیازمند و الحال بردہ

ز هر ناحیت کاروانها دوان
به دیدار آن صورت بی روان

طمع کرده رایان چین و چگل
چو سعدی وفا زان بت سنگدل

زبان آوران رفته از هر مکان
تضرع کنان پیش آن بی زبان

فرو ماندم از کشف این ماجرا
که حیی جمادی پرستد چرا

مغی را که با من سر و کار بود
نکوگوی و هم حجره و یار بود

به نرمی بپرسیدم ای برهمن
عجب دارم از کار این بقعه من

که مدهوش این ناتوان پیکرند
مقید به چاه ضلال اندرند

نه نیروی دستش نه رفتار پای
ورش بفگنی بر نخیزد ز جای

نبینی که چشمانش از کهرباست
وفا جستن از سنگ چشمان خطاست

برین گفتم اندوست دشمن گرفت
چو آتش شد از خشم و در من گرفت

مغان را خبر کرد و پیران دیر ندیدم دران انجمن روی خیر

چو آن راه کج پیش من راست بود رہ راست در چشم شان کج نمود

که مردار چه دانا و صاحبدل است بنزدیک بیدانشان جاہل است

فرو ماندم از چاره همچون غریق برون از مدارا ندیدم طریق

چو بینی که جاہل بکین اندر ست سلامت بتسلیم و لین اندر ست

مہین برہمن را ستودم بلند که ای پیر تفسیر استا و زند

مرا نیز با نقش این بت خوش است که شکلی خوش و صورتی دلکش است

بدیع آیدم صورتش در نظر ولیکن ز معنی ندارم خبر

که سالوک این منزلم عن قریب بد از نیک نا درشناسد غریب

تو دانی که فرزین این رقعه نصیحتگر شاه این بقعه

عبادت بتقلید گمراہیست
چہ معبیست صورت این صنم
بر ہمن ز شادی بر افروخت روے
سوالت صوابست و فعلت جمیل
جز این کہ ہر صبح اینجا کہ ہست
وگر خواہی امشب ہم اینجا بباش
شب آنجا ببودم بہ فرمان پیر
شبے ہمچو روز قیامت دراز
کشیشان ہرگز نیازردہ آب
مگر کردہ بودم گناہے عظیم

خنک رہروے را کہ آگاہیست
کہ اول پرستندگانش منم
پسندید و گفت اے پسندیدہ گوے
بمنزل رسد ہر کہ جوید دلیل
برآرد بہ یزدان دادار دست
کہ فردا شود سر این بر تو فاش
چو بیژن بہ چاہ بلا در اسیر
مغان گرد من بے وضو در نماز
بغلہا چو مردار در آفتاب
کہ بردم در ان شب عذابے الیم

نماز بالفتح اظہار بندگی و خدمت و بمعنی ارکان مخصوص اصطلاح اہل اسلام و بعضے بمعنی سجدہ گفتہ اند ۱۲

بشب در چنین قید غم مبتلا ‌‌ یکم دست دل یکی بر دعا

سحرگه دهل زن فرو کوفت کوس ‌‌ بخواند از فضا برهمن خروس

خطیب سیه پوش شب بیخلاف ‌‌ برآورد شمشیر روز از غلاف

فتاد آتش صبح در سوخته ‌‌ بیکدم جهانی شد افروخته

تو گفتی که در خطهٔ زنگبار ‌‌ زیک گوشه ناگه در آمد تتار

مغان تبه رای ناشسته رو ‌‌ بدیر آمدند از در و دشت و کو

کس از مرد در شهر و برزن نماند ‌‌ در آن بتکده جای درزن نماند

من از غصه رنجور و از خواب مست ‌‌ که ناگه تمثال برداشت دست

بیکبار از ایشان برآمد خروش ‌‌ تو گفتی که دریا در آمد بجوش

چو بتخانه خالی شد از انجمن ‌‌ برهمن نگه کرد خندان بمن

که دانم ز پیشش مشکل نماند | حقیقت عیان گشت باطل نماند
چو دیدم که جهل اندرو محکم است | خیال محال اندرو مدغم است
نیارستم از حق دگر هیچ گفت | که حق ز اهل باطل بباید نهفت
چو بینی زبردست را زور دست | نه مردی بود پنجه خود شکست
زمانی به سالوس گریان شدم | که من زانچه گفتم پشیمان شدم
به گریه دل کافران کرد میل | عجب نیست سنگ ار بگردد بسیل
دویدند خدمت کنان سوی من | بعزت گرفتند بازوی من
شدم عذر گویان بر شخص عاج | که بر کرسی زر کوفت بر تخت ساج
بتک را یکی بوسه دادم بدست | که لعنت برو باد و بر بت پرست
بتقلید کافر شدم روز چند | برهمن شدم در مقالات زند

چو دیدم که در دیر گشتم امین / نگنجیدم از خرمی در زمین

در دیر محکم ببستم شبی / دویدم چپ و راست چون عقربی

نگه کردم از زیر تخت و زبر / یکی پرده دیدم مکلل بزر

پس پرده مطرانی آذر پرست / مجاور سر ریسمانی بدست

بفورم در آن حال معلوم شد / چو داود کآهن برو موم شد

که ناچار چون درکشد ریسمان / برآرد صنم دست فریاد خوان

برهمن شد از روی من شرمسار / که شنعت بود بخیه بر روی کار

بتازید و من در پیش تاختم / نگونش بچاهی در انداختم

که دانستم ار زنده آن برهمن / بماند کند سعی در خون من

پسندد که از من برآرد دمار / مبادا که رازش کنم آشکار

چو از کار مفسد خبر یافتی ‏ ز دستش برآور چو دریافتی

که گر زنده اش مانی آن بی هنر ‏ نخواهد ترا زندگانی دگر

و گر سر بخدمت نهد بر درت ‏ و گر دست یابد ببرد سرت

فریبنده را پای در پی منه ‏ چو رفتی و دیدی امانش مده

تمامش بکشتم به سنگ آن خبیث ‏ که از مرده دیگر نیاید حدیث

چو دیدم که غوغای انگیختیم ‏ رها کردم آن بوم و بگریختیم

چو اندر نیستانش آتش زدی ‏ ز شیران بپرهیز اگر بخردی

مکش بچهٔ مار مردم گزای ‏ چو کشتی دران خانه دیگر مپای

چو زنبور خانه بیاشوفتی ‏ گریز از محلت که گرم اوفتی

بچابک تر از خود مینداز تیر ‏ چو افتاد دامن بدندان بگیر

در اوراقِ سعدی چنین پند نیست / که چون پای دیوار کندی بایست

به سند آمدم بعد از آن رستخیز / وز آنجا به راهِ یمن تا حجیز

از آن جمله تلخی که بر من گذشت / دهانم جز امروز شیرین نه گشت

در اقبالِ تائید بوبکر سعد / که مادر نزاید چنو قبل و بعد

ز جورِ فلک دادخواه آمدم / درین سایه گستر پناه آمدم

دعاگوی این دولتم بنده وار / خدایا تو این سایه پاینده دار

که مرهم نهادم درخورد خویش / که درخورد انعام و اکرام خویش

کی این شکر نعمت بجا آورم / وگر پای گردد بخدمت سرم

فرج یافتم بعد از آن بندها / هنوزم بگوش است از آن پندها

یکی آنکه هرگه که دست نیاز / برآرم به درگاه دانای راز

بیاد آید آن لعبت چین نشیم　　کند خاک در چشم خود بینیم

بدانم که دستی که برداشتم　　به نیروی خود بر نیفراشتم

نه صاحبدلان دست بر میکشند　　که سر رشته از غیب در میکشند

در خیر بازست و طاعت ولیک　　نه هر کس تواناست بر فعل نیک

همینست مانع که در بارگاه　　نشاید شدن جز بفرمان شاه

کلید قدر نیست در دست کس　　توانای مطلق خدایست و بس

پس ای مرد پوینده بر راه راست　　ترا نیست منت خداوند راست

چو در غیب نیکو نهادت سرشت　　نیاید ز خوی تو کردار زشت

ز زنبور کرد این حلاوت پدید　　همانکس که در مار زهر آفرید

چو خواهد که ملک تو ویران کند　　نخست از تو خلقی پریشان کند

[illegible]

وگر باشدش تربو بخشایشی — رساند بخلق از تو آسایشی

تکبر مکن بر رهِ راستی — که دستت گرفتند و برخاستی

سخن سودمندست اگر بشنوی — بمردان رسی گر طریقت روی

مقامی بیابی گرت ره دهند — که بر خوانِ عزت سماعت نهند

ولیکن نباید که تنها خوری — ز درویشِ درمانده یاد آوری

فرستی مگر رحمتی در پیم — که بر کردهٔ خویش واثق نیم

باب نهم در توبه

بیا ای که عمرت بهفتاد رفت — مگر خفته بودی که برباد رفت

همه برگِ بودن همی ساختی — بتدبیر رفتن نپرداختی

قیامت که بازار مینو نهند — منازل باعمال نیکو دهند

بضاعت بچندانکه آری بری
وگر مفلسی شرمساری بری

که بازار چندانکه آگنده‌تر
تهیدست را دل پراگنده‌تر

ز پنجه درم پنج اگر کم شود
دلت ریش سر پنجهٔ غم شود

چو پنجاه سالت برون شد ز دست
غنیمت شمر پنج روزی که هست

اگر مرده مسکین زبان داشتی
بفریاد و زاری فغان داشتی

که ای زنده چون هست امکان گفت
لب از ذکر چون مرده بر هم مخفت

چو ما را بغفلت بشد روزگار
تو باری دمی چند فرصت شمار

حکایت پیرمرد و تحسر بر روزگارِ جوانی

شبی در جوانی و طیب نعم
جوانان نشستیم چندی بهم

چو بلبل سرایان چو گل تازه‌رو
ز شوخی در افگنده غلغل بکو

...اند پیرے زنا در کنار
...فندق زبان از سخن بستہ بود
...انے فرا رفت کاے پیر مرد
...یے سر برآر از گریبانِ غم
...ر آورد سر سالخوردہ از نہفت
چو بادِ صبا بر گلستان وزد
...چمد تا جوانست سرسبز و خوید
...ہاران کہ بید آورد بیدمشک
...رسید مرا با جوانان چمید
...قبیلاندم چہرہ بازیکہ بود

زدورِ فلک لیلِ مویش نہار
نہ چون با لب از خندہ چون پستہ بود
چہ در کنجِ حسرت نشینی بدرد
بہ آرامِ دل با جوانان بچم
جوابش نگر تا چہ پیرانہ گفت
چمیدن درختِ جوان را سزد
شکستہ شود چون بزردی رسید
بریزد درختِ جوان برگِ خشک
کہ بر عارضم صبحِ پیری دمید
دمادم سرِ رشتہ خواہد درود

شما راست نوبت برین خوان نشست | که ما از تنعم بشستیم دست

چو بر سر نشست از بزرگی غبار | دگر چشم عیش جوانی مدار

مرا برف بارید بر پر زاغ | نشاید چو بلبل تماشای باغ

کند جلوه طاؤس صاحب جمال | چه میخواهی از باز بر کنده بال

مرا غله تنگ اندر آمد درو | شما را کنون می‌دمد سبزه نو

گلستان ما را طراوت گذشت | که گلدسته بندد چو پژمرده گشت

مسلم جوانان را پای جست | که پیران بود استعانت بدست

گل سرخ رویم نگر زر ناب | فرو رفت چون زرد شد آفتاب

هوس پختن از کودک نا تمام | چنان زشت نبود که از پیر خام

مرا می بباید چو طفلان گریست | ز شرم گناهان نه طفلانه زیست

نگفت لقمان که نازیستن
به از سالها بر خطا زیستن

هم از بامدادان در کلبه بست
به از سود و سرمایه دادن ز دست

جوان تا رساند سیاهی به نور
برد پیر مسکین سپیدی به گور

حکایت

کهن سالی آمد به نزد طبیب
ز نالیدنش تا بمردن قریب

که دستم به رگ بر نه ای نیک رای
که پایم همی بر نیاید ز جای

بدان ماند این قامت خفته ام
که گوئی بگل در فرو رفته ام

برو گفت دست از جهان برگسل
که پایت قیامت برآید ز گل

اگر در جوانی زدی دست و پای
در ایام پیری بهش باش و رای

چو دوران عمر از چهل درگذشت
مزن دست و پا کآبت از سر گذشت

نشاط آنگه از من رمیدن گرفت
که شامم سپیده دمیدن گرفت

بباید هوس کردن از سر بدر
که دور هوسبازی آمد بسر

بسبزی کجا تازه گردد دلم
که سبزی نخواهد دمید از گلم

تفرج کنان در هوا و هوس
گذشتیم بر خاک بسیار کس

کسانیکه دیگر بغیب اندرند
بیایند و بر خاک ما بگذرند

دریغا که فصل جوانی برفت
بلهو و لعب زندگانی برفت

دریغا چنان روح پرور زمان
که بگذشت بر ما چو برق یمان

ز سودای آن پوشم و این خورم
نپرداختم تا غم دین خورم

دریغا که مشغول باطل شدیم
ز حق دور ماندیم و غافل شدیم

چه خوش گفت با کودک آموزگار
که کاری نکردیم و شد روزگار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف و پیری

جوانا ره طاعت امروز گیر
که فردا جوانی نیاید ز پیر

فراغ دلت هست و نیروی تن
چو میدان فراخست گوئی بزن

من این روز را قدر نشناختم
بدانستم اکنون که در باختم

قضا روزگاری ز من در ربود
که هر روز ازوی شب قدر بود

چه کوشش کند پیر خر زیر بار
تو میرو که بر باد پائی سوار

شکسته قدح گر ببندند چست
نیاورد خواهد بهای درست

کنون کاوفتادت بغفلت ز دست
طریقی ندارد بجز باز بست

که گفتت بجیحون در انداز تن
چو افتاد هم دست و پائی بزن

بغفلت بدادی ز دست آب پاک
چه چاره کنون جز تیمم بخاک

چو از چابکان در دویدن گرو
نبردی هم افتان و خیزان برو

گر آن بادپایان برفتند تیز
تو بی دست و پای از نشستن بخیز

حکایت در معنی ادراک پیش از فوت

شبی خوابم اندر بیابان فید
فرو بست پای دویدن به قید

شتربانی آمد به هول و ستیز
زمام شتر بر سرم زد که خیز

مگر دل نهادی به مردن ز پس
که بر می نخیزی به بانگ جرس

مرا همچو تو خواب خوش در سرست
ولیکن بیابان به پیش اندرست

تو گر خواب نوشین به بانگ رحیل
نخیزی دگر کی رسی در سبیل

فرو کوفت طبل شتر ساروان
به منزل رسید اول کاروان

خنک هوشیاران فرخنده بخت
که پیش از دهلزن بسازند رخت

به ره خفتگان تا برآرند سر — نه بینند ره رفتگان را اثر

سبق برد رهرو که برخاست زود — پس از نقل بیدار بودن چه سود

چو شیب اندر آمد بروی شباب — شبت روز شد دیده برکن ز خواب

من آن روز برکندم از عمر امید — که افتادم اندر سیاهی سپید

دریغا که بگذشت عمر عزیز — بخواهد گذشت این دم چند نیز

گذشت آنچه در ناصوابی گذشت — ورین نیز دم در نیابی گذشت

کنون وقت تخم است اگر پروری — گر امید داری که خرمن بری

به شهر قیامت مرو تنگدست — که وجهی ندارد بحسرت نشست

گرت چشم عقل است تدبیر گور — کنون کن که چشمت نخوردست مور

بمایه توان ای پسر سود کرد — چه سود افتد آنرا که سرمایه خورد

کنون کوش کآب از کمر درگذشت
نه وقتیکه سیلاب از سر گذشت

کنونت که چشمست اشکی ببار
زبان در دهانست عذری بیار

نه پیوسته باشد روان در بدن
نه همواره گردد زبان در دهن

ز دانندگان بشنو امروز قول
که فردا نکیرت بپرسد بهول

غنیمت شمار این گرامی نفس
که بی مرغ قیمت ندارد قفس

مکن عمر ضایع به افسوس و حیف
که فرصت عزیزست والوقت سیف

حکایت

قضا زنده را رگ جان برید
دگر کس بمرگش گریبان درید

چنین گفت بینندهٔ تیزهوش
چو فریاد و زاری رسیدش بگوش

ز دست شما مرده بر خویشتن
گرش دست بودی دریدی کفن

که چندین تیمار و دردم مپیچ
که روزی دو پیشش از تو کردم بسیچ

فراموش کردی مگر مرگ خویش
که مرگ منت ناتوان کرد و ریش

مبصر چو بر مرده ریزد گلش
نه بر وی که بر خود بسوزد دلش

ز هجران طفلی که در خاک رفت
چه نالی که پاک آمد و پاک رفت

تو پاک آمدی بر حذر باش و پاک
که ننگست ناپاک رفتن به خاک

کنون باید ای مرغ را پای بست
نه وقتیکه سر رشته بردت ز دست

نشستی بجای دگر کس بسی
نشیند بجای تو دیگر کسی

اگر پهلوانی و گر تیغ زن
نخواهی بدر بردن الا کفن

خر وحشی اگر بگسلاند کمند
چو در ریگ ماند شود پای بند

ترا نیز چندان بود دست زور
که پایت نرفتست در ریگ گور

منہ دل برین سالخوردہ مکان
کہ گنبد نپاید بر و گردگان

چو دی رفت فردا نیاید بدست
حساب از ہمین یکنفس کن کہ ہست

حکایت

فرو رفت جم را یکے نازنین
کفن کرد چون کرمش ابریشمین

بدخمہ درآمد پس از چند روز
کہ بروے بگرید بزاری و سوز

چو پوسیدہ دیدش حریرین کفن
بفکرت چنین گفت با خویشتن

من از کرم برکندہ بودم بزور
بکندند ازو باز کرمان گور

دو بیتم جگر کرد روزے کباب
کہ میگفت گویندہ با رباب

دریغا کہ بے ما بسے روزگار
بروید گل و بشگفد لالہ زار

بسے تیر و دیماہ و اردی بہشت
برآید کہ ما خاک باشیم و خشت

حکایت

یکی پارسا سیرتِ حق پرست | فتادش یکی خشتِ زرین بدست

سرِ هوشمندش چنان خیره کرد | که سودا دلِ روشنش تیره کرد

همه شب در اندیشه کین گنج و مال | در او تا زیم ره نیابد زوال

دگر قامتِ عجزم از بهر خواست | نباید بر کس دوتا کرد و راست

یکی حجره خاص از پیِ دوستان | در حجره اندر سرا بوستان

بفرسودم از رقعه بر رقعه دوخت | تفِ دیگران چشم و مغزم بسوخت

دگر زیردستان پزندم خورش | براحت دهم روح را پرورش

بسختی بکشت این نمد بسترم | روم زین سپس عبقری گسترم

خیالش خرف کرد و کالیوه رنگ | بمغز اندرش برد خرچنگ چنگ

فراغ مناجات و رازش نماند — خور و خواب و ذکر و نمازش نماند

بصحرا در آمد سر از عشوه مست — که جا بنودش قرار و نشست

یکی بر سر گور گل می‌سرشت — که حاصل کنند زان گل گور خشت

باندیشه در خود فرو رفت پیر — که ای نفس کوته نظر پند گیر

چه بندی درین خشت زرین دلت — که یک روز خشتی کنند از گلت

طمع را نه چندان دهانست باز — که بازش نشیند به یک لقمه آز

بدار ای فرومایه زین خشت دست — که جیحون نشاید به یک خشت بست

تو غافل در اندیشه سود و مال — که سرمایه عمر شد پایمال

برین خاک چندان صبا بگذرد — که هر ذره از ما بجایی برد

غبار هوا چشم عقلت بدوخت — سموم هوس کشت عمرم بسوخت

بکن سرمه غفلت از چشم پاک | که فردا شوی سرمه در زیر خاک

حکایت عداوت درمیان دو شخص

میانِ دو کس دشمنی بود و جنگ | سر از کبر بر یکدگر چون پلنگ

ز دیدار هم تا بحدی رمان | که بر هر دو تنگ آمدی آسمان

یکی را اجل در سر آورد جیش | سر آمد برو روزگارانِ عیش

بد اندیش او را درون شاد گشت | بگورش پس از مدتی برگذشت

شبستانِ گورش در اندوده دید | که وقتی سرایش زر اندوده دید

ز روی عداوت به بازوی زور | یکی تخته برکندش از روی گور

سرِ تاجور دیدش اندر مغاک | دو چشم جهان بینش آگنده خاک

وجودش گرفتار زندان گور | تنش طعمه کرم و تاراجِ مور

زدور فلک بدر رویش هلال	ز جور زمان سرو قدش خلال
کف دست سرپنجهٔ زورمند	جدا کرده ایام بندش ز بند
خیالش برحمت آمد ز دل	که بسرشت بر خاک از گریه گل
پشیمان شد از کردهٔ خوی زشت	بفرمود بر سنگ گورش نبشت
مکن شادمانی بمرگ کسی	که دهرت پس از وی نماند بسی
شنید این سخن عارف هوشیار	بنالید کای قادر کردگار
عجب گر تو رحمت نیاری برو	که بگریست دشمن زاری برو
تن ما شود نیز روزی چنان	که بروی بسوزد دل دشمنان
مگر در دل دوست رحم آیدم	چو بیند که دشمن ببخشایدم
بجائی رسد کار سر دیر زود	که گوئی در و دیده هرگز نبود

دم تیشه گیر و بر ل خاک	بگوش آمدم نالهٔ دردناک
که زنهار اگر مردی آهسته تر	که چشم و بناگوش و روی است و سر

حکایت پدر و دختر

شبی خفته بودم بعزم سفر	پی کاروانی گرفتم گذر
برآمد یکی سهمگین باد و گرد	که بر چشم مردم جهان تیره کرد
بره بر یکی دختر خانه بود	بمعجر غبار از پدر می زدود
پدر گفتش ای نازنین چهر من	که شوریده داری دل از مهر من
نه چندان نشیند درین دیده گرد	که بازش بمعجر توان پاک کرد
ترا نفس رعنا چو سرکش ستور	دوان میبرد تا بسر شیب گور
اجل ناگهت بگسلاند رکیب	عنان باز نتوان گرفت از نشیب

موعظت و پند

خبرداری ای استخوان قفس | که جان تو مرغیست نامش نفس

چو مرغ از قفس رفت و بگسست قید | دگر ره نگردد به سعی تو صید

نگهدار فرصت که عالم دمیست | دمی پیش دانا به از عالمیست

سکندر که بر عالمی حکم داشت | در آندم که بگذشت و عالم گذاشت

میسر نبودش کزو عالمی | ستانند و مهلت دهندش دمی

برفتند و هرکس درود آنچه کشت | نماند بجز نام نیکو و زشت

چرا دل برین کاروانگه نهیم | که یاران برفتند و ما در رهیم

پس از ما همین گل دمد بوستان | نشینند با یکدگر دوستان

دل اندر دلارام دنیا مبند | که ننشست با کسکه دل بر نکند

چو در خاکدان لحد خفت مرد | قیامت بیفشاند از مو گرد

سر از جیب غفلت بر آور کنون | که فردا نماند بحسرت نگون

نه چون خواهی آمد بشیراز در | سر و تن بشوئی ز گرد سفر

پس اے خاکسار گنه عنقریب | سفر کرده خواهی به شهر غریب

بران از دو سرچشمه دیده جوے | ور آلایشے داری از خود بشوے

حکایت در عالم طفولیت

ز عهد پدر یادم آید همے | که باران رحمت برو هر دمے

که در خردیم لوح و دفتر خرید | ز بهرم یکے خاتم زر خرید

بدر کرد ناگه یکے مشتری | به خرمائے از دستم انگشتری

چو نشناسد انگشتری طفل خرد | به شیرینی از وے تواند برد

تو هم قیمت عمر نشناختی | که در عیش شیرین برانداختی

قیامت که نیکان بر اعلی رسند | ز قعر ثری تا ثریا رسند

ترا خود بماند سر از ننگ پیش | که گردت برآید عملهای خویش

برادر ز کار بدان شرم دار | که در روی نیکان شوی شرمسار

در آن روز کز فعل پرسند و قول | اولو العزم را تن بلرزد ز هول

بجائیکه دهشت خورند انبیا | تو عذر گنه را چه داری بیا

زنانیکه طاعت برغبت برند | ز مردان ناپارسا بگذرند

ترا شرم ناید ز مردی خویش | که باشد زنان را قبول از تو بیش

زنان را بعذری معین که هست | ز طاعت بدارند گه گاه دست

تو بی عذر یکسو نشینی چو زن | رو ای کم ز زن لاف مردی مزن

ف یعنی اشارت نیست بآنکه حال تو یعنی مثل طفلی ست که بطمع شیرینی انگشتری زر را از دست داده باشد قیمتش ندانسته باشد ۱۲ بهار
ع ثریٰ خاک ثریا بضم ثا و تشدید یا نام چند ستاره ایست مجتمع بر فلک هشتم که منزلی از منازل قمرست و آن را بفارسی پروین گویند
ع ای گرد تو عملهای تو خواهد برآمد و ترا ملامت کند ۱۲ بهار
ع اولو العزم آن پیغمبران را گویند که شریعت ایشان ناسخ باشد

[illegible]

خود چه باشد زبان آوری
خود مبین اے عجب در میان
وا ز راستی بگذری خم بود
بیان قول عنصری ۱۲ استقبال ۱۲
به ناز و طرب نفس پرورده گیر
یکے بچه گرگ مے پرورید
چو بر پهلو جان سپردن گرفت
تو دشمن چنین نازنین پروری
نه ابلیس در حق ما طعنه زد
فغان از بدیها که در نفس ماست
چو ملعون پسند آمدش قهر ما

چنین گفت شاه سخن عنصری
ببین تا چه گفتند پیشینیان
چه مردی بود گر زنے کم بود
بر ایام دشمن قوی کرده گیر
چو پرورده شد خواجه بر هم درید
جهاندیده بر سرش رفت و گفت
ندانی که ناچار زخمش خوری
اگر نیاں نیاید بجز کار بد
اگر ترسم شود ظن ابلیس راست
خدایش بر انداخت از مهر ما
یعنی از بهشت بیرون کرد ۱۲

مولوی... [illegible]

[illegible]

کجا سر برآریم ازین عار و ننگ | که با او بصلحیم و با حق بجنگ

نظر دوست نادر کند سوی تو | چو در روی دشمن بود روی تو

گرت دوست باید کزو برخوری | نباید که فرمان دشمن بری

بسیم سیه تا چه خواهی خرید | که خواهی دل از مهر یوسف برید

روا دارد از دوست بیگانگی | که دشمن گزیند بهم خانگی

ندانی که کمتر نهد دوست پای | چو بیند که دشمن بود در سرای

حکایت

یکی برد با پادشاهی ستیز | بدشمن سپردش که خونش بریز

گرفتار در دست آن کینه توز | همی گفت با خود بزاری و سوز

اگر دوست خود نیازردمی | کی از دست دشمن جفا بردمی

تو از دوست گر عاقلی بر مگرد
که دشمن نیارد نگه در تو کرد

بتا جور دشمن بدرّدش پوست
رفیقے که برخود بیازرد دوست

تو با دوست یکدل شو و یکسخن
که خود بیخ دشمن برآید ز بن

نپندارم این زشت نامی نکوست
بخشنودی دشمن آزار دوست

حکایت

یکی مال مردم به تلبیس خورد
چو برخاست لعنت بر ابلیس کرد

چنین گفت ابلیس اندر رہے
که ہرگز ندیدم چنین ابلہے

ترا با من ست از نہان آشتی
چرا تیغ پیکار برداشتی

دریغست فرمودۂ دیو زشت
که دست ملک بر تو خواہد نوشت

روا داری از جہل و ناپاکیت
که پاکان نویسند ناپاکیت

طریقی بدست آر و صلحی بجوی ۔ شفیعی برانگیز و عذری بگوی

اگر یک لحظه صورت نبندد امان ۔ چو پیمانه پر شد بدور زمان

و گر دست قوت نداری بکار ۔ چو بیچارگان دست زاری برآر

و گر رفت از اندازه بیرون بدی ۔ چو گفتی که بد رفت نیک آمدی

فراشو چو بینی در صلح باز ۔ که ناگه در توبه گردد فراز

مرو زیر بار گنه ای پسر ۔ که حمال عاجز بود در سفر

پی نیکمردان بباید شتافت ۔ که هر کاین سعادت طلب کرد یافت

و لیکن تو دنبال دیو خسی ۔ ندانم که در صالحان چون رسی

پیمبر کسی را شفاعتگر است ۔ که بر جادهٔ شرع پیغمبر است

ره راست رو تا بمنزل رسی ۔ تو بر ره نه زین قبل واپسی

دوان تا بشب همچنان جا که هست	چو گاویکه عصار چشمش ببست

حکایت

ز بخت نگون طالع اندر شگفت	ز گل آلوده راه مسجد گرفت
مرو دامن آلوده در جای پاک	یکی زجر کردش که تبت یداک
که پاکست و خرم بهشت برین	مرا رقتی در دل آمد برین
ز گل آلوده معصیت را چه کار	در آنجای پاکان امیدوار
کرا نقد باید بضاعت برد	بهشت آن ستاند که طاعت برد
که ناگه ز بالا ببندند جوی	مکن دامن از گرد زلت بشوی
هنوزش سر رشته داری بدست	مگو مرغ دولت ز قیدم بجست
ز دیر آمدن غم ندارد درست	وگر دیر شد گرم رو باش و چست

هنوزت اجل دست خواهش نبست
برآور بدرگاه دادار دست

مخسپ ای گنه کرده خفته خیز
بعذر گنه آب چشمی بریز

چو حکم ضرورت بود کآبروی
بریزند باری بریں خاک کوی

ورآبت نماند شفیع آر پیش
کسی را که هست آبرو از تو بیش

بقهر ار براند خدای از درم
روان بزرگان شفیع آورم

حکایت

همی یادم آید ز عهد صغر
که عیدی برون آمدم با پدر

ببازیچه مشغول مردم شدم
در آشوب خلق از پدر گم شدم

برآوردم از هول و دهشت خروش
پدر ناگهانم بمالید گوش

که ای شوخ چشم آخرت چند بار
بگفتم که دستم ز دامن مدار

چو تنها نماند شدن طفل خرد — که مشکل توان راه نادیده برد

تو هم طفل راهی بسعی ای فقیر — برو دامن نیکمردان بگیر

مکن با فرومایه مردم نشست — چو کردی ز هیبت فرو شوی دست

بفتراک پاکان در آویز چنگ — که عارف ندارد ز دریوزه ننگ

مریدان بقوت ز طفلان کم اند — مشایخ چو دیوار مستحکم اند

نشست از خجالت عرق کرده روی — که آیا خجل گشتم از شیخ کوی

شنید این سخن پیر روشن روان — برو بر بشورید و گفت ای جوان

نیاید همی شرمت از خویشتن — که حق حاضر و شرم داری ز من

نیاسائی از جانب هیچ کس — برو جانب حق نگهدار و بس

چنان شرم دار از خداوند خویش — که شرمت ز بیگانگانست و بس

حکایت

زلیخا چو گشت از می عشق مست
بدامان یوسف در آویخت دست

چنان دیو شهوت رضا داده بود
که چون گرگ در یوسف افتاده بود

بتی داشت بانوی مصر از رخام
برو معتکف بامدادان و شام

در آن لحظه رویش بپوشید و سر
مبادا که زشت آیدش در نظر

غم آلوده یوسف بکنجی نشست
بسر بر ز نفس ستمکاره دست

زلیخا دو دستش ببوسید و پای
که ای سست پیمان سرکش درآی

بسندان دلی روی درهم مکش
به تندی پریشان مکن وقت خوش

روان گشتش از دیده بر چهره جوی
که برگرد و ناپاکی از من مجوی

تو در روی سنگی شدی شرمسار
مرا شرم باید ز پروردگار

۸ چند یعنی غم و غصه و محنت باشد ۱۲ ب ۵ یعنی از دیدهٔ یوسف علیه السلام جوی اشک بر رخساره روان گشت و گفت که ای زلیخا از من مگرد

چہ سود از پشیمانی آید بکف
چو سرمایۂ عمر کردی تلف
شراب از پئے سرخروئی خورند
وزو عاقبت زرد روئی برند
بعذر آوری خواہش امروز کن
کہ فردا نماند مجال سخن

حکایت

پلیدی کند گربہ بر جای پاک
چو زشتش نماید بپوشد بخاک
تو آزادی از ناپسندیدہا
نترسی کہ بروے فتد دیدہا
براندیش از آن بندۂ پرگناہ
کہ در خواجہ آبق شود چند گاہ
اگر باز گردد بصدق و نیاز
بزنجیر و بندش نیارند باز
بکین آوری با کسے در ستیز
کہ از وے گزیرت بود یا گریز
کنون کرد باید عمل را حساب
نہ وقتیکہ منشور گردد کتاب

کسی گرچه بد کرد هم بد نکرد — که پیش از قیامت غم خود بخورد

گر آئینه از آه گردد سیاه — شود روشن آئینهٔ دل به آه

بترس از گناهان خویش این نفس — که روز قیامت نترسی ز کس

حکایت

غریب آمدم در سواد حبش — دل از دهر فارغ سر از عیش خوش

بره بر یکی دکه دیدم بلند — تنی چند مسکین بر و پای بند

بسیچ سفر کردم اندر نفس — بیابان گرفتم چو مرغ از قفس

یکی گفت کین بندیان شب روند — نصیحت نگیرند و حق نشنوند

چو بر کس نماند ز دستت ستم — ترا گر جهان شحنه گیرد چه غم

نکو نام را کس نگیرد اسیر — بترس از خدا و مترس از امیر

نیاورده عامل غش اندر میان | نیندیشد از رفع دیوانیان
وگر عفتش را فریبست زیر | زبان حسابش نگردد دلیر
چو خدمت پسندیده آرم بجای | نیندیشم از دشمن تیره رای
اگر بنده کوشش کند بنده وار | عزیزش بدارد خداوندگار
قدم پیش نه کز ملک بگذری | که گر باز مانی ز دد کمتری

حکایت

یکی را بچوگان شه دامغان | بزد تا چو طبلش برآمد فغان
شب از بیقراری نیارست خفت | برو پارسائی گذر کرد و گفت
بشب گر ببردی بر شحنه سوز | گناه آبرویش نبردی بروز
کسی روز محشر نگردد خجل | که شبها بدرگه برد سوز دل

اگر هوشمندی ز داور بخواه — شب توبه تقصیر روز گناه

هنوز از سر صلح داری چه بیم — در عذر خواهان نبندد کریم

لطیفے کہ آورد از نیست هست — عجب گر بیفتی نگیرد دست

اگر بنده دست حاجت برار — وگر شرمسار آب حسرت بیار

نیامد برین در کسے عذر خواه — که سیل ندامت بشستش گناه

که ریزد خدا آبروے کسے — که ریزد گناه آب چشمش بسے

حکایت

بصنعا درم طفلے اندر گذشت — چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت

قضا نقش یوسف جمالی نکرد — که ماهی گورش چو یونس نخورد

درین باغ سروے نیامد بلند — که باد اجل بیخش از بن نکند

بمصداق امن یجیب المضطر اذا دعاه ویکشف السوء ۱۲ یعنی آیا کیست که قبول کند دعاے عاجز و بیچاره را خدا ۱۲

صنعا جای است در یمن ۱۲

عجب نیست بر خاک اگر گل شگفت
کہ چندین گل اندام در خاک خفت

بدل گفتم اے ننگ مردان بمیر
کہ کودک رود پاک و آلودہ پیر

ز سودا و آشفتگی بر قدش
بر انداختم سنگے از مرقدش

ز ہولم در آنجاے تاریک و تنگ
بشورید حال و بگردید رنگ

چو باز آمدم زان تغیر بہوش
ز فرزند دلبندم آمد بگوش

گرت وحشت آمد ز تاریک جاے
بہش باش و با روشنائی در آے

شب گور خواہی منور چو روز
ازینجا چراغ عمل بر فروز

تن کارکن مے بلرزد ز تب
مبادا کہ نخلش نیارد رطب

گروہے فراوان طمع ظن برند
کہ گندم نیفشاندہ خرمن برند

بر آن خورد سعدی کہ بیخے نشاند
کسے برد خرمن کہ تخمے فشاند

باب دہم در مناجات

بیا تا برآریم دستی ز دل	که نتوان برآورد فردا به گل
به فصلِ خزان در نبینی درخت	که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز	ز رحمت نگردد تهیدست باز
مپندار از آن در که هرگز نبست	که نومید گردد برآورده دست
همه طاعت آرند و مسکین نیاز	بیا تا به درگاهِ مسکین نواز
چو شاخ برهنه برآریم دست	که بی برگ ازین بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود	که جرم آمد از بندگان در وجود
گناه آید از بندهٔ خاکسار	به امیدِ عفوِ خداوندگار
کریما به رزقِ تو پرورده‌ایم	به انعام و لطفِ تو خو کرده‌ایم

گدا چون کرم بیند و لطف و ناز
نگردد ز دنبال بخشندہ باز

چو ما را بہ دنیا تو کردی عزیز
بہ عقبی ہمین چشم داریم نیز

عزیزی و خواری تو بخشی و بس
عزیز تو خواری نہ بیند ز کس

خدایا بعزت کہ خوارم مکن
بذل گنہ شرمسارم مکن

مسلط مکن چون منی بر سرم
ز دست تو بہ گر عقوبت برم

بہ گیتی بتر زین نباشد بدی
جفا بردن از دست ہمچون خودی

مرا شرمساری ز روی تو بس
دگر شرمسارم مکن پیش کس

گرم بر سر افتد ز تو سایۂ
سپہرم بود کہترین پایۂ

اگر تاج بخشی سر افرازدم
تو بردار تا کس نیندازدم

حکایت

تنم می بلرزد چو یاد آورم ‌‌‌ ‌ مناجات شوریده در حرم

که میگفت با حق بزاری بسی ‌ ‌ میفگن که دستم نگیرد کسی

بلطفم بخوان یا بران از درم ‌ ‌ ندارد بجز آستانت سرم

تو دانی که مسکین و بیچاره ایم ‌ ‌ فرومانده با نفس اماره ایم

نمیتازد این نفس سرکش چنان ‌ ‌ که عقلش تواند گرفتن عنان

که با نفس و شیطان برآید بزور ‌ ‌ مصاف پلنگان نیاید ز مور

بمردان راهت که راهی بده ‌ ‌ وزین دشمنانم پناهی بده

خدایا بذات خداوندیت ‌ ‌ باوصاف بی مثل و مانندیت

بلبیک حجاج بیت الحرام ‌ ‌ بمدفون یثرب علیه السلام

به تکبیر مردان شمشیر زن
که مرد وغا را شمارند زن

بطاعات پیران آراسته
به صدق جوانان نو خاسته

که ما را دران ورطهٔ یک نفس
ز ننگ دو گفتن به فریاد رس

امید ست از آنانکه طاعت کنند
که بے طاعتان را شفاعت کنند

به پاکان کز آلایشم دور دار
وگر زلتے رفت معذور دار

به پیران پشت از عبادت دوتا
ز شرم گنه دیده بر پشت پا

که چشمم ز روے سعادت مبند
زبانم بوقت شهادت مبند

چراغ یقینم فرا راه دار
ز بد کردنم دست کوتاه دار

بگردان ز نادیدنی دیده ام
مده دست بر ناپسندیده ام

من آن ذره ام در هواے تو نیست
وجود و عدم درظلامم یکیست

ز خورشید لطفت شعاعی بسم
که جز در شعاعت نه بیند کسم

بدی را نگه کن که بهتر کس است
گدا را ز شاه التفاتی بس است

مرا گر بگیری به انصاف و داد
بنالم که عفوم نه این وعده داد

خدایا به ذلت مران از درم
که صورت نبندد دری دیگرم

ور از جهل غائب شدم روز چند
کنون کامدم در برویم مبند

چه عذر آورم از ننگ تردامنی
اگر عجز پیش آورم کای غنی

فقیرم بجرم گناهم مگیر
غنی را ترحم بود بر فقیر

چرا باید از ضعف حالم گریست
اگر من ضعیفم پناهم قوی است

خدایا به غفلت شکستیم عهد
چه زور آورد با قضا دست جهد

چه برخیزد از دست تدبیر ما
همین نکته بس عذر تقصیر ما

ہمہ ہرچہ کردم تو برہم زدی | چہ قوت کند باخدائی خودی
نہ من سر ز حکمت بدر میبرم | کہ حکمت چنین میرود برسرم

حکایت

سیہ چردہ را کسے زشت خواند | جوابے بگفتش کہ حیران بماند
نہ من صورت خویش خود کردہ ام | کہ عیبم شماری کہ بد کردہ ام
ترا با من ار زشت رویم چہ کار | نہ آخر منم زشت و زیبا نگار
ازانم کہ برسر نبشتی ز پیش | نہ کم کردم اے بندہ پرور نہ بیش
تو دانائی آخر کہ قادر نیم | توانائے مطلق توئی من کیم
گرم رہنمائی رسیدم بخیر | وگر گم کنی باز ماندم ز سیر
جہان آفرین گر نہ یاری کند | کجا بندہ پرہیزگاری کند

حکایت

چہ خوش گفت درویش کوتاہ دست
کہ شب توبہ کرد و سحرگہ شکست

گر او توبہ بخشد بماند درست
کہ پیمان ما بے ثبات است و سست

بحقت کہ چشمم ز باطل بدوز
بنورت کہ فردا بنارم مسوز

ز مسکینیم روے در خاک رفت
غبار گناہم بر افلاک رفت

تو یک نوبت اے ابر رحمت ببار
کہ در پیش باران نپاید غبار

ز جرمم درین مملکت جاہ نیست
ولیکن بہ ملک دگر راہ نیست

تو دانی ضمیر زبان بستگان
تو مرہم نہی بر دل خستگان

حکایت

شغبے در برو از جہان بستہ بود
بتے را بخدمت میان بستہ بود

یعنی حال آن درویش ہمین بود کہ شب توبہ میکرد و سحرگاہی شکست ۱۲ فردا یعنی روز قیامت ۱۲ صدای روز قیامت ۱۲ گوینده حقیقت سعادت ضعف و خواری یعنی ناچاری بے اثر شدہ ام و کثرت عصیان گناہ ۱۲ بر افلاک بلند شدہ است ۱۲ یعنی بسبب کثرت عصیان در بارگاہ مملکت الٰہی جاہ و وقار نیست

مقولہ درویش ۱۲ مفلس ۱۲ توبہ ۱۲ عہد ۱۲ قیام ۱۲ قسم حق خود ۱۲ جواب قسم ۱۲ قسم ۱۲ جواب قسم ۱۲ یک بار ۱۲ فراخی ۱۲ دانستہ ۱۲ کہ ملک دیگر معبود نیست ۱۲ برو از خود ۱۲ کنایہ از دل باشد ۱۲

پس از چند سال آن نکوہیدہ کیش | قضا حالتے صعب آوردش پیش

بپاے بت اندر بامید خیر | بنالید بیچارہ بر خاکِ دیر

کہ درماندہ ام دستگیر اے صنم | بجان آمدم رحم کن بر تنم

بزارید در خدمتش بارہا | کہ ہیچش بسامان نشد کارہا

بتے چون برآرد مہمات کس | کہ نتواند از خود براندن مگس

برآشفت کاے پاے بندِ ضلال | بباطل پرستیدمت چند سال

مہمے کہ در پیش دارم برآر | وگرنہ بخواہم ز پروردگار

ہنوز از بت آلودہ رویش بخاک | کہ کامش برآورد یزدانِ پاک

حقائق شناسے درین خیرہ شد | سرِ وقت صافی برو تیرہ شد

کہ سرگشتۂ دونِ آتش پرست | ہنوزش سر از خمرِ بتخانہ مست

دل از کفر و دست از خیانت بشست	خدایش برآورد کامی که جست
فرورفته خاطر درین مشکلش	که پیغامی آمد به گوش دلش
که پیش صنم پیر ناقص عقول	بسی گفت و قولش نیامد قبول
گر از درگه ما شود نیز رد	پس آنگه چه فرق از صنم تا صمد
دل اندر صمد باید ای دوست بست	که عاجزتر اند از صنم هر که هست
محالست اگر سر برین در نهی	که باز آیدت دست حاجت تهی
خدایا مقصر بکار آمدیم	گنه کار و امیدوار آمدیم

حکایت مست مؤذن

شنیدم که مستی ز تاب نبید	به مقصورهٔ عابدی در دوید
بنالید بر آستان کرم	که یارب به فردوس اعلی برم

مؤذن گریبان گرفتش کہ ہین — سگ و مسجد ای فارغ از عقل و دین

چہ شایستہ کردی کہ خواہی بہشت — نمی زیبدت ناز با روی زشت

بگفت این سخن پیر و بگریست مست — کہ مستم بدار از من ای خواجہ دست

عجب داری از لطف پروردگار — کہ باشد گنہگاری امیدوار

ترا می نگویم کہ عذرم پذیر — در توبہ باز است و حق دستگیر

ہمی شرم دارم ز لطف کریم — کہ خوانم گنہ پیش عفوش عظیم

کسی را کہ پیری در آرد ز پای — چو دستش نگیرد نخیزد ز جای

من آنم ز پای اندر افتادہ پیر — خدایا بفضلت توام دستگیر

نگویم بزرگی و جاہم ببخش — فروماندگی و گناہم ببخش

اگر یاری اندک زلل دانمی — بنابخردی شہرہ گردانمی

تو بینا و ما خائف از یکدگر — که تو پرده پوشی و ما پرده در

برآورده مردم ز بیرون خروش — تو با بنده در پرده پرده پوش

به نادانی ار بندگان سرکشند — خداوندگاران قلم درکشند

اگر جرم بخشی بمقدار جود — نماند گرفتارے اندر وجود

وگر خشم گیری بقدر گناه — به دوزخ فرست و ترازو مخواه

گرم دستگیری بجاے رسم — وگر بفگنی بر نگیرد کسم

که زور آورد گر تو یاری دهی — که گیرد چو تو رستگاری دهی

دو خواهند بودن بمحشر فریق — ندانم کدامان دهندم طریق

عجب گر بود راهم از دست راست — که از دست من جز کجی برنخاست

دلم میدهد وقت وقت این امید — که حق شرم دارد ز موے سپید

بیاموز رفتار ازان طفل خرد ‏ کہ چون استعانت بدیوار برد

ز زنجیر نا پارسایان برست ‏ کہ در حلقۂ پارسایان نشست

اگر حاجتے داری این حلقہ گیر ‏ کہ سلطان ازین در ندارد گزیر

برو خوشہ چین باش سعدی صفت ‏ کہ گرد آوری خرمن معرفت

حکایت

یکے غلہ مرداد مہ تودہ کرد ‏ ز تیمار دے خاطر آسودہ کرد

شبے مست شد آتشے بر فروخت ‏ نگون بخت کالیوہ خرمن بسوخت

دگر روز در خوشہ چیدن نشست ‏ کہ یک جو ز خرمن نماندش بدست

چو سرگشتہ دیدند درویش را ‏ یکے گفت پروردۂ خویش را

نخواہی کہ گردی چنین تیرہ روز ‏ بدیوانگی خرمن خود مسوز

گر از دست عمرت شد اندر بدی ‏ ‏ توانی که در خرمن آتش زدی

فضیلت بود خرمن اندوختن ‏ ‏ پس از خرمن خویشتن سوختن

مکن جان من تخم دین ورز و داد ‏ ‏ مده خرمن زندگانی بباد

چو برگشته بختی در افتد به بند ‏ ‏ ازو نیکبختان بگیرند پند

تو پیش از عقوبت در عفو کوب ‏ ‏ که سودی ندارد فغان زیر چوب

برآر از گریبان غفلت سرت ‏ ‏ که فردا نماند خجل در برت

حکایت

یکی متفق بود بر منکری ‏ ‏ گذر کرد بر وی نکو محضری

عجب دارم ار شرم دارد ز من ‏ ‏ که شرمم نمی آید از خویشتن

نه یوسف که چندین بلا دید و بند ‏ ‏ چو حکمش روان گشت و قدرش بلند

گنہ عفو کرد آل یعقوب را
کہ معنی بود صورت خوب را

بکردار بدشان مقید نہ کرد
بضاعات مزجاتشان رد نہ کرد

ز لطفت ہمین چشم داریم نیز
بدین بے بضاعت ببخش اے عزیز

بضاعت نیاوردم الا امید
خدایا ز عفوم مکن نا امید

تمت

تمام شد

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
شرح یوسف زلیخا		
کهنوی	لاہور	۴ر
شرح زلیخا محمد شاہ		
سی	نولکشور	۹ر
شرح زلیخا اردو	〃	۵ر
تحفۃ الاحرار		
کهلوی فارسی	لاہور	۵ر
محمد رضا	〃	۵ر
تمام تحق [illegible]	〃	۱ر
[illegible] شرح کریما		
سی	نولکشور	۱ر
شرح کریما محمد اکرم		
نی	لاہور	۲ر
شرح پند نامہ عطار		
کهلوی	〃	۳ر
شرح دیوان حافظ		
سی	نولکشور	۹ر
شرح مخزن الاسرار		
سی	〃	۸ر
شرح پنج رقعہ فارسی	〃	۵ر
سہ نثر ظہوری	〃	
[illegible] صہبائی	〃	۸ر
شرح ظہوری خورد	〃	۲ر
قصائد عرفی	〃	۴ر
نصاب الصبیان	〃	۴ر

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
شرح مینا بازار	〃	۳ر
〃 شبنم شاداب	〃	۴ر
علق نفیس شرح		
سبعہ معلقہ	لاہور	عہر
شرح جواہر ترکیب	دہلی	۲ر
شرح ابو الفضل		
از مولانا غیاث الدین	نولکشور	۱۲ر
کتب فرہنگ فارسی		
فرہنگ گلستان	لکھنؤ	۳ر
〃 بوستان	〃	۳ر
〃 سکندرنامہ	〃	۱ر
〃 زلیخا	〃	۱ر
〃 انوار سہیلی	〃	۲ر
〃 دیوان حافظ	〃	۱ر
〃 محمودی	نظامی	۸ر
〃 نصیریہ	〃	۱ر
کتب حل ترکیب		
حل ترکیب کریما	لاہور	۱ر
〃 محمود نامہ	〃	۳ر
〃 گلستان باب اول	بلالی	۴ر
ایضاً حصہ دوم	لاہور	۵ر
〃 حصہ سوم	〃	۱۱ر
〃 بوستان باب اول	〃	۵ر

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
حل ترکیب		
بوستان حصہ دوم		
سوم	لاہور	۵ر
گلدستہ ترکیب	〃	۵ر
کتب انشائے فارسی		
ندرۂ نادرہ مجلد	بمبئی	۲ر
انشائے بہار عجم	نولکشور	۱ر
〃 فیض رسان	〃	۳ر
〃 خلیفہ نستعلیق	〃	۱ر
〃 تمیز	〃	۱ر
〃 مادہ ہو رقم نستعلیق	لاہور	۲ر
ایضاً شکستہ	نولکشور	۴ر
〃 منیر نستعلیق	〃	۱ر
〃 بہار ہند	〃	۳ر
〃 جامی	〃	۲ر
〃 طاہر وحید	〃	۴ر
〃 دولت رام		۳ر
〃 صفدری	لاہور	۲ر
〃 گلزار عجم	نولکشور	۲ر
〃 [illegible]	〃	۲ر
〃 دلاویز		۸ر
ہدایت الانشاء	دہلی	۲ر
انشائے عجیب	نولکشور	۱ر

نام کتاب	جائے طبع	قیمت فی جلد
ظہیر الانشاء	〃	۵ر
انشائے فایق	〃	۱ر
انشائے صفیر بلبل	〃	۸ر
〃 دلکشا	〃	۱ر
〃 یادگار صغری	〃	۲ر
رقعات احمدی	میرٹھ	۲ر
انشائے بے نقاط	نولکشور	۱ر
راحت جان	〃	۲ر
رقعات عالمگیری	〃	۱۲ر
〃 عزیزی	〃	۱ر
〃 ابو الفضل	〃	۵ر
پنج رقعہ معہ شرح	〃	۱ر
رقعات بیدل	〃	۵ر
رقعات لچھمی نراین	〃	۴ر
〃 امان اللہ	〃	
حسینی	〃	[illegible]
گلستان حکمت	〃	[illegible]
دستور المکتوب	〃	۱ر
دستور الصبیان	〃	۳ر
مکتوبات احمدی	〃	[illegible]
سلک مسلسل	〃	۱ر
لذت افہام	〃	۳ر
کتابیں نامہ معہ فرہنگ	〃	۴ر
ایضاً شکستہ	[illegible]	[illegible]